

Dr. phil. Alfr. Bilmans

**ZVJEDRJJAS
VĒSTURE**

Dr. phil. Alfr. Bīlmans

Zviedrijas vēsture

no seniem laikiem
līdz mūsu dienam

Rigā, 1925. g.

Ģenerālkomisijā pie P./S. „Zemnieka Domas”
Rigā, Elizabetes ielā Nr. 14-a

Latv. Zemn. Savien. spiestuve
Rigā, Elizabetes ielā № 14-a

Satura rādītājs.

	I. p.
Karte. Bibliografija	8
1. Zviedrijas ģeografiskais apraksts. Zeme. Iedzīvotāji. Klimats. Dabas bagātības. Nodarbošanās . . .	9
2. Skandināvijas pirmtauta. Senās ziņas par Zviedriju. Senā iekārta. Reliģija. Runas. Sakari ar Baltijas tautām. Zviedru cilšu apvienošanās 8. gadu simtenī . . .	16
3. Vikingu laiki (līdz 10. g. simt.). Sirojumi uz rietumiem un dienvidiem. Vikingu valstis. Vikingi senā Latvijā. Sakari ar arābiem. Jaunā Eiropa	24
4. Juku laiki (1050.—1250.). Vācu iespaids izplatīšanās. Zviedrijas apustulis <i>Ansgars</i> no Bremenē (1030.). Sv. <i>Eriks</i> . Somijas iekarošana 12. g. s. Latīņu kultūra. Zemnieku aristokrātija. <i>Jarlis Birgers</i> . Pilsētu uzplaukšana	28
5. Zviedrijas apvienošanās (1280.). <i>Magnus I.</i> un viņa reformas. Zemes apsardzība. Zemnieku aizstāvēšana. Upsalas likums. <i>Noteburgas</i> miers ar krieviem (1323.).	33
6. <i>Magnus II.</i> — visu Skandināvijas valstu kopējs valdinieks (1319.). Sacelšanās pret vāciešiem (1323.). Dzimtsbūšanas aizliegšana (1335.). Pirmais likumu krājums (1350.). Mēris. Zemnieku cīņas ar vāciešiem. Dānijas virskundzība (1389.). Zviedrijas saimnieciskais un garīgais stāvoklis šīnī laikmetā	36
7. Zviedrijas neatkarības cīņas. <i>Vitalieši</i> . Taisnība par <i>Kalmaras</i> uniju. <i>Engelbrekts</i> . <i>Stockholmas</i> asins kāzas (1520.).	42
8. <i>Gustavs Eriksons Vaza</i> atbrīvo Zviedriju (1523.). Reformācija (1527.). Cīņas ar <i>Hanzu</i> . Valsts saimniecība. Nacionālā armija. Izglītība. Ārējā politika un kaŗi ar <i>Maskavu</i>	48
9. Reformācijas nostiprināšanās. <i>Livonijas</i> jautājums. Mākslas atdzimšana Zviedrijā. <i>Katoļu</i> reakcija. <i>Poļijas-Zviedrijas</i> unija. <i>Zigismunda</i> cīņas ar <i>Kārli</i> . <i>Luterticības</i> uzvara	54
10. <i>Gustava Adolfa</i> laikmets (1594.—1632.). Zviedrijas plāni — <i>Maskavā</i> un pie <i>Baltijas jūras</i> . Reformas. <i>L. de Geers</i> un Zviedrijas rūpniecība. Plāni par <i>Eiropas Savienotām valstīm</i>	61
11. Zviedrija — <i>Baltijas jūras</i> valdiniece. <i>Aksels Oksenserna</i> . Koleģijas. Pirmā avīze. Finanču. Ārējie panākumi. <i>Gustava Adolfa</i> meitas likums. Zemnieku stāvoklis XVII. g. simtenī. Pirmā agrarreforma. <i>Bankas</i>	69

12.	Kārlis XI. un absolutisms. Pavaldoņa. Franču sistema. Raganu procesi 1682. g. Riksdags. Nezaudzīgās muižu redukcijas (1681.—1687.). Zviedru gādība par latviešiem	75
13.	Kārlis XII. (1697.—1718.). Dāņu-poļu-krīevu koalīcija. Kārļa kara piedzīvojumi un plāni. Rīgas saimnieciskā nozīme.	81
14.	No absolutisma uz kārtu monarhiju (1723.). Holšteīniešu partija. Izlīgšana ar Krīeviju. Saimnieciskā atplaukšana. Franču iespaīda stiprināšanās. Pietisms. Misticisms.	89
15.	Kārtu monarhijas izvīrtība XVIII. g. s. otrā pusē. Krīevu iespaīda stiprināšanās. Partiju cīņas un korupcija. «Naktsmīces» un «platmales». Gustava III. apvērsums (1772.).	94
16.	Apgaīsmošanas laīkmets Zvīdrijā. Valdības plāni. Karš ar Krīeviju. Gustavs III. nostiprina savu varu. Zemnieku un pilsoņu brīvības. Iejaukšanās franču revolūcijā. Muižnieku sazvērēstība	100
17.	Zvīdrija Napoleona laīkā. Unija ar Norvēģiju. Gustavs IV. pret Franciju. Krīevija iekaro Somiju. 1809. g. konstitūcija. Napoleona maršals — Zvīdrijas troņa kandidāts. Bernadote pret Napoleonu. Norvēģijas pievienošana 1814. g.	103
18.	Kārlis Johans XIV. un Eiropas reakcija. Zvīdrijas liberalismas. Norvēģija atceļ 1821. g. muižnieku kārtu. Krīevijas «legitimisms». Kredītiestādes un zemkopības veicināšana. Zvīdrijas nacionalisti. Skandināvijas renesanse. Pretvācu kustība 1848. g. Arodnieciskā izglītība	109
19.	Lielu reformu laīkmets. Garantijas līgums ar Angliju un Franciju. Alandu salu neītralizēšana. Saimnieciskais progress. Mūītas reforma. Pašvaldības. Kārlis XV. (1857.—1872.) un Zvīdrijas 1866. g. satversme. Zemnieku partija. Liberalā sabīdriiskā iekārta	113
20.	Vāciskā orientācija un demokrātiskā kustība. Mūītas karš ar Vāciju. Socialie likumi. Sievīēšu jautājums. Dabas bagātību izmantošana. Lauksaimniecības, rūpniecības un izglītības stāvoklis. Garīgā kultūra	118
21.	Norvēģijas atdalīšanās. Zvīdrija kā neītrala valsts. Jauni starptautiski līgumi. Vispārējās vēlēšanu tiesības. Gustavs V. un viņa konflikts ar Staafu. Zemnieku gājiens uz Stockholmu. Zvīdrija pēc pasaules kara. Attīcības ar Baltijas valstīm.	125
22.	Atskats	132

Ievadam.

Zviedrijas vēstures trūkums latvju valodā bij jau sen sajūtams, it sevišķi ievērojot to saprotamo interesi, kuŗa radās sakarā ar iespējamību uzmanīgāki piegriezties mūsu pašu tautas vēstures pētišanai. Un taisni mūsu vēsturē attiecības ar Zviedriju ieņem redzamu vietu, bet arī vēl gaida uz savu vēsturnieku.

Šis grāmatīņas uzdevumos neietilpa iztirzāt sīkāki tik specialus vēstures jautājumus, bet autora nolūkos bij gan dot pārskatu par pašas Zviedrijas vēsturi, noraidot tos, kuŗi vēlētos sīkāki iepazīties ar vienu — otru Zviedrijas vēstures jautājumu vai notikumu, pie attiecīgas specialliteraturas. Mūsu vēsturiskā literatūrā arī diezgan daudz vietas ierādīts Zviedrijas laikmetam Latvijā, bet taisni tie jautājumi, kuŗi mūs varētu it sevišķi interesēt — kā piem. Zviedrijas zemju redukcija un agrarā politika 17. un 18. g. simtenī — ir samērā nabadzīgi attēloti. Autors atļaujas arī pievest mazu bibliografiju, kuŗa, cerams, noderēs vajadzības gadījumos. Te būtu vietā piezīmēt, ka mūsu Valsts Bibliotekā ierīkota sevišķa Zviedrijas nodaļa, kuŗā arī vēsture diezgan pilnīgi reprezentēta. Tāpat arī Ārlietu Ministrijas bibliotekā atrodami vērtīgi sējumi.

Dr. Alfr. Bīlmans

Bibliografija.

Geografija un Statistika.

- K. Ahlenius, A. Kempe un E. Apelquist, Sverige, Stockholm 1904.
J. Guinchard, Schweden. Historisch - statistisches Handbuch.
Stockholm 1914. (Ari angļu un franču valodās).
Statistisk Tidskrift. Stockholm, 1862.

Vēsture.

- O. Montelius. Kulturgeschichte Schwedens. Leipzig, 1906.
Al. Bugge. Die Wikinger.
E. Hildebrand. Sveriges historia intill 20 de seklet, Stockholm. 10 sējumi.
E. G. Geijer, F. F. Carlson u. L. Stavenow. Geschichte Schwedens. 7 sējumi, Gotha, 1908.
M. G. Schybergson. Geschichte Finnlands, Gotha, 1896.
D. Schäfer. Geschichte von Dänemark. Gotha, 1893.
O. S. Rydberg u. c. Sveriges traktater med främmande makter (822.—1648.; 1723.—1739.; 1815—1890. g.).
C. Sandgrén. Recueil des traités, conventions etc. Stockholm 1910.
S. Clason. Till reduktionens förhistoria. Upsala 1895.
L. Beauchet. Histoire de la propriété foncière en Suède. Paris, 1904.
A. W. af Sillén. Svenska handelns och näringarnas historia till 1809. Stockholm, 1886.
E. Hildebrand, T. Höger. Svensk Historisk Tidskrift. Stockholm, 1916.
Ch. Setterwall. Svensk Historisk bibliografi 1875.—1900. Stockholm, 1907.

Satversme. Likumi.

- P. Fahlbeck. La constitution suédoise et le parlementarisme moderne.
K. v. Amira. Grundriss d. german. Rechts. Strassburg, 1913.

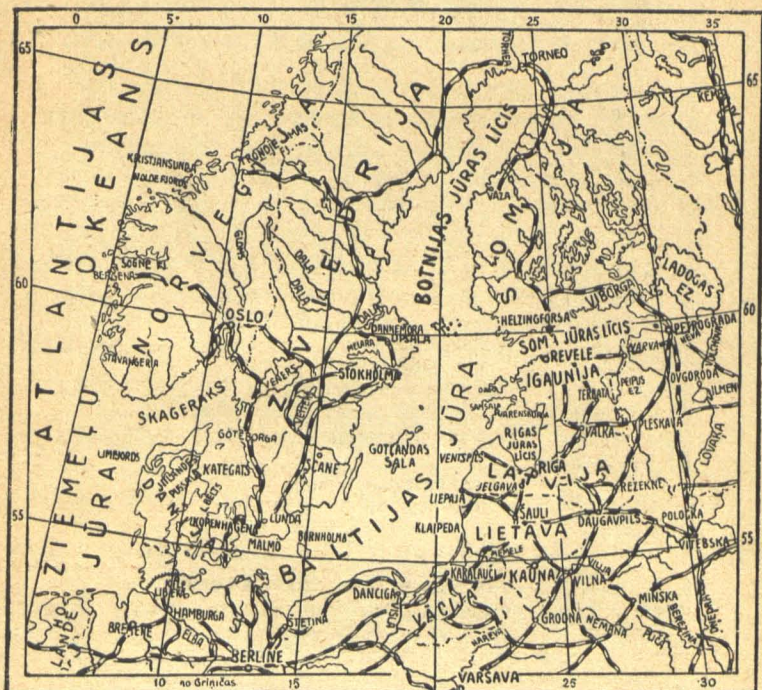
Tirdzniecība, rūpniecība, lauksaimniecība.

- K. Frahne. Das Wirtschaftsleben Schwedens. Berlin, 1914.
Schwedisches Industriebuch. Malmö-Göteborg-Berlin, 1914.
J. Frost. Die innere Kolonisation in den Skandinavischen Ländern. Berlin, 1914.
R. Kjellén. Schweden. Berlin, 1917.
Helmer Key. La vie économique de la Suède. 1913.

Socialie jautājumi. Kultura, māksla.

- E. Rodhe. Schwedische Kirchenkunde (tulkots vācu valodā no R. Muus). Giessen, 1913.
E. Hildebrandt. Die schwedische Volkshochschule. Berlin, 1916.
H. Schück u. K. Warburg. Illustrierad Svensk litteraturhistoria. 5 sējumi. Stockholm, 1916.
A. L. Ramdahl un J. Roosval. Svensk Konsthistoria. Stockholm, 1913.
W. Nieman. Die Musik Skandinaviens. Leipzig, 1906.
F. Arnheim. Schweden. Gotha, 1917.

Zviedrija un Baltijas jūras valstis.

Zviedrijas karogs: dzeltens krusts gaiši-zilā laukumā un gērbonis: trīs zelta kroņi zilā laukumā.

I. Zviedrijas ģeografiskais apraksts.

Zeme. Iedzīvotāji. Klimats. Dabas bagātības. Nodarbošanas.

Tagadējā Zviedrija, ar kuŗu mūs saista kā vēsturiskas, tā arī kulturelas saites, ieņem Skandināvijas pussalas lielāko daļu (ap 58%) un ir apmēram 448.000 kv. km. liela. Zviedrijas robežas (7624 km.) stiepjas pa lielākai daļai gar jūru: Baltijas jūras līci, Baltijas jūru, Ōresundu, Kattegatu un Skaggeraku un tikai no Somijas un Norveģijas to atdala zemes robeža. Zviedrijas-Norveģijas robeža (1657 km. gara) vijas gar dabīgo Kjōlenas kalna grēdu un Zviedrijas-Somijas (536 km.) — gar Kōngāmā, Muonio un Torneo upēm. No visas Skandināvijas pussalas 8 milj. iedzīvotājiem — apmēram 5,6 miljoni dzīvo Zviedrijā, — tā tad samērā Zviedrija tomēr vēl ir maz apdzīvota (uz 1 km. — 12,5 cilv.), lai gan Zviedrijas dienvidus daļā, t. s. «Skāne» (no kuŗienes arī cēlies nosaukums Skandināvija un kuŗa uzskatama arī par visauglīgāko Zviedrijas daļu ar augsti attīstītu lauksaimniecību), iedzīvotāju skaita ziņā daudz neko neatšķiras no citām Centraleiropas zemēm. Zviedrija sadalas trīs lielākos apgabalos — Gōtaland, Svealand un Norrland un 25 administratīvos apriņķos — «Lānos», kuŗi kādreiz pat bij neatkarīgi, kā p. piem. Upsala, Sōdermanland, Kalmar, Gottland, Vārmland, Ōrebro, Kopparberg, Jämtland (kuŗu apdzīvo lapi), Vāsterbotten, Norrbotten (kur mīt ap 25.000 somu) u. c. Lielu daļu no Zviedrijas teritorijas (apm. 9100 kv. km.) ieņem lielie ezeri: Vānern (5.546 kv. km.), Vāthern, Mälaren, Hjālmaren, kuŗi tomēr arī noder kā satiksmes ceļi un izmantojami t. s. «balto ogļu» ražošanai. Zviedrijā ir diezgan daudz apdzīvotu vietu, ap 97 pilsētu un miestu,

no kuŗām lielākā — galvas pilsēta Stockholma (ar 375.000 iedzīv.), Gēteborga (apm. 200.000 iedzīv.), Malmō, Kalmara, Karlskrona, Falun, Visby (uz Gotlandes salas), Trelleborga u. t. t. Zviedrijas iedzīvotāju skaits pieaug pakāpeniski līdz ar saimnieciskās dzīves uzplaukšanu. Atzīmējams, ka pēc 1751. g. tautu skaitīšanas Zviedrijā vēl bij tikai 1.802.375 iedzīvotāju, bet jau 1865. g. 4.114.141 un 1912. g. — 5.604.192. Zinams procents arī izceļo, bet tomēr gada pieaugums iztaisa ap 10—11%. Zviedrijā, tāpat kā vispār Eiropā, sieviešu ir vairāk nekā vīriešu; uz 1000 vīriešiem — 1045 sievietes.

Kā jau aizrādīts, Zviedrija ir dienvidos vairāk apdzīvota un tur atrodas arī vairāk pilsētu, bet augstāk uz ziemeļiem apdzīvotās vietas paliek retākas, toties kalni un meži biežāki. Par to dienvidos stiepjas auglīgs līdzenums, ar trekniem labības un cukurbiešu laukiem, skaistiem lapu mežiem, bagātām pilīm, turīgiem zemniekiem, glītām pilsētām un ciemātiem; tur kūp daudz skursteņu un ostas pilnas kuŗu mastiem. Vairāk uz ziemeļiem, turpretim, atrodami plaši purvu klājumi, bet arī raktuves, dzelzslietuves, zivīm bagāti ezeri, skuju meži, akmeņaini lauki, retākas paliek koka ēkas un no balķiem celtie šķūņi. Un atkal vēl ziemeļāk stiepjas bezgala plaši kūdras purvi, nabadzīgie kartupeļu lauki, vājie rudzi un auzas, bet pretī raugas drūmie meži, traucas straujās kalnu upes, pa kuŗām plūdina enkurnieki kokus un pie kuŗu grīvām šķind daudzās koku zāģētavas. No turienes ved uz dienvidiem bezgala garus vilcienus ar rudu, oglēm, kokiem. Bet pašos ziemeļos sastopami arī klejotāji lapi (no mongoļu cilts) ar savām ādas teltīm un briežu pajūgiem. Tomēr lapi jau kopš 1739. gada bauda skolas, jau 1755. g. viņu valodā iztulkota bibeles un tagad lapu valodā iznāk pat avizes un iespiestas daudzas grāmatas. Civilizācija arī šeit ar zviedru palīdzību iet savu uzvaras ceļu.

Mūsu dzejnieks K. I e v i ņ š, kuŗš ilgāku laiku nodzīvojis Zviedrijā, sekoši apraksta Zviedrijas da-

bas skaistumus: «Zviedrijā mēs varam redzēt vis-skaistākās un plašākās šķēras, dažus no lielākiem Eiropas ezeriem, varenākājiem ūdenskritumiem, augstākiem kalniem un arī mūžīgos Laplandes mežus un pusnakts sauli.

Stockholma ievērojama ar savām šķērām, kuras guļ starp viņu un jūru 30—50 kilometru platā joslā un nostiepjas vairāk simtu kilometru garumā gar visu piekrasti. Uz vakariem no Stockholmas guļ milzīgais Melara ezers, tāpat pilns ar salām — šķērām, kuņas maigākas, idiliskākas, nekā jūras šķēras. Slavenais Gōta kanala ceļš savieno Stockholmu ar Gōteborgu. Viņu skaita par vienu no skaistākiem ūdensceļiem pasaulē. Viņš iet cauri vispirms Melara ezeram, tad jūras šķērām, tad augļiem Viduszviedrijas līdzenumiem, lielājiem Vetterna un Venerna ezeriem, garām Trollhättas ūdenskritumiem un tad Gōtas upi cauri klinšainājai Zviedrijas vakara piekrastei, līdz ieiet Kattegatā.

Ja dodamies no Stockholmas uz vakariem pa dzelzceļu, tad vispirms nonākam idilisku ezeru, vecu bruņinieku muižu un piļu pilnajā Södermanlandē. Tad krustojam Zviedrijas dzelzs rūdas apgabalu — Bergslagen un beidzot nonākam dzejnieku apdziedātājā Vermlandē — Zelmas Lagerlōf un citu lielu zviedru rakstnieku dzimtenē. Viņā iestiepjas Norveģijas kalnu nozares, apaugušas ar mūža mežu — un lejās smaida ezeri un locās un šņāc upes.

Ja gribam redzēt varenāku un lieliskāku dabu, tad mums jādodas uz ziemeļiem. Nonākam Dalarnā, kuņas sirds ir lielais zilais Siljana ezers. Aiz viņa jau zilojas mums pretīm arvienu augstākas un augstākas kalnu rindas. Aiz viņām ir jau Norveģija. Turpinādami no Dalarnas ceļu vēl vairāk uz ziemeļiem, braucam cauri mežonīga daiļuma, miera un vientulības pilniem apgabaliem — ar mūžīgu mežu apaugušām granita augstienēm, līdz beidzot nonākam Jämtlandē, kuņā šņāc milzīgās ziemeļu upes, vareni ūdenskritumi un paceļas līdz 5 tūkst. pēdu augsti kalni. Viņos mēs varam baudīt Alpu skai-

stumu un spožās krāsas. Dodamies vēl augstāku uz ziemeļiem, nonākam pusnakts saules zemē — Laplandē, kurā paceļas pats varenākais Zviedrijas kalns — Kebnekaise, 7 tūkst. pēdu augstumā un mirdz lielais brīnišķais Torneträsk ezers. Šo Laplandes kalnu, ezeru, mūža mežu vientulības un mūžības apdvēstais skaistums ir tik īpatnējs, ka viņš nav redzams un baudams kaut kur citur. To atzīnuši daudzi ceļotāji, kuri redzējuši gandrīz visas skaistākās un ievērojamākās zemes.

Zviedrijas vakarpiekraste, kurā stiepjas gar Kattegatu, pilna tāpat savāda, īpatnēja skaistuma. Tur savienojies jūras, kailu granītu, klinšu, auglīgu zaļu leju un lauku skaistums vienā krāšņā akordā, kurš sevišķi mūs pārsteidz ar savu skaņu pilnumu un svaigumu, dažādību.» —

Un kāda Zviedrijas daba — tādi ļaudis. Dzelzceļa stacijās, no pašiem dienvidiem līdz ziemeļiem — Stockholmai — sastopams mistrojums no eleganti ģērbtiem kungiem un dāmām un saulē nodegušiem zemkopjiem, amatniekiem, strādniekiem. Ziemeļos viscaur dzīvo spēcīga tauta, stalti auguši zemnieki un zemnieces ar brīnišķīgi baltiem zobiem, kurus jau tautas skolās kop zobu ārsti. Dalekarlījā vēl valkā skaistos raibos zviedru tautas apģērbus. Bet Somijas robežu tuvumā — jau atkal cita tauta — tumšmatainie somi ar izteiksmīgiem mongoļu tipiem. Par šo mistrojumu nav ko brīnīties, jo Zviedrija izplētusies jo plaši pa visu Skandināvijas pussalu un no dienvidiem līdz pašiem ziemeļiem velkas 1400 km. garumā pa taisno līniju, bet platumā ieņem 400 km. Atkarībā no tā arī atrodas Zviedrijas klimata dažādība un sakarā ar to — arī iedzīvotāju dažādā nodarbošanās. Tā piem., pašos ziemeļos atrodamas vietas ar ļoti zemu gada temperatūru, pat zem nulles, bet turpat, tuvāk pie Golfštroma atkal ar siltāku klimatu — pat +7° pēc Celzija. Par to vasaras saule jo karsti silda šo ziemeļu zemi un briedina īsmūžīgos laukus. Bet arī ziema ir še vajadzīga, jo lielākā daļa iedzīvotāju nodarbojas ar meža rūpniecību un

tamdēļ arī priecājas par labu sniegu un labu salu, kuŗa ļauj izvest nocirstos kokus no mūža mežiem, kuŗi ieņem ap 54% no visas Zviedrijas teritorijas. Jāatzīmē, ka ziemeļos katram zemniekam ir savs lielāks vai mazāks meža gabals, kuŗš neražas laikā «izbalansē» zemkopja budžetu. Citi atkal nodarbojas ar rūdas rakšanu un meklē peļņu jaunatvērtās fabrikās, kuŗas sāk celties sakarā ar ūdensspēka izmantošanu. Šeit atzīmējamās Zviedrijas lielās rūdu bagātības, kuŗas aprēķinātas uz 750 milj. tonnu un atrodas Norrlandes kalnu grēdās, Norbergā, Dannemorā, Värmlandē un Dalekarlijā. Šeit zemē rod dzelzi, kaparu, sudrabu un turpat blakus straujo kalnu upes dzinējspēkam un tuvumā briest lielie priežu meži; tā tad viss dots, lai attīstītos plašos apmēros metāla rūpniecība, papīra rūpniecība un koka apstrādāšana.

Rūpniecība sevišķi uzplaukusi ogļubagātā (300 milj. tonnu) Götalandē un šeit atrodami veseli apgabali, kuŗ attīstījušās tekstilrūpniecība, džutas, lina un kokvilnas vērpjuves; sevišķi daudzas celulozas un papīra fabrikas sastopamas slavenās Götēborgas ostas tuvumā. Te atrodās arī pazīstamā Jönköppingas sērskociņu fabrika, Trollhättanas un Matulas mašinfabrikas, liēlgaballietuve Finspång'a un ieroču fabrika — Motalā. Zviedrija izved arī labu daudzumu dažādu akmeņu: granitu, smilšu akmeņus un tml. Arī Latvijā pazīstami Zviedrijas bruģa akmeni no Örebro. Gar jūrmaļu, pie ezeru un upju krastiem (Blekingā, Hallandē, Bohuslānā) atkal velkas gaŗām stripām zvejnieku ciemāti, miestīni un pilsētīņas, kur iedzīvotāji jau kopš seniem laikiem nodarbojas ar izdevīgo siļķu, lašu, štrepliņu u. c. zivju zveju. Vasarā šie zvejnieku ciemāti pārvēršas par kurortiem, kuŗus pārpilda atpūtas kārā pilsētas publika. Tā piem. Stockholmas tuvumā un apkārtnē vien ir ap 50 vasarniņu vietu. Arī pie Skagerrak'a no Sārō līdz Strömstad viss krasts nodē atpūtas vietām. Vispāri dienvidos dzīve ir daudz rosīgāka nekā Vidus-Zviedrijā un ziemeļos.

Te atrodas visvairāk pilsētu, to starpā: Malmö, Landskrona un Helsingborga ar savām pazīstamām kuģu būvētavām, seno ostu un lielo eksport rūpniecību. Šeit arī radušies slavenie lopkopības centri. Bet cik tas nav savādi — ganības ieņem tikai 3% no visas Zviedrijas teritorijas, jo lopu barībai lieto vairāk spēkbarību. Ari zemkopībai noderīgās zemes ir tikai ap 37.000 km., tā tad arī ap 9% vien no visa Zviedrijas platuma, bet lauksaimniecība tomēr attīstīta priekšzīmīgi, it sevišķi sēklu audzēšana un cukura ražošanu. Šeit jāatzīmē, ka visvisumā Zviedrija tomēr ir zemnieku valsts un liels vairums iedzīvotāju pārtiek no lauksaimniecības. Zviedrija ir arī tipiska mazsaimniecību zeme; viņā pavisam skaitās 498.548 mazsaimniecības, no kurām līdz 2 ha lielas saimniecības pieder 79.738 īpašniekiem (pēc 1912. g. statistikas) un 9.229 rentniekiem. No 2—20 ha lielas pieder jau 199.912 īpašniekiem un 30.565 rentniekiem; no 80—100 ha — 22.677 īpašniekiem un 10.512 rentniekiem. Pāri par 100 ha lielas saimniecības pieder 2.046 īpašniekiem un 1117 rentniekiem. Tādā kārtā Zviedrijā nav nekādu spilgtu nesaskaņu zemes īpašuma dēļ, un nav arī atrodamas tādas asas sociālas nesaskaņas, kā piem. citās Eiropas zemēs ar pārāk attīstītu rūpniecību. Ari sociālā apgāde Zviedrijā labi nostādīta un skaita pavisam 4259 sociālas iestādes, t. s. nabagu koloniju ir 489, darba māju — 34, nabagu māju — 1432; bērnu patversmju — 28 un 2276 nabagu mājas pagastos. Ari par defektīviem skolēniem Zviedrijā daudz gādāts, tā piem. ir nodibināts pietiekošs skaits kurlo, mēmo, neredzīgo, defektīvo bērnu un mazgadīgo noziedznieku skolu. Skolas pa lielākai daļai uztur komunālas iestādes un vispār Zviedrijā komunālsaimniecību ir priekšzīmīgi nostādīta, it sevišķi lielās pilsētās. Pašvaldības pārziņ arī ceļus, kuri Zviedrijā ārkārtīgi labi un atstāj «svētdienas» iespaidu glītuma ziņā. Ari dzelzsceļu ir daudz (ap 15.000 km.) un ūdensceļu pat 25.000 km. Vispārī jākonstatē, ka Zviedrija atstāj augsti civilizētas un

kulturelas zemes iespaidu. Kā zīmīgs šai ziņā fakts, kas raksturo zviedru attīstību, atzīmējams, ka sievietēm jau 1858. g. tika piešķirtas vēlēšanu tiesības.

Beidzot atliktos vēl raksturot pašus zviedrus. Zviedri atstāj veselīgu iespaidu un viņiem ir arī veselīgi pasaules uzskati. Jau kopš gadu simteņiem Zviedrijā zemnieks ieguvis saimniecisku un politisku neatkarību, un no zemniekiem Zviedrijā pat cēlušies karaļi *) — tā tad arī saprotams Zviedrijas zemnieka pašlepnums. Lielu lomu šeit spēlē arī pastāvīgā satiksme ar civilizētām kaimiņu zemēm jau kopš 1000 gadiem. Šī satiksme atļāva zviedriem iegūt arī kultūrālā ziņā daudz ko no citiem, radīja viņos arī drosmi, jo zviedri devās tālos ceļojumos un pāri jūrai, uz svešām zemēm. Tā radās arī novērošanas un uzņēmības spējas. Zviedrijā nepastāv antagonisms starp pilsētu un lauku iedzīvotājiem. Turpretim laucinieki bauda uzturas un dzīvokļu ziņā pat dažas priekšrocības; par to pilsētnieki ir šabiedriskāki un kustīgāki, bet arī ļoti izpildīgi un uztiģīgi.

Kā interesants novērojums atzīmējams tas apstāklis, ka zviedru mācīto un turīgo pilsētnieku aprindas tiecas tagad uz angļu un franču kulturas pusi un labi pārvalda šīs valodas, lai gan dienvidos sajūtams vēl stiprs vācu iespaids. Zviedrijas iedzīvotāji ir strādīgi, taupīgi, pieticīgi un tā gadiem savākuši arī lielas materiālas bagātības. Pietiek ieiet zemnieku mājās, lai tūlīt pārliecinātos par viņu turību un tīrību. Elektriba jau sen apgaismo zviedru zemnieku mājas, uz rakstama galda stāv telefons, ūdeni piegādā pumpis u. t. t. Viscaur Zviedrijā nomanama arī augsta tehniska kultūra.

Kā Zviedrija par tādu tikusi, un kā viņa izcēlusies, to dzirdēsīm turpmākās daļās.

*) Karaļi no Vaza cilts, kuŗi savā ģērboni lietoja rudzu kūli.

II. Skandināvijas pirmtauta.

Senas ziņas par Zviedriju. Senā iekārta. Reliģija. Runas. Sakari ar Baltijas tautam. Zviedru cilšu apvienošanās 8. gadu simtenī.

Tā tauta, kuŗa tagad apdzīvo Zviedriju, kā vēsta zviedru zinātnieki, jau mitusi Zviedrijā kopš 5000 g., bet atrodami arī aizrādījumi, ka jau kopš 10.000 gadiem, t. s. «gliemešu laikmetā» šeit dzīvojuši cilvēki. Arī purvos un kūdrā atrastās kapenes ar seniem rīkiem aizrāda uz to, ka jau pirms «senā» akmens laikmeta «Sverige» bijusi apdzīvota no cilvēkiem, bet jau «jaunajā» akmens laikmetā šeit noteikti dzīvojuši tagadējo zviedru senči, kuŗi uzieti divos apgabalos («Svea»*) un «Götā», t. i. ziemeļos no lielā meža (nordans-kog), kur atradās «Svea» zeme un dienvidos (sunnans-kog) — ap Göta upi. Zviedri pieder, tāpat kā ģermaņi, pie āriešu cilts, bet vēl pastāv lielas šaubas par to, no kuŗienes ārieši cēlušies un daži zinātnieki pat meklē «baltu tautu», (t. i. seno zviedru, latviešu, leišu, prūšu un citu — kuŗas dzīvo ap Baltijas jūru) — pirmdzimteni arī šeit pat pie Baltijas jūras. Ja tas apstiprinātos, tad arī zviedri būtu ienākuši Skandināvijā**) no dienvidiem pāri Beltam un Örensundam. Pēc tam ienācēji būs pagaidam apmetušies Skandināvijas rietum-apgabalos, kur viņi atrada bagātu zveju. Arī senākās kapenes atrodas visas ne tālāk kā jūdži no jūras krasta. Tai laikā arī vēl no jūras nebij izcēlies Stockholmas līdzenums un tikai pamazām ienācēji — zviedri devās no dienvidiem gar upēm uz augšu līdz Mälar ezeram uz Svea — zemi, un no turienes līdz austrumu krastam — laikam meklējot izdevīgāku zveju. Jo, kā aizrāda izrakumi, toreizējā senziedru galvenā nodarbošanās bij zveja un medības. Bet jau akmeņa laikmetā sā-

*) Vārds «Svea» pēc dažu filologu tulkojuma nozīmejojot «dedzinātais» un senie skandināvieši nosaukti par zviedriem tikai tapēc, ka bijis jāizdedzina mūža mežos klajumus lauksaimniecībai.

**) Vārds «Skandināvija» cēlies no «Skāne», kā saucas vēl šodien Zviedrijas dienvidi.

kās lopkopība un stādu kultivēšana. Te būtu no svara atzīmēt, ka laikam jau toreiz arī senzviedri sāka tirgoties, par ko liecina senās kapenēs atrastie skaistie izrotātie daikti, kurus varēja iegūt tikai no dienvidiem. Un kad mēs runājam par «akmeņu laikmetu» Zviedrijā, vai Latvijā, tad arvien jāatceras, ka ļoti iespējams, ka šos akmeņa rīkus arī mūsu senči ieguvuši tirdzniecības ceļā no tām ciltīm, kurās jau bij pārgājušas pie bronza rīkiem. Ir aizrādījumi arī uz to, ka Zviedrijā, tāpat kā Latvijā, bijis savs «koku laikmets», bet tikai koka rīku atliekas nav bijušas spējīgas pretīm turēties« laika zobam» un satrunējušas. Zviedrijā tos laikus bijušas labas medības un iedzīvotāji bijuši bagāti zvēru ādām. Ari medu un vasku pazina senzviedri, un ar tiem tirgojās. Līdz Zviedrijas krastiem arī nonāca tirgoņi no dienvidiem, kuri meklēja pēc ādām, vaska un medus. Tomēr seno grieķu un romiešu vēsturnieki, ģeografi un pētnieki laikam vēl maz pazina šīs ziemeļa zemes, no kurām gan jau kopš 2000. g. pirms Kristus dzimšanas ieguva dzintaru, kā to pierāda tamlīdzīgi atradumi nesen atraktās t. s. Mikeņas karaļu kapenēs, kur atrastas Baltijas jūras dzintara krelles. Ari nesen atraktajās Ēģiptes varava Tutankhamona kapenēs atrastas dzintara rotas. Tas gan aizrāda uz to, ka jau kopš seniem laikiem pastāvējuši sakari ar tām zemēm, no kurām šīs dzintara rotas cēlušās. Nevajaga jau nu katru reizi būt šiem sakariem tiešiem. Te varēja spēlēt zināmu lomu starpnieki, kādi bij pazīstamie fenikieši, un arī Itālijas etruskieši, bet vēlāk grieķu un romiešu tirgoņi un tāpat franču senči — galli. Ir arī pierādīts, ka akmeņa laikmetā jau nodarbojušies amatnieki akmeņ-kalī, kuri tā ievingrinājušies akmeņa rīku kalšanā, ka radās pat zināma pārprodukcija — un tad šo precī arī izveda uz citām zemēm. Tādas fabrikām līdzīgas akmeņrīku kaltuves atrastas līdz ar izgatavoto rīku noliktavām vairākos kalnainos apvidos Centraleiropā. Laikam tad arī senzviedri šos rīkus vai nu iepirkās pret ādām vai nu pret citiem

saviem ražojumiem, vai arī pat laupīja viņus kaimiņu zemēs. Jau kopš seniem laikiem Skandināvijas iedzīvotāji arī uzturējuši satiksmi ar Angliju un laikam arī no turienes ieguvuši bronzu un niķeli. Romiešu ģeogrāfs Plīnījs, kurš bij apceļojis visu Eiropu līdz Anglijai (kuŗa toreiz skaitījās par svarīgāko tirdzniecības punktu ziemeļos un tamdēļ arī tika iekārta no Juliļa Cezara) tur pirmo reiz dzirdējis runājam par «Skandināviju». Bet tāī laikā jau zviedri bij sasnieguši diezgan augstu kulturas pakāpi un ieguvuši pat zinamu turību, kā par to stāsta romiešu vēsturnieks Tacīts. Tomēr, lai nonāktu līdz šai romiešu laiku turībai, senzviedriem vēl bij jāpārļaiž bronzas un dzelzs laikmeti, un tas prasīja atkal daudzus simtus gadus. Zviedrijas muzejos sakoŗoti daudzi tolaiku vēl diezgan primitīvās tehniskās kulturas pieminekļi, pēc kuŗiem sprieŗot, bez parastiem cirvja un bultām, senzviedris arī pazinis tīklu, āķi, makšķeri un pratis arī jau taisīŗ māla traukus un celt ēkas, kuŗas būvējis vai nu uz pāļiem, vai kalnu galos. Bet vēl viņš turpina pa vecam dzīvot arī alās. Tāpat arī senzviedris pratis būvēŗ jau arī laivas, kādas tagad atrastas kūdras purvos. Sprieŗot pēc toreizējiem pinumiem, kuŗi taisīŗti no zarnām un dzīslām, senzviedris vēl nav pazinis linus un arī vēl neprata kārst vilnu — tas notiek vēlāk. Stikla vietā senzviedris lieto loģiem vai nu zarnas, vai pūšļus, jo ar stiklu iepazīstas senzviedris vēlāk. Ap 1750. gadu pirms Kristus dzimšanas Zviedrijā sāk ievest bronzas rīkus un bronzu, kuŗu pašu zviedru kalēģi pārkaļ. Sākumā gan zviedri ieguva laikam bronzu maiņas tirdzniecības ceļā, bet vēlāk arī mācīģās paši to kausēt, jo pašā Zviedrijā atrodas nevien varš (Falunas raktuvēs), bet arī sudrabs un pat zelts. Zviedru slavenais kulturas vēsturnieks Montēliuss, kuŗam pieder daudzi darbi par Zviedrijas pirmdzīvi, pielaīģ tādu varbūtību, ka zviedru kalēģi paši būŗot kaluši ieročus, rotas, rīkus, ar kuŗiem tad tirgoģuŗies nevien Somijā, bet arī šaipus Baltijas jūras, mūsu zemēs. Bet šāda

saimnieciska attīstība, kurā jau saskatami darba sadalīšanas sākumi, ir tikai tad iespējama, ja jau arī sabiedriska organizācija sasniegusi zinamus augstumus. Un patiesi tos laikus jau arī pie zviedriem bij attīstījušies lielģimene un varbūt arī vēl lielāki cilvēku apvienojumi un kopības, par ko liecina arī milzīgās akmeņa kapenes, kuŗas varēja celt tikai simtiem roku. Bet tos laikus arī jau pastāv daudzsievība — tā tad noteikts patriarchyats; jau arī radušies vai nu cilts vecākie vai vadoņi, kuŗi rīkojās. Pamazām rodas arī pie senzviedriem dzimtsiekārta ar dzimtsvecāko - vectēvu, lielkungu*), lielsaimnieku priekšgalā. Šī senā iekārta, kuŗu senzviedri tāpat, kā citas tautas, noskatījušies dabā, atspoguļojas arī zviedru reliģiskās teikās. Senzviedriem, kuŗi nodarbojās ar lielzvēru medībām un jūras zveju, arī bij nepieciešams vienot šādiem uzdevumiem lielākus spēkus. Tāpat, kā visa zviedru dzīve noritā dabā, arī visi viņu uzskati bij saistīti ar dabu un tamdēļ arī saule ieņem tik redzamu vietu to laiku reliģiskos uzskatos un atrodama arī senlaiku zviedru ornamentos līdzās ar ugunskrustu. Senzviedru individualizētās dievības ir pa lielākai daļai vīriešu dabas — to ir tikpat daudz, kā saulei staru, un visa daba ir pilna šiem, gan draudzīgiem, gan naidīgiem cilvēkam pārspēkiem. Senzviedri šīs dievības sadala labās un ļaunās. Šīs dievības pastāvīgi cīnas arī savā starpā: «A zi» cīnas ar «J a r n i e m». Pie aziem pieder sarkanbārdainais T o r s ar savu milni (mjölner), Odins ar kraukļiem un vilkiem un F r e y' s, kuŗam veltīts zirgs un kullis, ar zelta sariem. T o r s ved pastāvīgās cīnas ar kalna milžiem «troliem», sper pārkonus un raida uz tiem zibeņus, tad pasaule dārd («tordenet», kā teikts «E d d ā», šo teiku vēlākā kopojumā). O d i n s arī ir saules dievs, bet cēlies no dienvidiem, viņam ir viena acs (kā jau saulei), bet viņu pavada «valki-

*) Konúng, kúng zviedru valodā nozīmē — vadonis, ķēniņš; vārds «karalis» cēlies no gotu pirmsaknes «karl», kas nozīmē «vīrs», bet vārds «ķeizars» nozīmē «lauva» un ievests no austrumiem.

rijas» — spārnotas šķēpu dievietes, kuŗas pievāc no kara lauka mirušo varoņu garus. Ari ziemai ir sava dievība, — bargais «Ulls», kuŗš ir ari labs šāvējs. Blakus tam stāv «Ty», senais saules dievs. Labo «azu» starpā radies ļaunais «Loki» (nakts, ziema), kuŗš uzglūn labam dievam Balderam (diena, vasara). Tā zviedri attēlo lielas dabas pārmaiņas, kuŗas pastāvīgi atkārtojas, kā gada laiki un diena un nakts. Šo dievību vārdā nosauktas ari nedēļas dienas: T i s d a y — otrdiena, O n s d a y — trešdiena, T o r s d a y — ceturtdiena, F r e d a y — piektdiena, kuŗa bij veltīta Freya'i, saules dieva sievai. Ceturtdienas vakarus vajadzēja pavadīt klusi, jo tie bij Tora vakari. Pēc šiem dieviem nosauktas daudzas vietas un viņi lietoti ari uzvārdiem, piem. Torman, Ulman, Freiman, Borman u. c. Senā Eddas dziesma, t. s. «Völuspā» sniedz ari ziņas par cilvēka rašanos un pasaules bojā iešanu. Cilvēki radušies no kokiem — Ask un Embla, bet zeme un debess no naidīga aziem Jmer'a, kuŗu Odins beidzot nospēris. Jmer's zīda pienu no teiksmainas govš «Audhumla», bet govš pate barojās tikai no rīta salnas. No šīs govš radās milzis «Bur's» vai Bor's (burvis). Pasaules liktenus nosaka Nornes (Urd, Verbande un Skuld); viņas sēž ezera malā zem mūžīgi zaļā oša koka, kuŗu sauc par «Yggdrasil». Kad piedzimst cilvēks, tūlīt ierodas nornas, kuŗas tam nosaka likteni. Tā pasaule dzīvos līdz «Ragnarök» — savai bojā iešanai. Saulei un mēnesim dzenas mūžīgi pakal lielie vilki, kuŗi beidzot apris mēnesi un tad ari saule pazaudēs savus starus un pasaulē sāksies mūžīgā ziema. Bet «azi» uzsāk cīņu ar ļauniem dieviem. Beidzot Sarts — uguns zemes valdnieks — apri ar uguni visu zemi. Tādi ir īsos vārdos senziedru panteistiskie pasaules uzskati, saistīti ar dabas novērošanu. Upurus (pat cilvēku) un dievkalpošanas izdarīja zem sevišķi nozīmīgiem kokiem, bet, visvētākā vieta atradās Upsalā, no kuŗienes ari cēlušies vienotās Zviedrijas ķēniņi. Bet tamlīdzīgas

upura vietas atrodamas arī citur un viņu raksturīgās pazīmes ir lieli, salikti riņķī akmeņi. Šeit arī sprieda tiesu, uz ko aizrāda šo vietu nosaukums «Domarringar, Domarsäten» — tiesnešu akmeņi, tiesnešu sēdekļi. Raksturīgs vilciens senzviedru reliģijā ir, ka senzviedris pār visu dievināja dabu, un šis dabas pārspēks arī ar laiku iemācīja zviedri nevien tam piemēroties, bet arī padoties un tā radās zināma pirmatnēja etika, zināmi uzskati un jēdzieni par labu un ļaunu, draudzību, varonību, atreibību, viesmīlību. Bet toties Senzviedrijā pastāvēja arī vērdzība, jo šai ziemeļu zemē, kur vēl šodien lien līdumus, bij grūti jāstrādā un darba rokas bij dārgas un tās ieguva tikai kaŗā. Tamdēļ arī kaŗa māksla un kareiviskums, drosme un uzņēmība stāvēja tik augstā cieņā pie ziemeļniekiem, jo tā ļāva iegūt nevien darba spēku, bet arī tos priekšmetus, kuri bij nepieciešami dzīvei. Jau senzviedri izdarīja laupītāju braucienus gar Baltijas jūru, pat nežēlojot Angliju, Daniју un arī, kā tas zināms no «runu» rakstiem, bieži laupīja bagāto Zemgali *) un Igauniju. Savukārt atkal kurši un igauņi posta zviedru nomietnes, ņem pat zviedru karalieni Estridu gūstā un pārdod to tirgū (kā ziņo Montelius). Atraktās kapenēs atrod ļoti bieži arī cirvja veidīgas dzintara krelles ar krama izurbtu caurumiņu vidū; dažās kapenēs pat vairākus simtus krellu. Tāpat arī atrastas saktas un citas lietas, kuŗas ir ļoti līdzīgas mūsu senlietām un ļoti bieži rotātas tiem pašiem ornamentiem. Dažiem zviedriem kā rotas noderēja arī lāča zobi. Sevišķi lielā skaitā atrasti kapenēs dzelzs ieroči un darba rīki (sev. zāģi). Ar dzelzi zviedri iepazīstas ap 500 g. pirms Kristus, bet laikam drīz sāka arī paši to darināt no «raudi», purva rūdas, kā mēr ziemeļos neatrada īsto kalna rūdu (IV. gadu simtenī).

Līdzās ar materialo kulturu (ķemmes, zāģis, nazis) ieplūst Zviedrijā arī ziņas par rakstišanas

*) Indriķis Latvietis savā kronikā atzīmē draudzību, kura pastāvēja starp kuršiem un Gotlandes salas iedzīvotājiem.

mākslu, rodas senās «runas», kuŗas pakalĶdarinātas dienvidnieku (grieķu) burtiem un kuŗas droši vien lietoja arī senlatvji. *) Tāpat arī sākās jau māksla, par ko liecina lieliskie skati, izcirstie no pirmatnēja mākslinieka rokas uz klintīm, t. s. «Hellristningar». Šeit saskatamas laivas ar kareivjiem, bet vēl bez burām. Kareivji cīnas. Pa starpām attēloti dažādi dzīvnieki, kā arī zemnieki ar arķlu, kuŗu velk vērši — tāda bij šo senzvedru dzīve.

Kristus dzimšanas laikmetā romieši jau bij aizspiedušies līdz Reinas upei un Donavai un nākuši sakaros ar zviedriem. Rakstnieks Pomponius Mela jau pazīst «Kodenaviju» un Plinijs — Skandināviju, kuŗu nosauc par «ultima tula» — pasaules galu. Tacīts zin stāstīt par «aistiešiem», kuŗi dzīvo pie Baltijas jūras krastiem. Bet domājams, ka Romas uzņēmīgie tirgoņi (tos laikus arī jau galli un žīdi tirgojās zem romiešu firmas) jau tirgojās ar zviedriem, par ko liecina skaistās romiešu kaklu rotas, gredzeni, bruņas, trauki u. c., ko atrod šī laikmeta kapenēs. Arī romiešu zelta un sudraba naudas **) ieplūst Zviedrijā, no kuŗas vēlāk zviedru kalēji kala savu «gredzena naudu» (mūsu «ozeriņķi»). It sevišķi lielos daudzumos atrasta šī nauda uz Gotlandes salas, kuŗa, acīm redzot, tapusi par svarīgu tirdzniecības centru. Bet ir arī iespējams, ka šī senā romiešu nauda ieplūda šeit Vikingu laikos, kuŗi brauca meklēt laimi un laupījumu uz dienvidiem: Zengali, Gardariku (Krieviju), Miklagardu (Konstantinopoli) un no turienes atveda arī dažādas bagātības, to starpā arī zelta naudu.

Šīs dzīvās tirdznieciskās attiecības pamazām pārtrūka ar lielām pārmaiņām Romas ķeizarvalstī, kuŗu sāk apdraudēt staigulī no Azijas. Arī Melnās jūras stepēs parādas hunni, kuŗi iebrūk Eiropā. Sākās tautu staigāšanas laikmets un starp Skandināviju un Vāciju iespīežas slāvu ciltiņas, kuŗas ap-

*) Salīdzini ar mūsu runu zīmēm uz koklēm Etnogr. muzējā, Rīgas pili.

**) Arī pie Rucavas atrastas romiešu naudas.

metas gar visu Baltijas jūras krastu, no Dancigas līdz Hamburgai. Turpmāk zviedru tirgoņi meklē ceļus uz dienvidiem, nevis gar Reinas upi, bet gar Vislu *) uz Donavu, un pa Daugavu — Dnepru uz Melno jūru — kuŗ paceļas Bicantiņa. Bet sakari ar Vidus jūras zemēm līdz ar Rietumromiešu valsts bojā iešanu un kāmēr vēl nav radusies franku valsts — jāuzskata par izbeigtiem. Acīm redzot, šos laikus, tā ap VI.—VII. gadu simteni un arī vēlāk, zviedru uzņēmīgie svešzemju gājēji sāk biežāki apmeklēt prūšus, lietaviešus, latviešus un krievus un tāpat sāk šeit apmesties uz dzīvi un dibināt jaunas valstis (Polocka, Gercika, Kauņa). Tāpat arī uz austrumiem zviedri jau sāk spiesties Somijas ielejā.

Bet tad arī pirmatnējā ģimene bij jau izveidojusies par dzimtu un tai radās jau kārtīgi priekšnieki, kuŗi bij vai nu vēlēti, vai tapa par tādiem biežo kaŗu laikā. Kārtu vēl nebij, bet bij tikai brīvie un nebrīvie. Dzimtai vai lielģimenei jau ir sava noteikta dzīves vieta — tā radās «lān» (novads), ar «l a g m a n'u (likuma vīru) priekšgalā. Uz kopējām apspriedēm zviedri sanāk «ting'os», kuŗos piedalas visi pieaugušie brīvie. Sākumā spriež tiesu visi; vēlāk, kad iedzīvotāju skaits palielinās, to dara tikai priekšnieks kopā ar «nāmnder» — priekštāvjiem. Atsevišķos apgabalos radušās savas ieraduma tiesības, no kuŗām pazīstami «Ostgöta» un «Västgötas likumi. Kad draudēja briesmas, tad karavīri pulcējās pa simtiem zem sava vadoņa; vairāki simti kopā sastādīja jau novadu un novadi — valsti, kuŗas priekšgalā stāvēja «ķēniņš». Senie vēsturnieki (p. p. Beowulf's savā dziesmā) pazina 13 tādas zviedru valstis ar saviem ķēniņiem. Bet jau ap 500. g. pēc Kristus dzimšanas ziemeļu (Svea zemēs) valstiņas sāka apvienoties ap Upsalas ķēniņiem (no Skilfingera cilts) un tā radās «Sveरिके»

*) Ptolomejs tic, ka Skandināvija ir sala pie Vislas grīvas un poļu valodā vārds «Vyspa» nozīmē «sala» — acīm redzot vārds cēlies no Visby pilsētas uz Gotlandes salas. Varšava agrāk bijusi varjagu apstiprinātā nometne.

ar galvas pilsētu Upsalu, kur atrodas arī kopēja šo valstiņu svētnīca. Dienvidos no Svealand atkal apvienojās uz tiem pašiem pamatiem «Götar», bet aiz Kjölēna kalna grēdas tādā pašā ceļā sāka dibināties Norveģijas valstiņas un pašos dienvidos ap Öresundu un Beltu — Danija, kuŗu iekaroja varēnie Skjoldangi. Ap 700. g. pēc Kr. dzimšanas Upsalas ķēniņš Ingjalds iekaroja visu apgabalu ap Mälar, Väner un Vätthera ezeriem un viņam padodas beidzot arī «Götar» — novadu ķēniņi. Tā nodibinājās Zviedrija. Šo seno Zviedrijas vēstures posmu apraksta Islandes vēsturnieks Snorre Sturlasson († 1241.), kas uzskatāms par vecāko un pirmo Zviedrijas vēsturnieku.

III. Vikingu laiki (līdz 10. g. s.).

Sirojumi uz rietumiem un dienvidiem. Vikingu valstis. Vikingi senā Latvijā. Sakari ar arābiem. Jaunā Eiropa.

Karāļi no «Inglinga vai Upsala» cilts valda pār Zviedriju līdz 1050. gadam un viņu valdīšanas laikā notiek t. s. vikingu gājiēni un braucieni. Sakarā ar Upland'as ķēniņu iekarošanas un savu sāncenšu iznīcināšanas politiku un varbūt arī sakarā ar pār-mērīgu (priekš tiem laikiem) iedzīvotāju skaita pieaugšanu, drīzi pēc Zviedrijas apvienošanas ap Upsalas ķēniņu, sākās Eiropā arī «vikingu braucieni». Šie vikingu braucieni, kuŗi notikās droši vien arī agrāk, sāk laikam palikt tikai tagad organizēti un laikam skandināvieši būs jau iemācījušies būvēt lielākas laivas un lietot buras. VIII. gadu simteņa beigās vikingi padarīja nedrošas visas Eiropas piekrastes no ziemeļiem līdz Gibraltaram un tikai varenā Ziemeļafrikas mauru valsts izsargāja Vidus jūru no šiem drausmīgiem ciemiņiem. Ir zināms, ka vikingi brauca pa upēm tālu zemes iekšienē un laupīja pa labi un pa kreisi. Pat Kārlis Lielais nevarēja aizsargāt savu valsti no «normāņiem», kuŗi tā-

pat kā austrumos (Krievijā) arī rietumos nodibināja paši savas valstis, piem. Holandi, Normandiju un iekaroja pat Angliju un Neapoli. Rietum-Eiropas vikingu braucienos ņēma dalību pa lielākai daļai dāņi un norveģi, kuŗi arī ap 1000. g. atrada ceļu uz Grenlandi un no Islandes pat piebrauca pie Ziemeļamerikas krastiem, kuŗu nosauca par «Vinlandi». Bet arī Baltijas jūras krastus padarīja šie vikingi nedrošus. Tos laikus vikingi bij bieži viesi Baltijas valstīs, kuŗas lietoja kā tranzīta ceļus uz dienvidiem un kolonizācijai. Jau kopš seniem laikiem starp Zviedriju un Somiju pastāvēja jo cieši sakari un uz turieni devās arvienu jauni emigrantu pulcīņi no Zviedrijas, bet uzņēmīgākie brauca pāri Baltijas jūrai un pa upes ceļiem devās uz Bicanci, vai Miklagardu—Konstantinopoli, kur nevien tirgojās ar savām precēm, bet arī stājās Bicances ķeizara dienestā, un tamdēļ paši sevi sauca par «Waringer» vai «Waräger», kas nozīmē karotāji (no «war» — karš, tāpat arī šī sakne attiecināma uz mūsu vārdu «vara»).*)

IX. gadu simteņa vidū vikings R u r i k s ar brāļiem nodibina lielu valsti krievos ar Novgorodu vai H o l m g a r d u kā galvas pilsētu. Drīzi pēc tam citi vikingi (Askalds) nodibināja Ķijevas valsti, kuŗu galu galā spiesti apvienot ar Holmgardas valsti vienotā «Gardarikas» valstī, jo ceļš no Zviedrijas uz «Miklagardu»—Konstantinopoli veda taisni pār «Holmgardu» un «Gardariku» un bij nodrošināms. Šīs valsts dibinātāju cilts vārds bij «rus», no kā arī vēlāk visa iekarotā slāvu tauta sāka saukties par «rus» un «ruskiem». Bet «varjagi» neapmierinājās ar dienestu pie Bicances ķeizara galma; viņi paši uz savu roku devās pat tālāk uz Persiju pa Azovas un Kaspijas jūrām, kuŗ guva bagātus laupījumus. Toreiz par katru tādu izdevīgu braucienu valdīja Zviedrijā prieks un tamlīdzīgi braucieni tika uzskatīti par varoņīgiem pasākumiem, kuŗus vērts piemi-

*) A. Švabe paskaidro (skat. «Latvijas vēsturē» 23. l. p.), ka «varjags» nozīmē: «ar zvērastu saistīts pie viena kunga».

nēt pat uz kapuakmeņiem. Tā mēs lasam uz daudziem runu akmeņiem par tāda un tāda slavēna vikinga tāliem braucieniem un kariem. Te ir tādi, kuŗi bijuši Miklagardē, bet sastopami arī tādi, kuŗi braukuši uz Zemgali apkārt «Tumisnis» (Kolkas ragam) uzbrukuši Apulei (Telšu apriņķī) un t. t. Tā piem., uz kāda Södermanlandes akmeņa lasams uzslavas uzraksts vikingam Svenam *) par godu, kuŗš esot karojis Zemgalē. Ari zviedru ķēniņš O l a f s esot karojis ar mūsu senčiem. Tāpat arī pazīstamais E g i l s S k a l a g r i m e s o n s savā sagā profgari un plaši stāstīt par saviem piedzīvojumiem «b a g ā t ā Z e m g a l ē», kuŗas iedzīvotājus viņš 925. gadā laupījis un krāpis. Toreizējā Zemgale bijusi bagāta dažādām metallietām un vīri labi bruņoti. Tomēr nedz Zemgalē, nedz Kurzemē, un tāpat Igaunijā arī ne, vikingi nevarēja uzņemties par kungiem un nodibināt tādas valstis, kā Novgorodā un Kijevā. Šeit radās stipri un cienīgi pretinieki. Ari kronists Rimberts raksta, ka dāņi velti mēģinājuši iekarot kuŗšu zemi. Vikingi lieto ceļu pa Somijas jūras līci un Nevas upi, Ladogas ezeru un tad uz leju līdz Novgorodai (t. s. «lielceļu no Varjagu zemes uz Grieķiju»). Pa Daugavu būtu jābrauc caur kareiviskiem latvjiem, bet drošāki bij lietot šos tālākos ceļus, kur iedzīvotāju skaits bij retāks un kuŗi nespēja tā pretim turēties, kā kuŗši un zemgalieši. Pateicoties vikingu braucieniem, Zviedrija atkal iegūst jaunas mantas, i laicīgas, i garīgas, jo iepazīnās arī ar kristīgo ticību. Uz Skandināvijas tirgiem tagad sastopami austrumu audumi, dārglietas, segas, rotas, zelts, sudrabs, dārgakmeņi un dažādi rīki. Gotlandes sala šai ziņā ieņem izcilus stāvokli un kā tirdzniecības centrs Zviedrijā rodas B i r k a. **) Ari arābu un persiešu (armēņu) tirgotāji sāk vilkties vikingiem pakal, uz ko aizrāda lielie arābu naudu («dirhemu») krājumi, ku-

*) Sven nozīmē jaunais.

**) Varbūt no tiem laikiem mums palicis teiciens «uzgriest uz birkas».

ri savākti Zviedrijā muzejos un arī atrodami mūsu krātuvēs. Pat arābu ģeogrāfs Edrisi pazīst jau ceļu uz Skandināviju. Bet starptautiskie apstākļi sāka mainīties. Starp VIII. un XI. gadu simteni Bicantijas ķeizariem, tāpat kā citiem Mazāzijas apgabaliem, nācās izciest spēcīgus arābu uzbrukumus, kuriem vēlāk sekoja turki. Apgabalu pēc apgabala pazaudēja Bicance un palika nabagāka, pietrūka naudas ko algot svešus kareivjus. Arī ceļš no Skandināvijas uz Bicanci caur Krieviju palika arvien nedrošāks, it sevišķi pēc tam, kad dienvid-stepēs parādījās pečenegu un polovcu bari, kuri uzglūnēja varjāgiem, kad tie ar bagātu lomu atgriezās uz māju. No otras puses, tie varjāgu firsti, kuri bij apmetušies uz dzīvi Krievijā un tur jau iedzīvojušies savā lomā, drīzi vien pārtautojās un tamdēļ vairs nepiebidrojās Skandināvijas varjāgiem. Viņu starpā sākās arī cīņas dēļ varas, kā tas zināms no Polockas un Ķievas kņaziem, kuri pat meklēja glābiņu Skandināvijā. Un tamdēļ XI. gadu simteņa vidū vikingu gājieni caur Krieviju uz Bicanci izbeidzās, it sevišķi vēl, kad pašā Zviedrijā sākās iekšējās cīņas. Tai laikā arī apstākļi Eiropā jau bij grozījušies: līdzās Francijai nodibinājās Vācija, kurā sāk spiesties uz austrumiem un ziemeļiem. Baltijas jūras piekrastē jau rodas vācu tirdznieciskie centri un pa Baltijas jūru sāk braukt arī vācu jūrnieki. Arī katoļu baznīcas vara palikusi liela un sāk sniegties uz Skandināviju.

IV. Juku laiki (1050.—1250.).

Vācu iespaids izplatīšanās. Zviedrijas apustulis Ansgars no Bremenes (1030.). Sv. Eriks un Somijas iekarošana 12. g. s. Latīņu kultura. Zemnieku aristokrātija. Jarlis Birgers. Pilsētu uzplaukšana.

Bet Skandināvijā tai pašā laikā, kad Eiropā stiprinājās jaunas valstis, notika iekšējas cīņas, kuŗas ilga pāris simts gadu ar īsiem pārtraukumiem. Tā drīzi vien pēc slavenā ķēniņa E r i k a S e g e r s ā l l nāves, kuŗš apvienoja zem savas valdīšanas pat Dāniju, sākās atkal jukas, kuŗas vilkās līdz XIII. gadu simtenim. Un taisni šai laikā pie Baltijas krastiem nostiprinās vācu krustnešu ordens, tāpat kā vācu «Hansa» uz Gotlandas salas, Novgorodā — Holmgardē un vēlāk pat pa daļai pašā Zviedrijā. Zviedrijā pa to starpu pieņēma kristīgu ticību, bet arī tas notika ar zināmām grūtībām, Upsalas ķēniņi ne labprāt atteicās no tā, kas tiem nodrošināja pārākumu pār citiem un negribēja ļaut iznīcināt Upsalas pagānu svētnīcu, kuŗa atradās Upsalas ķēniņu varā. Ar lielām grūtībām nācās cīnīties kristīgās ticības sludinātājiem un it sevišķi viņu celmlauzīm Bremenes mūkam Ansgaram, kuŗš kā pirmais jau 9. gadu šimteņa vidū ieradās sludināt kristīgo ticību B i r k ā, zviedru ķēniņu rezidencē pie Mālar ezera. Viņa darbu neatlaidīgi turpināja citi angļu un vācu misionari; un ap 1008. gadu Zviedrijā rodas jau pirmais kristīgais ķēniņš O l a v s S k ö t k e n u n g. Tomēr vēl kristīgai ticībai bij daudz jācīnās, lai galīgi nostiprinātos, jo pat Olava dēls E d m u n d s G a m a l s (vecais), ar kuŗu izbeidzās Upsalas karaļa cilts, vēl nebij pārliecināts kristīgās ticības piekritējs, un it sevišķi tāpēc, ka viņš zināja, ka Bremenes arķibiskaps labprāt vēlējās dabūt arī zem savā politiskā iespaida Zviedriju, kā to vēlāk panāca ar Latviju. Šai juku laikā Dānija atrāva no Zviedrijas Blekingas apvidu, bet pate Zviedrija arī iekšēji tika vājināta. No 1050. gada līdz 1250. g. Zviedrija pārdzīvo grūtu pārejas laikmetu, kuŗā Upsalas centralā vara zaudē savu iespaidu. Svealandes ie-

dzīvotāji negrib padoties vecā karaļa Edmunda meitas vīra Stenkila pēcnācējiem, kuŗš gan pats bij cēlies no Västergötlandes cilts. Un sākās asiņaini kari starp Stenkila dēlu Ingu, kuŗš ar varu gribēja piegriest kristīgai ticībai Ziemeļzviedriju un ķēniņu Blotsvenu, kuru ievēlēja Svealande. Lai gan Ingam izdodas Blotsvenu cīņā nokaut, tomēr Blotsvena pēcnācēji vēl ilgi turas Östergotlandē. Galu galā pa šo cīņas laiku Norveģijas karaļi iekaro no Zviedrijas Jämtlandi un Härjedaleni. Ap 1130. gadu beidzot gan izmirst Stenkila nama valdinieki, bet nu sākās Zviedrijā tikai istās jukas. Blotsvena pēcnācēji no vīriešu kārtas — t. s. Sverkeri — uzsāk cīņas ar savā paša radiem tikai no Blotsvena sievas puses — Erikiēšiem. Tai pašā laikā ari Västergöten'e padodas Dānijai, uz kuŗas troņa sēž Stenkila pēcnācēji no mātes puses. Šais juku laikos, kad karaļa dzimtā vara tika dabīgi vājināta, nostiprinās paradums vēlēt ķēniņu. Jaunizvēlētais ķēniņš zem svinīga zvēresta solas svēti turēt senās zemes tiesības un atkārtot šo zvērastu katrā novadā, kuŗus pats personīgi spiests apbraukāt. Un tikai pēc atgriešanās no ceļojuma *) Upsalā, viņš skaitas par galīgi ievēlētu. Bet ari katoļu baznīca, kuŗu pabalsta dažādie troņa tikoņāji, iegūst šais laikos lielas priekšrocības. Jau XII. gadu simtenī Zviedrijā dabūn ieceltu bīskapu ar sēdekli Upsalā. Vietu vietām jau paceļas ari klosteri un karalis Eriks Svētāis uzņemas atgriest pie kristīgās ticības un iekaro Somiju, uz kuriem dodas ar lielu karaspēku. Erika piemiņu jo augsti cienā zviedru tauta, skaitīdama viņu par savu vienīgo svēto un Zviedrijas patronu. Galu galā katoļu garīdzniecība iegūst visas tās priekšrocības, kuŗas tai piederēja jau citās zemēs, un tādā ceļā ari Zviedrijā rodas privilģēģētā garīdznieku kārtā. Bet kristīgai baznīcai pieder lieli nopelni ari kulturas laukā. Franciskaniešu un Dominikaniešu mūķi dibina pirmās klosteru skolas,

*) Šo ķēniņa zverasta ceļojumu kopš ķēniņa Erika laikiem, sauc turpmak par «Eriksgata».

cistercianieši māca tautu pareizo zemkopību un amatus. Baznīcu būves un rotājumi sāk vispār ierosināt uz mākslu un solidām akmeņu būvēm. Un vēl šodien skaistās baznīcas Lundā, Upsalā, Skarā un Linköpingā liecina par Zviedrijas katoļu kulturu. Bet seno runu rakstu vietā, kurus atmet kā pagānu rakstus, grāmatnieki iemācās latīņu valodu un latīņu rakstu. Un tā viņiem top pieietamas arī tās ziņības, kuŗas Eiropa mantoja no senpasaules caur romiešiem. Un kristīgā baznīca, tāpat kā citās zemēs, arī Skandināvijas pussalā uzsāk jaunu laikmetu ar augstāku garīgu un laicīgu kulturu. Kā jau atzīmēts, katoļu garīdzniecība iegūst jau XII. gadu simteņa beigās lielākas privilēģijas, gan personīgas dabas, gan pat politiskas, piem., brīvību no nodokļiem, personīgo neaizskaramību, baznīcas tiesu un tml. Drīz vien garīdzniecība, pateicoties savām zināšanām un iegūtai turībai, sāk spēlēt ievērojamu lomu valsts dzīvē un pat cenšas iegūt noteicošu vārdu, kas tai laiku pa laikam arī izdodas, organizējot krusta karus pret somiem. Bet līdzās ar garīdzniecības nošķirošanos jau rodas zemes kungu aristokrātija, kuŗa, tomēr pretēji Eiropas zemēm, cēlušies nevis no kareivju kārtas (kuŗiem karaļi piešķīra ienākumus no lielākiem apdzīvotiem zemes apgabaliem algas vietā un kuŗus tad šo kareivju pēcnācēji beidzot ieguva par privatīpašumu), bet no b r ī v i e m ž e m n i e k i e m. Ar laiku, kā jau agrāk novērots, radās turīgie lielsaimnieki, kuŗi sāka pamazām atšķirties no pārējiem zemniekiem, zvejniekiem, un amatniekiem. Senā zemnieku demokrātija, kuŗa vēl vairāk nostiprinājās vikingu laikā un ieguva arī itkā kara organizāciju, varēja uzglabāties, kā viengabalaina šķira arī tikai tamdēļ, ka valsts vara nebij centralizēta. Bet jau vikingu laikos sākās zemnieku starpā šķirošanās: tie, kas piedalījās braucienos un gājienos uz karu un kuŗiem laimējās atgriesties atpakaļ ar mantām, iegūst nevien varoņu slavu, bet arī turību. Tāpat arī senā krastu aizsardzības organizācija šķiroja zemniekus, tādos, kuŗi aktīvi piedalījās t. s. «le-

dunga», t. i. kara gājienā un tādus, kuri tikai piedalījās ar līdzekļiem laivu un ieroču iegādāšanai. Senā zviedru «ledunga» bij tāda kā labprātīga karaklausība vai aizsargu organizācija. Zviedrijas piekrastes iedzīvotāju starpā bij sadalīts zināms skaits bruņotu laivu, kuŗas vajadzības gadījumā bij jāuzstāda pašiem iedzīvotājiem. Šis pašaizsardzības veids deva iespēju arī jauniem cilvēkiem praktiski vingrināties kara mākslā, sarīkojot braucienus uz tuvākām piekrastēm, kuri jau notikuši pirms vikingu braucieniem, kā piem., uz Igauniju, Zemgali, Kurzemi. Ka toreiz zemniekiem klājās labi, redzams arī netieši no tā, ka lielākais skaits zviedru tautas dziesmu rodas ap X., XI. gadu simteni. Tāpat arī tanīs laikos sākās zemes iekšējā kolonizēšana; līdumnieki dodas uz ziemeļiem mūža mežos un ar mācītu klostera brāļu palīdzību sāk kultivēt jaunus apgabalus. Zviedrija joprojām paliek zemnieciska, pat vēl pastiprina šo savu pamata nodarbošanos. Sakarā ar šādu kolonizēšanu, rodas arī atsevišķi zemnieku puduri, rodas pat atsevišķas mājas un uzņēmīgāki gari sāk pamazām atdalīties no pirmatnējās kopības. Tas arī ved pie šķirošanas. Galu galā, pateicoties baznīcai, sāk pamazām arī nostiprināties centralā politiskā vara, jo baznīca vislabāk saprot centralizācijas principu. Bet tomēr tas pilnīgi neizdodas, jo šai centralai varai rodas nopietni pretinieki, agrākos lielsaimniekos, kuri drīz vien pārvēršas par varenim zemes kungiem — jarļiem. Un notiek tas pats, kas Francijā, kur varenie zemes kungi Karolingieši nogāza dzimto karaļu Merovingiešu cilti. Pie tādām Zviedrijas izcilus ģimenēm pieder Folkungiešu dzimta, kuŗās priekšstāvji ieņem vairākkārt svarīgo valsts galvaspavaldoņa vietu. No Folkungiešiem ļoti bieži pat atkarājusies ķēniņa ievēlēšana. Un beidzot Folkungieši paši izstiepj roku pēc Zviedrijas ķēniņa kroņa. Sevišķi slavens šis cilts priekšstāvis bij Folkungiets Birgers vai Jarls Birgers, kuŗš bij apprecējis karaļa Erika XI. māsu Inge-

borgu un karaļa uzdevumā turpināja Somijas iekarošanu. Tas ir tas pats Birgers, kurš sastopas kaujas laukā ar Novgorodas kāraspēka virspavēlnieku lielkņazu Aleksandru, t. s. Nevsku. Pēc Erika XI. nāves (1250. g.) palika vienīgais viņa pēcnācējs, mazgadīgais viņa māsas un Birgera dēls Valdemārs, kuru tad arī Zviedrijas zemes kungi kopā ar baznīcas kungiem ievēlēja par karali. Bet patiesībā par zemi valdīja Birgers, kā sava dēla aizbildnis, līdz 1266. gadam. Citi troņa tikotāji gan lāgā negribēja atzīt mazā Valdemāra tiesības, bet Birgers ar stipru roku nomāca katru preteškību un tā iestājās zemē miers un Zviedrija iegūst atkal cieņu Eiropas valstu starpā.

Lai nodrošinātu Zviedrijas precēm izeju uz Baltijas un Vācijas jūru, Birgers noslēdza ar Libekas pilsētu tirdzniecības un kuģniecības līgumu. Te jāatzīmē, ka Zviedrija vēl maz piedalās Eiropas tirdzniecībā un tikai vācu dibinātā Visbijas pilsēta uz Gotlandas salas ir vienīgā, kas spēlē šai ziņā kādu aktīvāku lomu. Kolmara's un Söderköpinga's pilsētas nīkuļoja, bet kādreiz slavenais tirdzniecības centrs Birka, pēc kristīgas ticības ieviešanas, pilnīgi izputēja. Tāpat arī vairs neatplaukst senā Sigtunas osta pie Mälarezera pēc tam, kad vienotie kuršu un igauņu jūras spēki bij 1187. gadā šo ostu nodedzinājuši. Tai vietā zviedri uzcēla vēlāk cietoksni Stockholmu, (savu tagadējo galvas pilsētu), kurai bij jāsargā zeme no turpmākiem uzbrukumiem. Birgera līgums ar vareno Libekas Hanzu atslēdza arī vāciem pašu Zviedriju un no tiem laikiem sāk ieplūst zviedru pilsētās lieliem bariem vācu tirgoņi, amatnieki un zinātnieki. Vāci drīz vien panāk Zviedrijas pilsētās noteicošo iespaidu. Un vēl pēc kādiem 50 gadiem zviedru pilsētas jau iegūst pilnīgu vācu nokrāsu. Bet Zviedrija, bez šaubām, ieguva daudz arī saimnieciskā ziņā no vācu ieplūduma, jo zemē sāka sparīgāki attīstīties amati un tirdzniecība. Tikpat tālredzīgi Birgers darbojās kā reformators un likum-

devējs. Ar bārgiem sodiem viņš piedraudēja tiem zemes kungiem, kuŗi pieturējās pie asinsatriebības parašas, bet negriezās pie tiesām. Tikpat bārgi tika sodīti tie zemes varenie, kuŗi, nerēķinoties ne ar kādiem likumiem un tiesībām, spaidīja zemniekus. Tos viņš arī sodīja ar konfiscēšanu un izraidīšanu. Tādā ceļā drīz vien iestājās zemē miers un drošība, sakarā ar ko arī vairāk uzplaukst baznīca. Brīvie zemnieki atkal no jauna pulcējās uz tiesas sapulcēm un mājas miers arī netika vairs apdraudēts no pārgalvīgiem lielkungiem. Birgers, kā labs saimnieks, kam bija pazīstama arī lauku dzīve, pēc iespējas ierobežoja bezzemnieku nokļūšanu dzimts ļaužu stāvoklī un lai veicinātu zemkopību, arī izdeva likumu, ka māsas manto zemi līdzīgi brāļiem. Tas bija no svara tamdēļ, ka tādā ceļā radās jaunsaimniecības un ierobežojās zemes koncentrēšana lielākos īpašumos.

V. Zviedrijas apvienošanās (1280.).

Magnus I. un viņa reformas. Zemes apsardzība. Zemnieku aizstāvēšana. Upsalas likums. Noteburgas miers ar krieviem (1323.).

Pēc šī samērā laimīgā laikmeta drīzi vien pēc Birgera nāves sākās tomēr strīdi starp viņa dēliem, karali *Valdemāru* un Södermanlandes hercogu *Magnusu*, kuŗš pats tīkoja pēc troņa. Karī izbeidzās ar Magnusa uzvaru 1280. g., kad visa Zviedrija apvienojās zem Magnusa varas.

Ķēniņš *Magnus's* sāk lietot pirmo reizi «*Svearu un Götaru*» ķēniņa tituli un to par zīmi, ka nu visa Zviedrija ir atkal kopā. *Magnus's* turpina sava tēva reformas un dibina savai valstij arī vienotu pārvaldi, aicinot pie sevis zemes augstmaņus un baznīcas kungus uz apspriedēm. Tā rodas *karala padome*, kuŗā ķēniņš iecel par padomniekiem dažus biskapus un novadu sapulču priekšsēdētājus. Bez tam karalis *Magnus's* radīja pastāvīgu valsts administrāciju, iecelot ierēdņus:

kancleri, kuŗš pārzināja valsts kancleju; marŗalu, kuŗš vadīja karaspēkus un tml. — Otrs svarīgais Magnusa jaunievedums ir karaspēka reorganizācija. Cīņai pret uzbrukumiem no jūras puses vēl pastāvēja novecojusies «Ledung'a». Atkal citi apgabali deva kājniekus, kuŗi nespēja lāgā pretīm stāties smagai bruņotai dāņu kavalerijai. Tagad Magnus's pasludināja visiem tiem nodokļu brīvību, kuŗi paŗi saviem spēkiem uzstādīs bruņotus jātniekus. Šim aicinājumam paklusa arī laba tiesa turīgo zemnieku. Tā Magnus's tiek pie kavalerijas. Bet līdzās ar šo rodas arī jauna augstāka kāŗta, kuŗa drīzi vien pārvērŗas par aristokratiju tai ziņā, ka viņai piederēja ļoti svarīga privilēģija — nemaksāt nodokļus. Magnus's turpināja arī zemes nomierināŗanas politiku un tāpat kā viņa tēvs noliedza pilsoņu savstarpēju apkarošānu civilstrīdu gadījumos, stingri sodot tos, kuŗi negrieŗas pie tiesām (tingiem). Tāpat Magnus's arī jo stingri vajāja tos zemes kungus, kuŗi izdarīja ceļojumus un kopā ar saviem tuviniekiem bez kāda ielūguma apstājās zemnieku mājās un prasīja sev uzturu par brīvu, ņemot to, ja zemnieks liedzās, ar varu un pat «lauza augŗā ŗķūņus», kuŗos zemnieki mēdza turēt savus krājumus. Par ŗādu zemnieku aizstāvēŗānu Magnus's izpelnījās no tautas nosaukumu «Magnus Ladulas»*), kas nozīmē «Magnus — ŗķūņa atslēga!»

Vēl atzīmējams, ka Magnus's arī pieŗķīra brīvību no nodokļiem katoļu baznīcai, kuŗas iespaids joprojām stipri pieauga. Bet viņa valdības laikā sākās arī Gotlandes zemnieku cīņas pret Visbi pilsētas vācīem, kuŗi tur bija ieraduŗies, lai sagrābtu tirdzniecību savās rokās. Arī ŗeit viņŗ uzstājās kā zemnieku aizstāvis.

Pēc Magnusa nāves mazgadīgo Magnusa bērnu vietā valdīja kā pavaldonis valsts padomnieks Knutsens, kuŗš lika savākt kopā un izpublicēt atseviŗko Zviedrijas novādu likumus, no kuŗiem se-

*) XII. g. simtenī «las för (bondens) lada» (lāde!).

višķi svarīgas bija Upsalas tiesības, kurās karalis apstiprināja 1296. gadā. Vislielāko vērību Knutsens piegriezta Somijas kolonizēšanai un nodibināja tur slaveno cietoksni Viborgu, izkarojot Somijas dēļ ļoti niknas cīņas ar pašiem somiem un ar Novgorodu. Tikai 1324. gadā ar Noteburgas (tagadējās Šlisselburgas) miera līgumu Zviedrija galīgi ieguva Somiju, dēļ kuras sāka karot jau Svētā Erika laikā. Tomēr par visu labu, ko Knutsens bija darījis valstij, nelaika Magnusa vecākais dēls, karalis Birgers, uz mazdibinātu savu jaunāko brāļu aizdomu pamata lika Knutsenam nocirst galvu, apvainojot viņu valsts nodevībā. Bet drīz vien jaunākie brāļi uzbrūk pašam Birgeram, saņem to gūstā un atlaiž brīvā tikai pēc tam, kad Birgers atdeva 1310. g. divas trešdaļas no savas valsts abiem dumpīgiem brāļiem. Bet klusībā Birgers gatavojas uz atribību un 1317. g. saņem gūstā savus abus jaunākos brāļus, kurus liek nogalināt. Par šo nedarbu ķēniņa pavasarnieki un brāļu tuvinieki sacēlas pret Birgeri, kuram bija jāizbēg uz Dāniju, bet par Zviedrijas karali ievēlēja 1319. gadā Upsalas valsts sapulcē Norveģijas karaļmeitas Ingeborgas trīsgadīgo dēlēnu Magnusu II., ar kuru māte izdarīja tradicionēlo ķēniņa braucienu, t. s. «Eriksgata» pa Zviedrijas valsti. Šim notikumam bija liela nozīme Skandināvijas pussalas tālākos likteņos, jo dažas dienas pirms Magnusa II. ievēlēšanas par Zviedrijas ķēniņu, Norveģijas zemes kungi ievēlēja to pašu puisīti arī sev par ķēniņu, kā vienīgo mirušā Norveģijas ķēniņa Hakona vīriešu kārtas pēcnācēju. Tādā ceļā bija sperts pirmais solis us visu triju Skandināvijas karaļvalstu apvienošanās.

VI. Magnus II. — visu Skandināvijas valstu kopējs valdnieks (1319.).

Sacelšanās pret vāciem (1323.). Dzimtsbūšanas aizliegšana (1335.). Pirmais likumu krājums (1350.). Mēris. Zemnieku cīņas ar vāciem. Danijas virskundzība (1389.). Zviedrijas saimnieciskais un garīgais stāvoklis šīnī laikmetā.

Magnusa II. mazgadības laiks priekš Zviedrijas nebija laimīgs. Zemes garīgie un laicīgie lielkungi vēl vairāk nostiprinājās un ieguva arvien lielāku pārsvaru pār citām kārtām, sakarā ar ko tautai nācās izciest dažādas pārestības. Neraugoties uz to, Zviedrija tomēr atradās nesalīdzināmi labākā stāvoklī, nekā Dānija, kurā valdīja anarķija un kuŗa bija nonākusi atkarībā no vācu Holšteinas grafiem. Ievērojot šādu Dānijas pagrimšanu, no Dānijas sāka raisīties valā kādreizējās Zviedrijas provinces un it sevišķi dienvidos Skāne, kuŗa 1323. gadā sacēlās pret vācu fogtiem un padzina vācu garnizonus, aicinot palīgā Magnusu II., kuŗu atzina par savu ķēniņu. Galu galā Holšteinas grafs atteicās no Skānes un Blekingas pret naudas atlīdzību. Tā Zviedrija tika atkal pie savām agrākām zemēm, kuŗas pazaudēja juku laikos.

Nekas negrozījās arī ar varenā Valdemāra IV. (1340.) nākšanu uz Dānijas troņa. Arī Valdemārs pret naudas atlīdzību atteicās no jau minētām provincēm un bez tam vēl no Hallandes un tādā ceļā visa tagadējās Zviedrijas dienviddaļa atkal uz kādu laiku kļuva apvienota ar Zviedrijas vidus un ziemeļdaļu. Tomēr Zviedrijai nebija viegli sagādāt šo dienvidus provinču izpirkšanas maksu un tautā pieauga nemiens par lieliem nodokļiem. Bet Magnus II. ieguva savas tautas pateicību par to, ka nodrošināja likumus un 1335. g. atcēla uz visiem laikiem dzimtsbūšanu. Sevišķai komisijai bija uzdots pārbaudīt dažādos novadu likumus un savākt vienā krājumā. Šis lielais pārvaldes darbs tika veikts gan tikai 1350. g. Šo pirmo Zviedrijas likumu krājumu sauc saīsināti

par «MELL» — t. i. pirmie burti no Magnus-Eriks-lands-Lag. (Magnusa-Erika dēla zemes likums) kā saucās šis krājums. Atzīmējams, ka likumu krājums uzrakstīts zviedru valodā. Tādā kārtā Zviedrijas valsts uzbūvē tika likts vēl viens svarīgs pamata akmens: teritoriāli apvienotā ķēniņa valsts dabūn arī vienotu likumu. Bet arī valsts iekārta jau daudz maz nostiprinājusies un arī ķēniņa vēlēšanās kārtība uzskatāma itkā par konstitucionēlu likumu, kuŗš tāpat ievests šai likumu grāmatā. Turpmāk uz ķēniņa vēlēšanām, saskaņā ar 1319. gadā pieņemto kārtību, jāierodas visiem «lagman'iem» (novadu tiesas sapulču vadoniem) līdz ar 12 vēlētiem runas vīriem no novadiem. Pēc tam jaunievēlētam ķēniņam jānodod uzticības zvērasts un pašam jāierodas katrā novadā, kā to bija darijis ķēniņš Eriks, pēc kam to kronē virsbiskaps. Ķēniņam blakus darbojas 12 padomdevēji, kuŗus pieaicina no novadiem pats ķēniņš. Bet pie ķēniņa atrodas arī pastāvīgie, lietojot mūsu jēdzienu, ministri. Pa to starpu arī notikušas lielas socialas pārgrozības: senā vienlīdzība vairs zemē nav sastopama.

Radušās jau kārtas: garidzniecība, zemes lielkungi un kungi, kuŗi dodas kaŗagājienos uz zirga, kā bruninieki. Ari ķēniņa vara ir pieaugusi, neraugoties uz to, ka ķēniņu vēlē. Par augstāko tiesnesi tiek atzīts ķēniņš, kuŗa vārdā spriež tiesu lagmani.

Ši likumdošanas darbība neaprobēžojas ar valsts un novadu likumu noteikšanu, bet atrod itkā savu dabīgo noslēgumu likumā par pilsētu pašvaldībām. Šai pēdējā likumā lielā mērā ierobežotas vācu iedzīvotāju tiesības, kuŗi tos laikus pilsētu pārvaldēs bij ieguvuši pārsvaru, atļaujot turpmāk katras pilsētas pašvaldībā vāciem ieņemt ne vairāk kā pusi no rātskungu un birģermeisteru vietām. Bez tam katrā pilsētā iecerjams karaļa «fogts», kuŗam pieder virstiesības par pilsētu un kuŗš ir karaļa vietnieks, kas arī uzskatams, kā nodrošinājums

pret vācu privileģijām. Ar laiku arī zviedru pilsētu pašvaldības paliek pilnīgi nacionālas.

Bet Zviedrijai nācās pārdzīvot grūtus iekšējos pārbaudījumus: ar tirdzniecības kuģiem tika ievazata t. s. «melnā nāve» — mēris, kurš aizrāva sev līdz simtus un tūkstošus. Arī politiskā ziņā Zviedrijai itkā neveicās. Magnus's II. jau 1343. gadā atteicās no Norveģijas savam jaunākam dēlam Hakon'am par labu, bet tagad viņa otrais dēls Eriks sacēlās pret tēvu un Erikam piebiedrojās neapmierinātie zemes lielkungi un baznīcas kungi, kuŗu intereses aizskāra jaunievēstie likumi. Un tikai Erika XII. nāve (kurš tomēr bij paspējis kronēties) aizkavēja uz īsu laiciņu Zviedrijas politisko pagrimšanu. Zviedrijai, pateicoties iekšējām jūkām, radās arī daudz ienaidnieku: Baltijas jūras Hanzas pilsētu apvienība prasīja sev ar draudiem arvien jaunas priekšrocības tirdzniecībā. Dāņu karalis Valdemārs IV. atņēma atpakaļ kādreiz dārgi izpirktās dienvidus provinces Skāne, Blekingu un Hallandi un izpostīja uz Gotlandas salas arī turīgo Visbijas pilsētu (1361. g.). Magnusa II. tēvocis, Meklenburgas hercogs, tāpat tīkoja pēc Zviedrijas troņa priekš savā dēla. Šādos apstākļos Magnusam nekas neatlika, ka salīgt mierus ar savu pirmo pretinieku un dēlu, Norveģijas ķēniņu Hakonu IV., kurš savukārt apprecēja Dānijas ķēniņa Valdemāra IV. meitu Margarietu. Tā atkal radās sapraššanās Skandināvijas valstu starpā. Bet tas gāja pilnīgi pret zemes vareno plāniem un tie nekavējās savukārt sazināties ar Meklenburgas hercogu, piesolot pret privileģijām viņa dēlam Zviedrijas ķēniņa troni. Meklenburgiets ierodas ar savu kaŗaspēku un drīz vien bij visas Zviedrijas kungs, lika kronēt savu dēlu Albrechtu par Zviedrijas ķēniņu un paņēma kā drošības ķīlu Stockholmu un Kalmaru. Tāpat arī visās citās pilsētās Albrechts ielika vācu garnizonus, kuŗi nesau dzēja vietējos iedzīvotājus. Bet zviedru nacionālā partija, ar Magnusu II. priekšgalā, uzsāku cīņu, kuŗu turpināja, līdz kamēr vecais ķēniņš Magnus II. krita

Albrehta gūstā; cīņu no jauna uzsāka Magnusa dēls un Norveģijas ķēniņš Hakons, kuŗš aicināja palīgā dāņus. Nesaudzīgo vācu garnizonu laupīšana un stingrība nevietā, un arī lielās privilēģijas, kuŗas Albrechts dāvāja no jauna vāciem un ne mazākā mērā zviedru zemnieku zemes atdošana par ķīlu vācu muižniekiem, izsauca arī zemniekos lielus nemierus pret Meklenburgiešu rīcību. Sākās īsta nacionāla sacelšanās pret apspiedējiem — vāciem. Svealandes zemnieki ķērās pie ieročiem, apvienojās ar Hakona kaŗaspēkiem un drīz vien nonāca līdz Stockholmai. Bet varenie zemes kungi, kuŗi piederēja pie ķēniņa padomes un kuŗiem Albrechts apsolīja jaunas privilēģijas un noteikšanu par lēniem un pilīm un tāpat arī atļāva pilnīgi brīvu rīcību padomes locekļu iecelšanā, nevēlējās palīdzēt sacelušamies zemniekiem un tamdēļ arī galu galā sacelšanās neizdevās. Hakons tomēr izpirka savu tēvu no gūsta, bet līdz ar to bija piespiests atzīt savukārt Albrechtu par Zviedrijas ķēniņu. Bet Albrechts bij tikai «ēnas ķēniņš», jo visa vara piederēja zemes lielkungiem, kuŗi tikai rūpējās par savām interesēm. Ar likumiem vairs nerēķinājās, zemnieku stāvoklis ikdienas tapa ļaunāks un gandrīz puse no Zviedrijas un visa Somija bij pārgājusi ķēniņa padomes locekļa zemes lielkunga Bojonssona Grip'a varā. Kad Grips nomira, ķēniņš Albrechts mēģināja sagrābt Gripa mantojumu, bet pārējie ķēniņa padomes locekļi nekādā ziņā negribēja pielaist, ka viņu privilēģijas tiktu laustas, jo paši vēlējās mantot Gripa varu. Un ķēniņa Albrehta padomes locekļi beidzot aicina palīgā pret Albrechtu ķēniņa Hakona IV. atraitni, vēl jauno Dānijas ķēninieni Margarieti. Bet arī Margariete par palīdzību izprasa sev kā atlīdzību lielāko tiesu no Gripa mantojuma un bez tam vēl pavaldonību pār Zviedriju pēc tam, kad Albrechts būšot padzīts. Lielkungi tam piekrita un tā sākās kaŗš ar vāciem. 24. februārī 1389. gadā notika vēsturiskā kauja pie Falkāping'as starp Albrehta vācu-aldžiem un Dānijas-Norveģijas nacionālo armiju,

kuŗai piebiedrojās arī Zviedrijas zemes varenie ar saviem kaŗaspēkiem. Kauja beidzās ar Albrehta galīgo sakaušanu un sagūstīšanu. Tādā kārtā visas trīs Skandināvijas ķēniņvalstis nonāca zem Dānijas virskundzības, kuŗu tauta drīz vien sāka tāpat ienīst kā vācus: jo neviena tauta nekad neapmierināsies un nav apmierinājusies ar svešiem iekārrotājumiem, kuŗi nekad vēl un nevienā zemē nav izturējušies tā, kā savā dzimtajā zemē. Tās notika arī Zviedrijā, kur tauta beidzot 1521. gadā nogāza gan svešo varu, bet tie bij Zviedrijas zemnieki, kuŗi loloja un audzināja nacionālo neatkarības ideju un kuŗos dega svētā atbrīvošanas uguns. Bet zviedru tautā rodas arī tādi, kuŗi svešo varu silti apsvēica un nostājās dāņu pusē. Tomēr tie bija pa lielākai daļai tādi, kuŗu personīgās intereses ar to sakrita, kā piem., pazīstamās lielkungu ģimenes: Bielke, Bonde, Oxenstjerna u. c., kuŗus dāņi ļoti bieži iecēla par zemes pavaldņiem. Turpretīm sīkā muižniecība turējās kopā ar zemniekiem. Tāpat arī baznīcas kungu vidū šai jautājumā nevaldīja vienprātība, bet garīdznieki tomēr prata iegūt no «unijas» ar Dāņiņu savus labumus.

Pilsētās arvienu vēl sēdēja gandrīz visur vāci, kuŗus lielā skaitā bij ielaidis zemē Albrechts no Meklenburgas un pārējās Vācijas. Arī pretšiem vāciem beidzot sacēlās Zviedrijā liels sašutums, kuŗš pieņēma pat tādus apmērus, ka beidzot 15. gadu simtenī valdība pavisam aizliedz ārzemniekiem ieņemt kādus amatus pilsētu pašvaldībās, bet tas arī notika tikai zem zemnieku spiediena, kuŗi arī šādu prasību uzstādīja savā programā, un to arī izveda. Kas zīmējas uz Zviedrijas to laiku ekonomisko stāvokli, tad Zviedrijas valstī pa vecam zemkopība ir galvenā nodarbošanās, bet tirdzniecība vēl vāji attīstīta, tāpat kā kuģniecība. Visa ievadumu tirdzniecība atrodas vēl vācu rokās, bet pamazām arī vācu priekšrocības sāk zust un, piem., Visbijas pilsētas tirdzniecība pēc Valdemāra trieciena vairs neatspīrgst. Vidus Zviedrijā pamazām sāk jau attīstī-

ties kalnu rūpniecība, un drīz vien Falunas kapara raktuves («Stura Kopperberg»), Norberg's un Dannemora's dzelzsraktuves sāk ražot arvien lielākus daudzumus kapara, dzelzs un pat sudrabu un zeltu. Kalnu apvidos rodas tauta ar brīviem uzskatiem: uzņēmīgie, enerģiskie zemnieki — kalnrači (jo agros viduslaikos katrs zemnieks Zviedrijā raka pats savā zemē rūdu). Šo ziemeļu apvidu turīgie iedzīvotāji drīz vien ieguva arī lielākas tiesības, sakarā ar ko radās šeit arī neatkarīgāki politiski uzskati un sāka nostiprināties nacionālā ideja.

Ari Zviedrijas rakstniecība pamazām zaudē savu latinisko nokrāsu, kuŗu bija ieguvusi XIV. gadu simtenī ar baznīcas nostiprināšanos, un arī zviedru valoda, kuŗā uzrakstīti sakopotie likumi, jau atzīta par oficiālo valodu. Taisni unijas laikā rakstniecība paliek demokrātiskāka un pieaug interese par vēsturiskiem un politiskiem rakstiem. Bruņinieku nostāsti un reliģiski-diktatiskā literatūra vairs nepatik, literatūra iegūst laicīgu nokrāsu un bruņinieku poezijas vietā rodas rīmju kronika, kuŗa apdziedāja Zviedrijas senos brīvības cīnītājus un viņu cīņas par Zviedrijas neatkarību un varenību.

Tie, kas centās pēc pamatīgākas izglītības un nevarēja apmierināties ar iegūto katoļu klosteros mācību, devās gan uz Parīzi, gan uz Vācijas universitatēm — Leipciģu, Rostoku, Greifsvaldi. Šī dziņa pieaug tik lielā mērā, ka bij nepieciešams nodibināt savu pašu universitāti Upsalā (1477. g.). Kā viens no slavenākiem šīs universitātes darbiniekiem minams Zviedrijas kronists - vēsturnieks un teologs Ericus Olavs, «Chronica regum gottorum», t. i. gotu valsts vēstures autors, par ko arī izpelnījies «Zviedrijas vēstures tēva» nosaukumu. XV. gadu simtenī arī Zviedrijā jau sāka iespiest grāmatas un 1495. gadā tika iespiesta pirmā grāmata zviedru valodā. Minama vēl šo laiku darbiniece Svētā Birgitta, kāda Zviedrijas lielmaņa sieva, kuŗa nodibināja Zviedrijā pirmo sieviešu klosteri, nosauktu viņas vārdā, un sarakstījusi skaistas

dzejas. Šie «Birgittas klosteri» vēlāk izplatījās pa visām ziemeļu zemēm un arī mūsu kaimiņos — Tallina — tāds klosteris pastāvēja.

Tā Zviedrija no vienas puses cieta gan, bet no otras gatavojās jo rosīgi uz pilnīgu neatkarību.

VII. Zviedrijas neatkarības cīņas.

Vitalieši. Taisnība par Kalmaras uniju. Engelbrekts. Stocholmas asins kāzas (1520.).

No visiem «unijas» laiku valdniekiem, Margarietas personība bija tā spilgtākā. Uzņēmīga, attapīga, Margarieta bij arī pietiekoši enerģiska, lai saļautu vāciskās Stocholmas pretošanos! Šie vācu «Gugelbrāļi», tā nosaukti pēc savām cepurēm, nogalināja Stocholmas zviedru rātskungus un pa jūru sazinājās ar Meklenburgas firstiem un pilsētām, nezaudēdami cerības uz Meklenburgas dinastijas atgriešanos. Meklenburgiešu uzpirktie jūras laupītāji iekaroja pat Gotlandes salu un no turienes apgādāja ar uzturas līdzekļiem («viktualijām») Stocholmas pilsoņus, kamdēļ arī šos jūras laupītājus nosauca par «vitaliešiem». Šie jūras laupītāji tos laikus padarīja nedrošu visu Baltijas jūras tirdzniecību un tikai 1398. g. pēc Gotlandes salas iekarošanas arī padevās Stocholma. Tādā ceļā nu Margarieta tika par visas Skandināvijas pussalas valdnieci. Bet viņai trūka troņmantnieka, jo viņas dēlēns nomira un tamdēļ Margarieta ataicināja no Pomeranijas savas māšas dēla dēlu Eriku, kuŗu drīz vien arī dāņi, norveģi un zviedri ievēlēja par šo triju karaļvalstu ķēniņu. Pie šī gadījuma Kalmarā pēc Erika kronēšanas visu triju karaļvalstu kroņa padomes locekļi parakstīja 1397. g. 20. jūlijā t. s. Kalmaras uniju, pēc kuŗas visas trīs valstis, paturot katra savu autonomiju, likumus un tiesu, tomēr apņēmas arvienu ievēlēt sev vienu un to pašu ķēniņu. Šo unijas aktu tomēr Margarieta neapstiprināja, gribē-

dama nodrošināt Dānijas priekšrocību tai ziņā, lai Dānijas ķēniņš kā tāds tiktu ievēlēts arvienu arī par visu pārējo Skandināvijas valstu ķēniņu. Bet Margarietai neizdevās grozīt sēv vēlēmā garā sastādīto unijas grāmatu un tamdēļ arī šī t. s. Kalmaras unija, pretēji vēstures grāmatās bieži atrodamām ziņām, nekad nav juridiski stājusies spēkā, ar ko arī izskaidrojamas tās pastāvīgās cīņas, kurās kopš šīs unijas piemeklēja Skandināvijas pussalu. Lai salaustu Zviedrijas zemes vareno pretošanos, Margarieta izdeva rīkojumu, ka visas pilis, kurās uzceltas pēc 1363. gada (Magnusa II. dēla, Norveģijas ķēniņa Hakona kāzu gads ar Dānijas karaļa Valdemāra meitu Margarietu) tiktu noplēstas un tāpat visas kopš tā paša gada privatā īpašumā pārgājušās Zviedrijas valsts muižas tiktu atņemtas no kroņa atpakaļ. Tālāk, lai stiprinātu Dānijas iespaidu Zviedrijas pārvaldē, Margarieta atkal iecēla par karaļa fogtiem Zviedrijā tikai dāņus un holandiešus, pamazām likvidējot Zviedrijas solīto pašvaldību. Pat sevišķais Gotlandes izpirkšanas nodoklis (no vācu ordeņa), ko uzlika Zviedrijai, nevarēja vēl izsaukt atklātu pretestību, jo Margarieta visus jaunievedumus darīja ar apdomu, neaizskarot zemniekus, kuri vēl nejuta dāņu varmācības. Pavisam citu politiku piekopa viņas pēcnācējs, Eriks XIII., kurš uzsāka savu valdīšanu 1412. gadā. Pastāvīgie kari, kurus viņš veda par Šlezvīgu, izsūca zemes spēku un sāka kurnēt nevien tirgoņi un zemes kungi, bet arī zemnieki. Arī garīdzniecība nevarēja atzīt par pareizu, ka ķēniņš pats iecēl bīskapus (protams pret attiecīgu atlīdzību), jo līdz šim to izdarīja vēlēšanas kārtībā pati garīdzniecība. Zemes kungi, kuri bija izslēgti no svarīgākām pārvaldes vietām, arī pārvērtās par pretiniekiem, tāpat kā zemnieki, kurus dāņu pilskungi un fogti vajāja. Un 1434. gadā sākās Dalekarlijā, Zviedrijas ziemeļos pirmā lielā zemnieku sacelšanās pret dāņiem zem kalnrača Engelbrekta vadības. Drīz vien visa Zviedrija bij at-

brīvota no dāņiem, izņemot Stockholmu, un 1435. gadā Zviedrijas valsts sapulce pat ievēlēja Engelbrektu vienbalsīgi par valsts priekšnieku. Bet zemes kungi, kuŗi pagaidām klusēja, nevarēja apmierināties ar to, ka valstij par priekšnieku ievēlēts kalnracis un nodevīgā kārtā sāka sazināties ar Eriku XIII., izprovocējot ar Dāniju 1436. gadā karu. Izlietojot radušās grūtības viņi izsauca par valsts priekšnieku no savas puses lielmuižnieku Karli Bonde, kuŗš skaitījās par Dānijas karaļa maršalu, bet Engelbrektu sazvērnieki tai pašā gadā 27. aprīlī lika nodevīgā kārtā nonāvēt. Un atkal pa otram lāgam parakstīja Zviedrijas zemes varenie vienošanos grāmatu ar Dāniju, kuŗa tāpat kā «Kalmaras unija», arī neieguva likumīgu spēku.

Eriks XIII. ar saviem pastāvīgiem kuŗiem un neizdevīgo saimniekošanu bij arī galīgi apnicis saviem Dānijas pavalstniekiem, un nespēdamas vairs paciest Erika pārestības, drīz vien kā Dānijas, tā arī Norveģijas un Zviedrijas valsts padomes atcēla Eriku, kuŗa vietu ieņēma (1440. g.) Erika brāļa dēls, Bavarijas princis Kristaps. Bet jau 1448. g. pēc Kristapa nāves katra valsts ievēl savu atsevišķu valdnieku: Dānija — Oldenburgas grafu Krišjāni, kuŗa pēcnācēji vēl tagad valda Dānijā un Norveģijā; bet Zviedrija un Norveģija ievēlēja sev par ķēniņu jau agrāk minēto Engelbrekta pretinieku — Bondi. Tomēr Zviedrijā atradās vēl daudz unijas piekritēju, kuŗi cerēja sev labumus no Dānijas. Pie tiem piederēja arī tirgoņi, kuŗi zem Dānijas varēja tirgoties bez muitām un kuŗiem tad nebūtu jāmaksā dāņiem t. s. «jūras šaurumu» nodevas pie Ōresunda, un atkal vietējie vācieši, kuŗi, ievērojot savas labās attiecības ar Dāniju tādā ceļā cerēja nevien paši nostiprināties, bet ar Dānijas palīdzību pievilkt uz Zviedriju jaunus savas cilts brāļus.

Un galu galā Kārlim Bondem, kuŗam jau 1450. g. bij jāatsakas no Norveģijas troņa Krišjānim par labu, arī 1457. gadā bij tāpat jāatkāpjas no Zviedrijas tro-

na. Uz to viņu piespieda sacēlušies Zviedrijas zemes varenie ar Upsalas arķibiskapu Oxenstjerna priekšgalā, kuŗi troni piešķīra pret jaunām privileģijām tam pašam Bavarijas princim un Dānijas ķēniņam Krišjānim. Tā atkal uz laiku visas trīs Skandināvijas karaļvalstis apvienojās. Bet arī Krišjāņa valdīšana ņēma bēdīgu galu, jo tie paši Zviedrijas lielkungi, kuŗi viņu ievēlēja par ķēniņu, uzteica tam savu paklausību, kad viņš sāka aplikēt Zviedriju ar lielām nodevām, lai izpirktu Dānijai Šlezvig-Holšteinu. Un kad 1463. g. Krišjānis apcietināja un aizveda uz Dāniju gūstā Oxenstjernu, jaunizvēlētais valsts pavaldonis, biskaps Kettils, Krišjāni, ar zviedru zemnieku palīdzību, izdzina no Zviedrijas. Kopš šī laika sākās nepārtrauktas zviedru cīņas ar dāņiem, kuŗās sevišķi lielus panākumus guva nomirušā ķēniņa Kārļa Bondes brāļa dēls, valsts pavaldonis Stens Sture vecais, kuŗš 10. oktobrī 1471. gadā sakāva ar viegli bruņotiem zemniekiem un pilsoņiem pie Stockholmas vārtiem Krišjāņa smagos dāņu jātniekus. Nu reiz liktos valstī uzilgāku laiku būs miers, it sevišķi vēl pēc tam, kad Krišjāņa pēcnācējs, Dānijas ķēniņš Ansis II. prata ar jaundāvātām privileģijām tiktālu pielabināt Zviedrijas zemes varenos, ka tie viņu pat labprātīgi ievēlēja par ķēniņu. Bet Sture bij tam pretim un tā arī Anša kronēšana novilcinājās. Bez tam Zviedrijai sākās atkal kari ar Maskavas lielkņaziem dēļ Somijas. Šinīs karos tomēr Sturem neveicās, sakarā ar ko viņš pazaudēja savu popularitāti un pret viņu sacēlās dāņu draugi — «unionisti». Šoreiz pat Dalekarlijas zemnieku pulkus sakāva dāņi ar muižnieku palīdzību un dāņiem atkal izdodās ieņemt Upsalu un Stockholmu. Bet dāņiem neveicās cīņās par Šlezvig-Holšteinu, sakarā ar ko zviedri atkal no jauna sacēlas un sacelšanos organizē atkal, kā 1463. gadā, Linköpingas biskaps, bet šoreiz slavenais Hemmings Gade, kuŗš vada zemnieku pulkus pret dāņiem, atbrīvo Stenu Sturi no gūsta un drīz vien arī visu Zviedriju no ienīstiem svešniekiem. Biskapam Gade izdodas

noslēgt līgumu pret Dāniju ar Hanzas pilsētām, kurās tos laikus arī jau karaļa ar Dāniju. Arī uz jūras jau Zviedrijai no jauna pēc kādiem 100 gadiem radušies kuģi.

Pēc Stena Stures nāves viņa rads Svante Sture turpina Zviedrijas nacionālo nostiprināšanos, bet viņa dēlam Stenam Sture Jaunājam nācās izturēt lielo cīņu ar vareno Dānijas ķēniņu Krišjāni II., kurš tūlī pēc savas kronēšanas 1513. g. uzsāka karaģājienu pret Zviedriju. Krišjānis II. gribēja reiz pa visām reizēm pārmācīt «dumpīgos» zviedrus, kurus uz viņa lūgumu Romas pāvests Leo X. pat aplika ar lielo baznīcas lāstu un pašu Zviedriju izsludināja zem interdikta, t. i. baznīcās nebij brīv lasīt mišas, glabāt un laulāt. Tas stipri sarūgtināja zviedru zemniekus pret katoļu baznīcu. Tai pašā laikā Krišjānis II. vāca Dānijā un Norveģijā līdzekļus un mobilizēja kareivjus. Un 1520. g. itkā paša pāvesta uzdevumā Krišjānis ielaužas Zviedrijā ar lielu pārspēku sakauj Sturesniecīgo karašpēku un jau 1. novembrī ieņem Stockholmu. Stens Sture krita cīņā, bet Stures pretinieks un dāņu piekritējs biskaps Trolle, kuram par valsts nodevību zviedru neatkarības partija atņēma biskapa godu jau 1517. gadā, tagad svinīgi kronē Krišjāni II. par Zviedrijas ķēniņu un 7. novembrī sarīko Stockholmas asinsnakti: liek apcietināt karaļa sviņībās visus svarīgākos Zviedrijas neatkarības piekritējus un notiesā 82 redzamākos zviedru darbiniekus uz nāvi. Stockholmas vajāšanas izplatās arī pa visu Zviedriju un ap 600 zviedru patriotu un brīvības cīnītāju liktens bij lemts. Starp nogalinātiem atradās arī Zviedrijas vēlākā atbrīvotāja Gustava Vaza tēvs — Eriks Vaza no Moras.

Pēc tam Krišjānis II. atgriezās uz Kopenhāgeni pilnā pārliecībā, ka nu reiz beidzot tomēr zviedri padarīti nevarīgi un mūžīgās zviedru sacelšanās būs galīgi salaustas. Bet tā bij vilšanās; sacelšanās sākās no jauna un organizētāju arī netrūka, tāpat kā

nētrūka patriotu, kuŗi pa lielākai daļai piederēja pie zemām kārtām: zemniekiem, kalnračiem, pilsoņiem, bet kuŗi par to bij dedzīgi tēvu zemes mīlotāji.

Mēs tik sīki aprakstījām šo laikmetu pēc Kalmaras unijas, attēlojot Zviedrijas veiksmes un neveiksmes, brīvības cīņitājus un nodevējus, lai parādītu lasītājam, cik stipra bij zviedru neatkarības dziņa un brīvības sajūta. Zviedri, neskatoties uz vairāk kā 100 - gadējām neveiksmēm, tomēr arvienu no jauna atrada spēkus ko turpināt savas brīvības cīņas līdz pilnīgai uzvarai. Mēs tāpat arī novērojām to tipisko vēsturisko parādību, ka Zviedrijas muižnieki bij gandrīz vienīgie t. s. «unijas piekritēji», un par dāvātām privilēģijām veicināja svešo dāņu virskundzību, bet īstie patrioti bij zemnieki. Šīm brīvības cīņam ir arī savi valstiski pamati, jo patiesībā nekāda vienlīdzība šai «Kalmaras unijā», ko bij nodomājuši Margrieta ar Dānijas zemes varenājiem, nebij nemaz domāta priekš Zviedrijas. Dānija turpretīm centās tagad iegūt virsvaru pār visu Skandināviju, pēc tam, kad bija tādu pašu virsvaru pār Angliju pazaudējusi. Tā radās naidis, cēlās kari un bij radīta arī nākošos gadu simtenos neuzticība Skandināvijas tautu starpā, kuŗas, būdamas patiesībā brāļu tautas, tomēr nevarēja nodibināt tādu valsti, kāda ir Šveice, kuŗā mierīgi kopsadzīvo vāci, franči un italieši; bet tas bij laikam iespējams arī tikai tamdēļ, ka Šveicē par laimi nebij zemes lielkungu, kuŗi droši vien būtu centušies pēc privilēģijām, ja ne citādi, tad apvienojoties ar kādu lielāku kaimiņu valsti, kuŗā muižnieku privilēģijas pastāvēja. Zviedrijai tas bij arī vēlāk vēl jāpiedzīvo savās «Östersjöstetten» — toreizējās Baltijas provincēs, kuŗ arī zemes kungi savu privilēģiju dēļ padcāvās lielai kaimiņu valstij Moskovijai.

VIII. Gustavs Eriksons Vaza atbrīvo Zviedriju (1523.).

Reformacija (1527). Cīņas ar Hanzu. Valsts saimniecība. Nacionālā armija. Izglītība. Ārējā politika un kari ar Maskavu.

Zviedrijas atbrīvotājs un nākošais karalis Gustavs Eriksons Vaza ir cēlies no kādas senas zviedru zemnieku cilts, kuŗa mīta Zviedrijas ziemeļos Dalekarlijā, Moras apvidū. Kā 20 gadus vecs jauneklis, viņš jau piedalījās Zviedrijas brīvības cīņās, bet krita dāņu gūstā, kuŗi viņu aizveda kā ķīlnieku uz Jutlandi. No turienes Gustavs Vaza bēg uz Libeku un no Libekas beidzot atgriežas uz Zviedriju taisni Krišjāņa asins laikos. Gustavs Vaza dodas tāpat kā to jau bij savu laiku darijuši Engelbrekts, Sture, Gade un daudz citi brīvības cīnītāji pie Dalekarlijas zemniekiem un Falunas kalnračiem, kuŗus grib sacelt pret varmākām — dāņiem, bet tas Gustavam Vaza neizdodas, neraugoties uz viņa patriotisko runu Morā baznīcas priekšā.

Jau tuvojas dāņu jātnieki, kuŗi viņu meklē, un Gustavam Vaza izdodas apslēpties pie kādas nabaga sieviņas pagrabā. Šai vietā šodien uzcelta baznīca un trepes ved lejā pagrabā, kuŗš arī pienācīgi izbūvēts. Bet vēsturiskā mājiņa atrodas turpat blakus baznīcai, vēl labi uzglabājusies un rāda to laiku spēcīgo zemnieku baļķu architekturu piemērotu šai cietai ziemeļu dabai, kuŗā akmeņi, sūnas, kalni, ūdens un mežs bij zemniekiem tuvāki, nekā muižnieki.

Dāņu jātnieki, velti izmeklējušies Morā pēc Gustava Eriksona, devās tālāk, bet Gustavs Vaza no Dalekarlijas to pašu nakti aizsteidzās uz Norveģijas pusi. Tai pašā laikā pienāca Dalekarlijā ziņas par Stockholmas asins nakti un sacēla lielu sašutumu dalekarliešos. Pulciņš jaunu cilvēku jāšus dodas Gustavam Eriksonam pakal un drīz vien viņam jau pēc dažām nedēļām ir 15.000 vīru liels kaŗaspēks: labi bruņoti zemnieki un kalnrači. No

Zviedrijas malu malām ierodas karotāji un stājas zem Vazas karoga, un, vasarai tuvojoties, jau lielā daļa Zviedrijas atbrīvota. Drīzi pēc tam ķēniņa Krišjāņa II. ieceltā valdība ar briesmīgo bīskapu Trollu priekšgalā aizbēg uz Norveģiju. Gustavs Vaza, tāpat kā Sture, atrada pabalstu pret Dāniju arī pie Libekas pilsētas, kurā viņam palīdzēja ar kuģiem. Gustavam Vaza jau tagad pieder karakuģi, kara mašinas un viņš var uzsākt cīņu arī par Zviedrijas ostas pilsētu atbrīvošanu. Beidzot pēc tik sekmīgām brīvības cīņām Zviedrijas valsts sapulce ievēl Gustavu Eriksonu Vaza 6. janvārī 1521. g. par Zviedrijas ķēniņu. 1524. g. Zviedrija noslēdza miera līgumu ar Dāniju, kurā Dānija apņemas atzīt Zviedrijas neatkarību uz mūžīgiem laikiem. Tā notika Zviedrijas atbrīvošana, kurās smagumu, kā redzējām, atkal iznesa uz saviem kamiešiem zemnieki, kuri nežēloja nedz materiālus upurus, nedz savas dzīvības, lai tikai viņu zeme atgūtu brīvību.

Bet atbrīvotai valstij trūka līdzekļu; apgrūtināt ražotājus ar jaunām nodevām ķēniņš Gustavs nevēlējās, un tādos apstākļos varēja it dabīgi sagaidīt, ka baznīca atdos valstij atpakaļ kauču daļu no saraustās mantas. Bet baznīcas virsgani, izņemot tikai dažas personas, bij šais brīvības cīņās izrādījušies par tikpat egoistiskiem, kā zemes lielkungi un pretojās Gustava nodomiem, tā kā bij jāsauca palīgā valsts sapulce. Tos laikus arī jau reformācijas idejas sāka izplatīties Skandināvijā. Jaunās Derības tulkojums zviedru valodā iznāca 1526. gadā, tāpat psalmu krājums, un Stockholmhā ieradās reformators Oļavs Petri, kurš uzsāka jo asu cīņu pret katoļiem. Reformācijai izplatīties palīdzēja Vesteresas valsts sapulces lēmumi par baznīcas īpašumu atsavināšanu valstij par labu, kam beidzot piekrita zem zemnieku un pilsētnieku spiediena arī bīskapi un zemes lielkungi, jo pretējā gadījumā Gustavs draudēja atteikties no troņa. Ķēniņš dabūja tiesību brīvi rīkoties ar bīskapu, klosteru un kapitulu, «lie-

kiem ienākumiem» un tāpat arī ar bīskapu pilīm un muižām. Arī visas muižnieku zemes, kuras dāvināšanas vai mantošanas ceļā bij ieguvusi katoļu baznīca, tika atdotas viņu agrākiem īpašniekiem atpakaļ. Pāvesta vietā par baznīcas dzīves galveno noteicēju stājās saskaņā ar Vesteresas sapulces lēmumiem pats ķēniņš kā augstākā autoritāte garīgās un baznīcas lietās. Arī baznīcai tiesas lietās turpmāk jāgriežas pie valsts tiesām, bet ticību jāsludina «neviltoti» un pēc Svētiem Rakstiem! Tā bij jau baznīcas reformācija! Šo baznīcas reformu izveda pakāpeniski sevišķa komisija, kurā piedalījās arī katoļu bīskapi. 1529. gadā sanāca pirmā protestantiskā sinode, kura lēma, ka dievkalpošana jādara un skolu mācības jāved evaņģēliskā garā. Sakarā ar to klosteri sāk panīkt, bet garīdznieki arvien vairāk stājas laulībā. Katolicisma piekritēji centās gan sacelt tumšos ziemeļu zemniekus pret reformu, bet velti. Un 1531. gadā Zviedrijā tika iesvētīts jau pirmais protestantiskais arhbīskaps — **L a u r e n t i u s P e t r i**.

Bet neskatoties uz tādejādi rastiem valsts līdzekļiem, zemes vajadzības arvien pieaug un arī Libekas pilsētai bij jānomaksā atbrīvošanas cīņu parāds, ko tomēr izdarīt laikā nevarēja. Tamdēļ libekiešiem un dancigiešiem Zviedrija piešķir kā atlīdzību svarīgo privilēģiju par brīvu tirgošanos Zviedrijā, bet pašai Zviedrijai bij brīv pārdot minētās pilsētās tikai savus iekšzemes ražojumus. Pa Baltijas jūru kuģot zviedriem arī bij brīv, bet ne tālāk uz rietumiem. Drīz vien ķēniņš Gustavs, sajūzdams tos spaidus, kurus uzliek Zviedrijai nelabvēlīgais tirdzniecības līgums, sāk vākt naudu, lai atpirktos no libekiešiem, un beidzot starp Zviedriju un Libeku izceļas konflikts par parāda nomaksu. Libekieši apķīlāja zviedru preces, bet Zviedrija atkal atcēla visas Libekai dāvētās privilēģijas un šoreiz kopā ar Dāniju uzvarēja Libeku, kura kopš tā laika (1537.) pazaudēja savu iespaidu Baltijas jūrā un vairs neatspīrga. Līdzās ar Libekas pilsētu,

krit arī Baltijas jūras Hanza, kura arvienu bij konkurējusi un spaidījusi Zviedrijas jūras tirdzniecību. Tā izbeidzās vairāk kā 200 gadu ilgās cīņas starp Dāniju un Baltijas jūras vācu piekrastes pilsētām dēļ iespaida uz Baltijas jūras vai par t. s. «D o m i n i u m m a r i s B a l t i c i», kā šo virskundzību pār Baltijas jūru vēlāk nosauca, kad arī Zviedrija centās to iegūt sev. Dānija turēja savā varā Beltu, Öresundu, Skageraggu un Kattegattu un kontrolēja arī Hanzas pilsētu savstarpējo satiksmi un tā piemēram Hamburga ar Libeku nevarēja vairs netraucēti apmainīties precēm pa lēto jūras ceļu, bet, ja negribēja maksāt liekas nodevas un pat riskēt ar visu kuģa lādiņu, tad bij jālieto zemes ceļš. Vēlākos laikos vāci uzbūvēja šai satiksmei Kīles kanālu, kuŗš tādā kārtā saīsināja ceļu uz Baltijas jūru. Arī Dānija no savas puses arvien jutās apdraudēta no vāciem, kuŗi tikoja pēc Šlezvig-Holšteinas, lai iegūtu savā varā arī šo jūras piekrasti, kuŗa stāvēja viņu tirdzniecībai ceļā. Tamdēļ arī libekieši labprāt palīdzēja zviedru nemierniekiem, kuŗi uzstājās pret uniju ar Dāniju. Jo stipra Skandināvijas valstu unija varēja protams vājināt nevien atsevišķas vācu pilsētas, bet arī visu vācu Baltijas jūras tirdzniecību. Tagad arī Zviedrijas tirgoņi sāk doties tālākos ceļojumos uz Angliju, Holandi, Franciju, Spaniju un Portugāli, kas tiem agrāk nebija brīv, jo saskaņā ar līgumu ar Libeku, pēdējā paturēja šo aizjūras tirdzniecību sev, atļaujot zviedriem tirgoties vienīgi ar Libekas pilsētu.

Gustava Eriksona valdības laikā rodas arī Zviedrijā amatnieku kārtā, pieturoties pie vecā paraduma, ka amatnieki nedrīkst paši pārdot savus ražojumus, par ko gādāja tirgoņi. Pie tam neviens amatniekiem bija brīv dzīvot uz laukiem — tikai kurpniekiem, skroderiem, kalējiem un āduģērtājiem. Ar amatiem varēja arī nodarboties tikai tāds pilsonis, kuŗš piederēja pie attiecīgas «cunftes», bez tam amatniekiem vajadzēja būt pierakstītiem pie pilsētām, izņemot jau minētos lauku amatniekus.

Bet arī ražošanas pacelšanai Gustavs Vaza piegriezta sevišķu vērību, jo valsts kasē trūka naudas, nodokļu ienāca maz un vispār nabadzība bija liela. Sevišķu vērību Gustavs piegriezta kalnu rūpniecības attīstībai. Viņa laikā sākās arī sudraba raktuvju izmantošana, un sudraba naudas kalšana. Lielu vērību Gustavs Vaza arī piegriezta mežkopībai un lauksaimniecības un lopkopības pacelšanai, kuŗa bij panikusi nemieru laikos; un tā palielināja iedzīvotāju nodokļu maksāšanas spējas.

Ievērojot to, ka algota karaspēka uzturēšana prasīja lielus izdevumus, Gustavs Vaza nodibināja nacionālo armiju zemes aizsardzībai uz piespiedu kara klausības pamatiem. Muižnieki, kuŗi agrāk baudīja par karaklausību zināmas brīvības no nodokļiem, tagad obligatoriski līdzās ar citiem pildīja karaklausību, bet ja tiem piederēja lielāks īpašums, tad bij pašiem uz sava rēķina arī jāapbruņo un jāuztur vēl dažus jātniekus atsevišķi. Tāpat gādāja Gustavs Vaza par floti un cietokšņiem. Mūža beigās arī uz šo valsts darbu Gustavs Vaza varēja atskatīties ar zināmu lepnumu, jo Zviedrijai tad piederēja 25 lielāki kara kuģi un 15.000 liela armija, kas tos laikos daudz ko nozīmēja, jo citās zemēs bij algoti kareivji, kuŗi tikai karoja algas dēļ un kuŗiem bij viss viens pret un par ko karot, ja tikai maksā.

Vienīgi tautas izglītības laukā Gustavam Vaza neizdevās daudz ko izdarīt, jo līdz ar klosteru aizliegšanu arī gandrīz apstājās visa skolas būšana. Arī katoliskā universitāte Upsalā pēc reformācijas pastāvēja vairāk vārda pēc, bet kas gribēja iegūt izglītību, tam bij jābrauz uz svēšām zemēm. Tomēr Zviedrijā arī tos laikos radās augsti mācīti zinātnes vīri un rakstnieki, kā jau minētais reformators O l a v u s P e t r i, kuŗš sastādīja Zviedrijas notikumu kroniku līdz Stockholmas asinsnaktij; tāpat arī J ā n i s un O l a v s M a g n u s'i sarakstījuši vairākas grāmatas par Zviedriju latīņu valodā. Jānis izdeva Zviedrijas karaļu vēsturi un viņa brālis Olavs 1554. g. ziemeļu tautu kultūras vēsturi. Tā arī lai-

cīgai labklājībai, kuŗa rodas līdz ar mieru, seko pamazām garīgā uzplaukšana, kuŗa atrada visvairāk sekmētāju pilsētnieku vidū, kuŗi tāpat kā zemnieki jauno iekārtu uzskata par savas brīvības nodrošinājumu. Zemes lielkungi un garīdzniecība vairs tālu nespēlē to lomu valsts dzīvē, kā agrāk. 1544. gadā Vesteresas valsts šapulce pasludina Vazas cilti par Zviedrijas dzimtiem ķēniņiem. Tā Zviedrijā atkal ieviesās dzimta monarķija un sākās absolutisma nostiprināšanās, kuŗš, pretēji citām tolaiku Eiropas valstīm, balstas Zviedrijā uz pilsētniekiem un brīviem zemniekiem, kuŗi arī nem dalību valsts šapulcēs. Bet pēc būtības Zviedrijā radās tāda pat kārtū monarķija, kā Francijā, tikai ar to starpību, ka muižnieku kārta Francijā bij viss, bet Zviedrijā tai bij vienlīdzīgas tiesības ar citām kārtām.

Attiecībā pret pārējām Skandināvijas valstīm Gustavs Vaza pieturējās pie labvēlības principa un ar Dāniju pat noslēdza uz 50 gadiem draudzības un savienības līgumu (1541. g.), kuŗā bij paredzēta abu valstu ārējās politikas saskaņošana. Bet zviedros arvien vēl valdīja neizdzēšamā neuzticība pret dāņu «brāļiem», kuŗi tik bārgi apkaŗoja zviedru cenšanos pēc neatkarības. Bet dāņi atkal nenovēlēja Zviedrijai saimniecisko uzplaukšanu un ar skaudību skatījās uz Zviedrijas nostiprināšanos. Dzimts monarķijas ievēšana Zviedrijā 1544. gadā galīgi sagrāva visas dāņu iekāŗošanas cerības un kopš tā laika dāņi sāk izturēties atkal izaicinoši pret zviedriem, kas, starp citu, parādījās samērā necīgā lietā, bet kuŗa tomēr toreiz skaitījās par svarīgu — proti strīdū par Zviedrijas valsts ģērboņa piesavināšanos no Dānijas, kuŗa kopš Kalmaras unijas uzskatīja Zviedrijas ģērboņa 3 kroņus itkā par sava ģērboņa sastāvdaļu. Un tikai Zviedrijas grūtības ar Maskavas lielkņazu Ivanu IV. Bargo, kuŗas noveda pie atklāta kaŗa, aizkavēja tālāko attiecību saasināšanos starp Zviedriju un Dāniju. Kaŗš ar Krieviju tos laikos norisinājās pa lielākai daļai Somijā, bet neskatoties uz 1557. g. noslēgto mieru, kaŗa draudi no Krievijas puses tapa

arvienu nopietnāki, jo Maskava tikoja pēc Livonijas ordeņa valsts, ko Zviedrija nedrīkstēja pielaist*), jo Maskavas nostiprināšanos šai jūras pusē apdraudēja arī Somiju un galu galā tā tad atvieglāja krieviem tālāko virzīšanos uz Zviedriju.

IX. Reformācijas nostiprināšanās.

Livonijas jautājums. Mākslas atdzimšana Zviedrijā. Katoļu reakcija. Polijas - Zviedrijas unija. Zigismunda cīņas ar Kārli. Luterticības uzvara.

Tādā stāvoklī atradās Zviedrijas politika, kad 1560. g. nomira vecais ķēniņš «Gösta», (kā viņu tautā sauca), nepaspēdams dot atbildi no Livonijas atbraukušai Salomona Henning'a delegācijai, kura lūdza palīdzību pret Krieviju.

Bet pirms nāves Gustavs Vaza atkal, neskatoties uz jau vairākkārtīgiem brīdinājumiem agrākiem piemēriem, sadalīja valsti starp 4 dēliem: vecākais Erikis tika par ķēniņu, bet Jānis, Magnus un Kārlis dabūja katrs pa dzimtai hercogistei. Erikis XIV. (dz. 1531.), bij augsti izglītots cilvēks, labs valodu pratējs, muziķis un zīmētājs, bet ne visai pamatīgi pārzināja valdības lietas, lai gan tiktālu nu gan stāvokli saprata, ka brāļiem nevar dot pilnīgu patstāvību, kas novestu valsti pie sadrupšanas, un tamdēļ ķēniņš Erikis Arbogas valsts sapulcē ierobežoja savu pusbrāļu tiesības, caur ko iegūst viņu ienaidu. Otrs teicāms Erika valsts darbs bij augstākās tiesas radīšana, caur ko uzlabojās vispār tiesas iekārta. Bet Erika laikā sākās priekš Zviedrijas gandrīz simts gadu ilgs nepārtraukts cīņu posms ar Moskoviju par

*) Skat. par šo laikmetu sīkāk A. v. Ruhtenberg «Geschichte der Ostseeprovinzen» I. daļa, II. sējums 353. lpp. u. s (arī tulkota latviski).

Baltijas jūras piekrasti, t. s. «dominium maris Baltici». Pēc Hanzas un Livonijas ordeņa valsts sabrukšanas tagad pēc šī noteicošā iespaida pār Baltijas jūru tikoja Dānija, kurai jau kādreiz piederēja Igaunija (no 1219.—1346.), un kuŗa tagad bij atkal iekarojusi Sāmu salu, kuŗ valdīja dāņu karaļa Frīdriha II. brālis Hercogs Magnus, vēlākais Vidzemes ķēniņš *). Pēc šī krasta tiecās arī Maskava, tiecās arī Polija, kuŗas virskundzībā nonāca 1561. g. Livonija un kuŗa stājās ciešos sakaros ar Kurzemi un Zemgali. Ari Libeka nevarēja aizmirst savus agrākos varas laikus un perināja naidu pret Zviedriju. Šim Zviedrijas naidnieku koncertam pievienojās klāt vēl Somijas hercogs Jānis — Erika pusbrālis, kuŗš negribēja atzīt Arbogas valsts sapulces lēmumus. Hercogs Jānis, neraugoties uz sava brāļa — ķēniņa Erika — iebildumiem apprecēja 1562. g. Viļņā Polijas karaļa Sigismunda Augusta māsu Katrīnu un saņēma kā ķīlu pret lielāku aizdevumu, ko viņš izsniedza poļu ķēniņam, 7 Igaunijas pilis, kuŗas atteicās nodot ķēniņam Erikam, kad Igaunija beidzot bij nonākusi zem Erika varas. Par tādu nepaklausību Zviedrijas valsts padome Jāni notiesāja aizmuguriski uz nāvi un lielāks kara pulks iebruka Somijā un ieņēma seno Somijas galvas pilsētu Abo (Turku), pie kam hercogs Jānis ar savu kundzi krita gūstā un bij spiests ilgāku laiku pavadīt cietumā — Gripesholmas pilī uz Olanda salas. Tai pašā laikā attiecības ar Dāniju turpināja saasināties un izsauca starp abām valstīm atklātu karu, t. s. «ziemeļu 7 gadu karu» — nevien dēļ jau augšā minētā ģērboņa, bet galvenām kārtām dēļ Zviedrijas politikas, kuŗa izgāja uz Baltijas jūras iegūšanu. Dānija noslēdza līgumu ar Poliju un Libeku, bet tomēr nevarēja izmērdēt Zviedriju, kuŗai jau piederēja liela flote un kuŗa tamdēļ varēja arī ievest uzturas līdzekļus no Vācijas. Tāpat arī Dānijai naidīgā Hollandē no savas puses apgādāja Zviedriju ar sāli. Drīz vien Zviedrija noslē-

*) Sk. cand. hist. A. Bilmans «Īsa Polijas vēsture».

dza līgumu ar Poliju, bet ar dāņiem un libekiešiem karš turpinājās līdz 1570. gadam, kad Zviedrijai izdevās noslēgt mieru, vienojoties par to, ka abas puses atsakās uz visiem laikiem no tīkošanās pēc virskundzības pār svēšām zemēm. Zviedrija atteicās no Gotlandes, Dānija no savām prasībām pret Zviedriju, bet arī no unijas atjaunošanas. Libekai piesprieda naudas atlīdzību, kuru ta nekad nesaņēma.

Bet tāi laikā jau vairs Eriks nesēdēja uz Zviedrijas troņa, bet bij atcelts, jo parādīja vājprātības pazīmes. Zemes kungi jau agrāk stipri pret viņu kurnēja par piespiedu kara klausību un pāt grafu un baronu tituli, ar kuriem viņš tos apdāvināja, nevarēja apmierināt sašutumu. Ari no cietuma izlaistais Jānis ne par ko negribēja šķirties no savas sievas Katrinas, pēc kuŗas tīkoja Maskavas lielkņazs Jānis IV. Bargais, lai tādā ceļā tiktu uz Polijas vakantā troņa pēc bezbērnu karaļa Sigismunda Augusta nāves, kas Zviedriju stipri apdraudētu. Un tā notika, ka valsts sapulce atzina 1569. g. par ķēniņu Somijas hercogu Jāni. Jānim bij daudzkārt jāpiekāpjas pret vietējo aristokratiju un it sevišķi pret lielājiem zemes kungiem, kuŗus arī viņš apbalvo ar tituliem un zemi. Bet arī savu brāli Kārli viņam bij jāatzīst par dzimtu Södermanlandes hercogu. Tomēr līdz ar Jāņa ievēlēšanu par Zviedrijas ķēniņu pēkšņi uzlabojās Zviedrijas starptautiskais stāvoklis, jo Polija pārtrauca karu pret sava ķēniņa svaini. Par to Moskovijas lielkņazs Jānis Bargais iebruka Livonijā, kuŗu ilgi postīja. Un tikai Polijas ķēniņš Stefans Batorijs, (kuŗš bij apprecējis Zviedrijas ķēniņa Jāņa III. sievas māsu) savienībā ar Zviedriju, galīgi sakāva krievus. Šai karā lielu slavu guva zviedrusomu armijas virspavēlnieks *P o n t u s d e l a G a r d i e*. Tai laikā Somija bij arī jau no Zviedrijas atzīta par lielhercogisti, lai tā pamudinātu somus uz lielāku pretošanos pret krieviem. Karš izbeidzās 1595. gadā ar Krievijas piekāpšanos un Livonijas sadalīšanu, kuŗā Jānis gan neprata nostiprināties,

paturot tikai jau Eriķa XIV. laikā iegūto Igauniju līdz Narvai. Pārējā Livonijas daļa palika Polijai.

Jāņa III. valdīšanas laiks atzīmējams kā mākslas uzplaukšanas laiks, kad Itālijas mākslas atdzimšanas laikmets arī uz tumšiem ziemeļiem meta savu auglīgo gaismu. Jānis aicina uz Zviedriju no dienvidiem gleznotājus, skulptorus, architektus — ceļ pilis, baznīcas, apcietinājumus. Uz Borgholmas un Olandas salām vēl tagad redzamas varenas drupas, pēc kurām var spriest, cik lieliskas šīs būves bijušas. Arī ar zinātnēm Jānis cītīgi nodarbojās un uzmanīgi sekoja to laiku reliģiskiem strīdiem, kuri lielā mērā nodarbināja to laiku Eiropu. Bet, atdodams savu dēlu, nākošo Polijas karali, zem savas katoļticīgās sievas iespaida, jezuitu audzināšanā, Jānis zināmā mērā arī izrādīja pretīmnākšanu katoliskās kontrreformācijas centieniem, kuri toreiz zem reliģiju apvienošanas centieniem slēpa patiesībā reformācijas iznīcināšanas nodomu. Te jāievēro, ka reformāciju izveda Zviedrijā, tāpat kā lielākā Eiropas daļā, neizslēdzot Prūsiju un Livonijas ordeni, augstākās kārtas, kuŗas tādā ceļā ieguva baznīcas īpašumus! Bet vēl cieši turējās tauta pie saviem seniem ieradumiem un ārējā kulta, un ievērojot to, ka arī vēl trūka pareizas baznīcas pārvaldes, Jāņa III. reliģiskai svārstīšanai varēja rasties ļaunas sekas. Zviedriju sāka arvien biežāki apciemot jezuiti, kuŗi atrada, kā piem. pazīstamais Antonijs Posevins, lielu piekrišanu augstāko kārtu sabiedrībā. Un galu galā Jānis pat uzsāka sarunas ar pāvestu Gregoru XII. par atpakaļpievienošanos pie Romas baznīcas zem noteikuma, lai atļauj Zviedrijas baznīckungiem neievērot celibātu (t. i. atļautu precēties) un baznīcās brīvāku dievkalpošanu zviedru valodā. Un tikai Jāņa sievas Katrinas nāve (1583. g.) aizkavēja šī nodoma izvešanu. Vienīgi Södermanlandes hercogs Kārlis pa vecam turējās stingri pie ticības, pats personīgi pat piekrīzdams Kalvina mācībai.

Bet Zviedrijas ķēniņa Jāņa III. nodomi bij tālredzīgi. Ne velti brauca gudrais jezuitu diplomats Po-

sevins, kuŗš bij pratis samierināt Poliju ar Maskavas lielkņazu, uz Zviedriju, Jāņa nodomā, un it sevišķi viņa kundzes, kuŗa bij palikusi vienīgā poļu valdnieku Jagelonu cilts priekšstāve pēc Sigismunda Augusta nāves, nodomā bij radīt Polijas-Zviedrijas uniju, panākot Jāņa III. dēla Sigismunda ievēlēšanu par Polijas kārāli. Un patiesi, pēc Stefana Batorija nāves 1586. gadā Polijas magnāti arī ievēlēja par Polijas karali Zviedrijas troņamantnieku Sigismundu, kuŗš sakarā ar to pārgāja katoļu ticībā. Bet Sigismunds nevarēja iedzīvoties lāgā jaunos apstākļos un tiecās atpakaļ uz Zviedriju, ko nelabprāt vēlējās Zviedrijas protestantiskie zemes kungi. Kad Jānis 1592. gadā nomira, Jāņa brālis, hercogs Kārlis, saziņā ar zemes lielkungiem, līdz likumīgā ķēniņa ierašanās, pārņēma valdību un 30. martā 1593. gadā parakstīja t. s. U p s a l a s s i n o d e s l ē m u m u s par reformācijas nostiprināšanu Zviedrijā un katoļu baznīcas iekārtas galīgu atcelšanu. Drīzi ieradās Zviedrijā arī likumīgais troņamantnieks — Polijas karalis S i g i s m u n d s ar lielu, labi bruņotu svītu, sava padomdevēja pāvesta legata kardināla Malaspina pavadībā, lai kronētos par ķēniņu, bet arī ar jauno nodomu ievest zemē katoļticību. Šī nodoma izvešanu viņš sāka ar to, ka pieprasīja dievalpošanas brīvību katoļiem, bet tam valsts padome nepiekrita. Pirms kronēšanas valsts padome no Sigismunda prasīja pat zvērustu, ka viņš ievēros Upsalas sinodes lēmumus un valsts dienestā nepieņems nevienu neluteranieti. Sigismundam tas gan nepatika, bet bij jāpiekāpjās. Tikai pēc tam Sigismundu kronēja par Zviedrijas ķēniņu 1. martā 1594. gadā. Tūlīt pēc kronēšanas Sigismunds atgriezās uz Poliju, atstājot Zviedrijā kā pavaldoni savu tēvoci hercogu Kārli, pret kuŗu tomēr Sigismunds bij paspējis sakūdīt daļu muižniecības. Tā, piem., neskatoties uz zvērustu, Sigismunds iecēla daudzās vietās par pilskungiem katoļus, tāpat arī raidīja tiem payēles, apejot pavaldoni. Daži titulu un privilēģiju kārīe lielkungi arī paši griezās tieši pie Sigismunda. Her-

cogam Kārlim nekas neatlika, kā rīkoties enerģiski un šajos nolūkos viņš sasauca 1596. gadā Riksdag'u (Söderköpingā), kurā vienbalsīgi nolēma uzturēt spēkā Upsalas sinodes lēmumus, izraidīt katoļu priesterus un šo lēmumu nepildīšanu uzskatīt par valsts nodevību. Pēc tam 1597. gadā, neskatoties uz Sigismunda aizliegumu, atkal sanāk Riksdag's un apstiprina savus agrākos lēmumus. Tā zeme sadalījās divos lēģeros — katoliskā un protestantiskā. Katoļu reakcija jau gatavojās pat ierīkot Spānijas flotei bāzi Skandināvijas piekrastē, lai tādā ceļā arī atgūtu pārējās Skandināvijas valstis un arī varbūt Angliju un Holandi, kuŗu Spānija vēl nesen tikai bij pazaudējusi. Beidzot vasarā 1598. gadā Sigismunds izcēlās Zviedrijas malā ar poļu karaspēku un pārbēgušiem Zviedrijas zemes kungiem. Kalmaras pilsēta padevās tūlīt, arī Stockholma atsūtīja savus delegatus un tāpat lielākā daļa Götalandes novadu. Bet ne vēsturiskā Dalekarlija, kuŗa jau nevienu reizi vien bij uzņēmusies vadošo lomu Zviedrijas likteņos un kuŗa nostājās arī šoreiz sava protestantiskā hercoga Kārļa pusē. Tā sākās ticības karš Zviedrijā, kuŗā ķēniņš Sigismunds drīz vien tika sakauts pie Linköpingas, pēc kam noslēdza pāmieru, apņemdams izvest no Zviedrijas svešos karaspēkus un personīgi ierasties Stockholmā, lai Riksdag'ā nokārtotu Polijas-Zviedrijas attiecības. Bet tāpat kā jau 1594. gadā, arī tagad savu «keceriem» doto vārdu Sigismunds lauza un pēkšņi aizbrauca uz Poliju, lai ar lielāku armiju atgriestos «savu dumpīgo pavalstnieku pārmācīšanai». Draudošo briesmu priekšā protestantismam uzticīgie Zviedrijas kārtu priekšstāvji 1599. g. ievēlēja Kārli par dzimtu Zviedrijas valdnieku — troņamantnieku un drīz vien pēc tam atcēla no troņa pašu Sigismundu, atstājot viņa 5 gadi vecam dēlēnam Vladislavam tiesību vēlāk pārņemt valdīšanu, zem noteikuma, ka Vladislavs gada laikā ierodas Zviedrijā un tiek uzaudzināts evaņģeliskā garā. Tai pašā laikā Kārlis lika apcietināt Sigismunda piekritējus, dažus no kuŗiem padarīja nekai-

tīgus uz visiem laikiem. Bet arī Polijā vairs neticēja Sigismunda dēkām un galu galā nedz Sigismunds ko varēja vairs uzsākt, nedz Vladislavs ieradās laikā, un pēc Sigismunda pusbrāļa atteikšanās no troņa beidzot Kārlis IX. 1604. gadā galīgi pārņēma valdīšanu. Toreiz arī Riksdag's izstrādāja noteikumu, ka turpmāk Zviedrijas ķēniņiem jābūt nepieciešami luterticīgiem. Kārlis IX. tūlīt atjaunoja valsts padomi, reorganizējot to kā kārtīgu pastāvīgu zemes pārvaldi, sastāvošu no 5 ministriem: admirāļa, armijas komandiera, valsts kanclera, valsts kases pārziņa un augstākā tiesneša. Arī par tiesiskās apziņas pacelšanu ķēniņš rūpējās, kontrolējot pilskungus un liekot iespiest valsts likumu krājumu.

Lieli panākumi bij Kārlim saimnieciskā politikā. Viņa laikā sākās rūdas rakšana Vermlandē, Karskogā (kur tagad vēl atrodas Bofors lielgabalū-iletuve). Tāpat arī Kārlis sāka pirmais piegriest vērību lielo Norlandes dabas bagātību izmantošanai, kolonizēja pustukšos Zviedrijas ziemeļ- un vidus apgabalus ar somiem, gādāja par labiem ceļiem, sāka būvēt slaveno Götakanāli un arī Eskilstunas-Mälarezera kanāli, pie kuŗa tagad koncentrējas visa Zviedrijas tērauda rūpniecība. Viņš dibināja arī jaunas pilsētas (Karlstad un Filipovo), bet par galveno Zviedrijas ostu Baltijas jūrā pacēla Stockholmu. Lai atdzīvīnātu Zviedrijas tirdzniecību ar Rietumeiropu, Kārlis IX. sāka būvēt 1604. gadā Götēborgas pilsētu iepretim Elfsborgas cietoksnim, kuŗā atļāva apmesties uz dzīvi padzītiem no dzimtenes holandiešu tirgoņiem-protestantiem. Pateicoties Kārlim arī atplaņka Ūpsalas universitāte. Arī ārējā politikā Kārlis IX. pieturējās pie protestantiskiem uzskatiem un centās nodibināt koalīciju no Anglijas, Niederlandes un Skandināvijas valstīm pret katoliskām Poliju, Spāniju un Austriju. Bet visgrūtāki Kārlim veicās ar Poliju, kuŗas ķēniņos Sigismundā un vēlāk Vladislavā Zviedrija bij ieguvusi bīstamus ienaidniekus, ar kuŗiem bij pat jakaŗo. Bet Zviedrija šo kuŗu izkuŗošanai izraudzījās Livonijas (tagadējās Latvijas

teritoriju), kuŗa no poļu-zviedru cīņām, saistītām ar abpusējām laupīšanām, visvairāk cieta*). Lai kaitētu Polijai, kuŗa toreiz atradās kaŗa stāvoklī ar Maskoviju, Zviedrija ar pēdējo pat noslēdza militaru konvenciju un kopā ar Maskavas caru Vasiliju Šujsku atbrīvoja (1610. g.) no poļiem Maskavu; bet zviedru kareivji bij spiesti atstāt Maskavu, jo bajari drīz vien pārgāja atkal poļu pusē un ievēlēja par caru Šujska vietā Polijas ķēniņa dēlu Vladislavu, kuŗš parakstīja Krievijas pirmo konstituciju. Bet 1611. gadā pēkšņi nomira Kārlis IX., atstājot troni savam mazgadīgam dēlam, slavenājam **G u s t a v a m A d o l f a m**, kuŗš mantoja bez jau esošām grūtībām vēl kaŗu ar Dāniju, kuŗas ķēniņš Krišjānis IV. centās izmantot Zviedrijas grūtos apstākļus un jau ieņēma Kalmaras pilsētu, paceļot pat jautājumu par unijas atjaunošanu. Tādos apstākļos 17 gadu vecājam Gustavam Adolfam klājās grūti.

X. Gustava Adolfa laikmets (1594.—1632.).

Zviedrijas plāni Maskavā un pie Baltijas jūras. Reformas. L. de Geers un Zviedrijas rūpniecība. Plāni par Eiropas Savienotām valstīm.

Pēc Kārļa IX. nāves, kā jau teikts, uz Zviedrijas troņa kāpa viens no redzamākiem protestantu valdniekiem pasaules vēsturē, kā arī spilgtākais Vaza ģimenes priekšstāvis — **G u s t a v s A d o l f s**, kuŗu arī latvju tauta paturējusi labā atmiņā. Augsti izglītots, spējīgs, labs valodu pratējs, miesīgi izturīgs un arī tālredzīgs kaŗavadonis un, kad vajadzīgs, aukstasinīgs politiķis, lai gan kārstas dabas — tā viņu raksturo zviedru vēsturnieki. Bez šīm dāvanām Gustavam Adolfam piederēja vēl ta retā īpašība, — ka viņš prata izmeklēt sev spēcīgus palīgus.

*) Skat. Fr. Zālīts «Latvijas vēsture».

Un kā šāds izvēlēts mūža padomdevējs kalpoja viņam Zviedrijas valstskanciers **Axels Oxensstjerna**, kurš savukārt, kā piedzīvojis un nosvērts politiķis un labs Zviedrijas apstākļu pazinējs, palīdzēja Gustavam Adolfam gudri vadīt valsti. Tālāk atzīmējams Gustava Adolfa skolotājs kara lietās Maskavas iekarotājs **Jēkabs de la Gardie**; vēl atzīmējami viņa laika biedri **Gustavs Horns** un Gustava Adolfa audzinātājs **Johans Skyte**. Jaunājam valdniekam no paša sākuma klājās grūti — bij jāizkaro no tēva mantotie 3 kari ar Dāniju, Poliju un agrāko sabiedroto Moskoviju. Visgrūtākais bij pirmais — karš ar Dāniju. Drīz vien Gustavs Adolfs bij savervējis armiju un līdz ar to arī organizēja tūlīt pastāvīgu aizsardzības sistemu. Karā ar Dāniju veicās, un jau 1613. gadā miers ar Dāniju bij parakstīts. Pēc šī miera Zviedrijas tirgoņi uz mūžīgiem laikiem iegūst tiesību braukt bez muitas nodevām caur Zundu, bet pati Zviedrija par to atļauj Dānijai beidzot lietot 3 kroņus ģērboni, atsakās no Finmarkenas un apņemas pret 1 miljonu dalderu izpirkt no Dānijas okupēto Elfsborgas cietoksni — (tikdaudz maksāja toreiz visa Zviedrijas raža!) Tomēr maksājumi tika veikti un Gustavs Adolfs šim nolūkam ziedoja pat savas paša sudraba lietas. Nevarēja teikt, ka šāds miers būtu bijis Zviedrijai sevišķi izdevīgs, tomēr ievērojot jau zināmās asās attiecības ar Poliju un ar Moskoviju, noslēgtais ar Dāniju miers uzskatams par gudru soli. Tai pašā laikā ļoti izdevīgi noritēja karš ar Krieviju, kuŗa bij vājināta no jūkām. Zviedrija toreiz ieguva Ingermanlandi un visu Ziemeļkrieviju līdz Ledus jūrai, bet Gustava Adolfa jaunāko brāli Kārli Maskavas bajari pat lūdza ieņemt arvienu vēl vakanto Krievijas cara troni. Tikai kazaku pretkandidāta Miķeļa Romanova ievēlēšana par Krievijas caru izgaisināja šo Zviedrijas sapni, bet tomēr paliek fakts, ka Zviedrija kopš sv. Erika sāka tiekties uz austrumiem arī pāri jūrai, ko konsekvēnti zviedru politiķi centās turpināt. Gustava Vazas laikā zviedri jau ieguva visu Igauniju un soli

pa solim spiedās uz priekšu; beidzot 1617. gadā pēc Stolbovas miera Zviedrija arī ieguva tiesisko titulu uz Ingermanlandi (tagad. Pēterpils apriņķi) un Kareliju (abi apgabali apdzīvoti ar somu-igauņu ciltīm). Tādā ceļā Gustavs Adolfs no vienas puses radīja Somijai izdevīgu stratēģisku robežu no Krievijas puses, jo starp Somiju un Zviedriju tagad vilkās purvi, meži, ūdeņi, bet arī no Baltijas jūras bij krievi galīgi atspiesti. Šai ziņā jāievēro, ka Gustava Adolfa tālākos mērķos bij pārvērst Baltijas jūru politiskā ziņā par lielāko Zviedrijas ezeru, un daļa no šīs programmas jau bij realizēta. Šāis nolūkos bij nepieciešams arī iegūt visas Baltijas jūras upju grīvas un sākums bij likts ar Ņevas upes grīvu. Tas bij politiskais mērķis, kurš Zviedrijas saimniecībai tomēr noderēja par varenu līdzekli kā nostiprināt savu tirdzniecību uz Baltijas jūras. Bet ta arī jau bij tolaiku politiskās Eiropas masštabā gandrīz «pasaules politika». Tagad top saprotami arī Zviedrijas kari ar Poliju dēļ Livonijas, kuri tika patiesībā vesti, lai iegūtu Daugavas upes grīvu, ko arī Zviedrija panāca 1621. gadā — tādā kārtā iegūstot arī kontroli pār tik svarīgo un izdevīgo Daugavas tirdzniecību. Tālākais nodoms bij iegūt varu arī pār Polijas tirdzniecības ceļiem. Drīz vien, pēc tālākām uzvarām, Zviedrija iegūst iespaidu pie Ņemanas upes, Pregeles un, galvenais, nostiprinās Vislas upes grīvā; Prūsijas pilsētas Mēmele, Pilava un Marienburga tika arī drīz vien iekarotas — tikai Danciga vēl pretojās zviedriem un ar lieliem panākumiem, jo pēc Libekas sabrukuma visa tirdzniecība pārgāja Dancigai, kuŗa palika ļoti turīga un varēja pretoties it sevišķi uz jūras — lai gan arī pie Vislas grīvas beidzot Zviedrija tomēr iekaroja sev ostu. Pēc pamiera ar Poliju, kurš tika noslēgts 1629. g., Zviedrija iegūst Mēmeli-Klaipēdu, Pilavu, Braunsbergu un pat Elbingu ar tuvākiem apvidiem. Kā no šī var jau noprast, Zviedrija bij uzsākusi noteiktu kontinentālu politiku un šai ziņā vairs nevarēja apstāties.

Neraugoties uz nepārtrauktiem, pastāvīgiem kariem, tomēr Zviedrijas valsts dzīvē Gustava Adolfa valdīšanas laikā bij manama rosīga darbība valsts pārvaldes, saimnieciskā, socialā un garīgā laukā. Šai ziņā Gustava Adolfa laikmets uzskatams nevien par Zviedrijas neatkarības nostiprināšanas turpinājumu, bet arī Zviedrijas ievirzīšanu Eiropas politikā, gatavojot varbūt Zviedrijai vadošo lomu pat starp Eiropas valstīm, uz ko beidzot arī izgāja Gustavs Adolfs, redzot lielo 30. gadu kara postu, katoļu un protestantu nesamierināmās cīņas un nespēju izlīgt. Bet pirms Zviedrija varēja iejaukties 30. gadu karā un pārsviest savus karaspēkus uz Vāciju, Gustavam Adolfam vajadzēja vēl nostiprināt sava paša varu Zviedrijā. Šai darbā viņš likās vadīties no tās idejas, ka valdniekam jāvalda pār savu zemi visciešākā saziņā ar tautu. Un tamdēļ Gustavs Adolfs pārvērtā Riksdag'u par pastāvīgu centralu valsts iestādi, kuŗu arī kārtīgi sasauca. Tā Riksdag's ieguva iespaidu arī uz vispārējo ikumdošanu. Kopš 1617. gada Riksdag's arī jau dabū noteiktu kārtu organizāciju, kuŗa atspoguļojās arī kārtības rullī. Turpmāk Riksdag'ā (vai Valsts Sapulcē) piedalīsies uz likuma pamata 4 kārtas: muižnieki, garīdzniecība, pilsētnieki un zemnieki. Tai laikā arī jau muižniecība pārvēršas par dzimtsmuižniecību, sastāvošu no grafiem, brīvkungiem (valstsdomnieku pēcnācējiem) un zemākiem muižniekiem, kuŗiem jāpilda obligatoriska karaklausība un jāiestājas valsts dienestā.

Liela nozīme ir Gustava Adolfa tiesas reformai. Pēc Gustava Adolfa jaunās tiesas iekārtas, kuŗa izdota 1614. gadā, radās t. s. «augstākās tiesas» — vai karaliskās tiesas, kā otra instance, kuŗā varēja pārsūdzēt zemāko tiesu spriedumus. No it sevišķi lielas nozīmes šī tiesas iekārta bij priekš t. s. «Baltijas provincēm» (Latvijas, Igaunijas), kur muižnieku tiesas nepazīna nekādas augstākas instances. Šīs tiesas Latvijā izsauca lielu muižnieku sašutumu, jo tiesnešus apstiprināja karaliskā valdība un

tie tā tad bij neatkarīgi. Līdzās ar tiesas reformu arī tika izvesta administratīva reforma, sadalot visu valsti apriņķos (lānos) ar gubernatoriem priekšgalā, kuŗu uzdevums bij pārraudzīt un kontrolēt t. s. «fogtu» darbību, kuŗi tautā ieguva ļaunu slavu ar savu bieži nelikumīgo rīcību. Tai pašā laikā Gustavs Adolfs izveda arī finansu un nodokļu reformu, uzstādot kārtīgu valsts budžetu. Ienākumu nodrošināšanai, radās nepieciešamība pēc kārtīgiem nodokļiem, kuŗus ņēma gan tieši gan netieši, piem. no maļamās labības, no lopiem, no precēm, kuŗas ievēd pilsētās u. t. t. Tomēr šādu ienākumu nepietika un kronim bij jāmeklē citi ienākumu avoti, izrentējot kroņa muižas, izlaižot vērtspapirus un tml. Ar laiku Zviedrija nonāca grūtos finansiēlos apstākļos, ar ko vēlāk izskaidrojamas arī t. s. «muižu redukcijas», vai atdāvināto muižniekiem kroņa muižu atpakaļatņemšana no valsts.

Bet patiesībā Zviedrijas saimnieciskā dzīve sāka uzplaukt, Stockholma pārvērtās par svarīgu tirdzniecisku centru, kuŗā nodibinājās bagāti tirdzniecības uzņēmumi, kuŗi pievilka preces no visas Baltijas jūras. Lai veicinātu tirdzniecību un rūpniecību Gustavs Adolfs tāpat kā Kolbers Francijā, izsniedza uzņēmējiem privilēģijas un atļāva dibināt t. s. «kompanijas». Tā 1619. gadā nodibinājās «kapara kompanija» ar monopoltiesībām uz visu kapara tirdzniecību. Satiksmei un tirdzniecībai ar Aziju, Ameriku un Australiju nodibinājās t. s. «Dienvidus Kompanija», kuŗa arī ieguva tiesību dibināt svešās zemēs kolonijas.

Sevišķi lieli nopelni Zviedrijas rūpniecības uzplaukšanā pieskaitāmi holandietim Ludvigam de Geer'am (dzim. 1587., mir. 1652.), kuŗš kā Zviedrijas ķēniņa bankiers un armijas intendants nodibināja it sevišķi tuvas attiecības ar Gustavu Ādolfu. De Geer's drīz vien ķērās pie rūpniecības attīstīšanas un, noprazdams, kāda liela nozīme būtu priekš Zviedrijas armijas tam apstāklim, ja tā varētu apgādāties ar pašu zemes ražojumiem, nodibināja

Finspang'ā (Östergötlandē) lielgabalū fabriku, no kurienes arī pat Prūsija vēl 19. gadu simteņa vidū pirka lielgabalus. Vēl šodien darbojas Finspangas tēraudlietuve, savienota ar čugunlietuvēm, pulverfabriku un t. t. Blakus atrodošos Norrköping'as pilsētīņu de Geers drīz vien pārvērtā par ostu, lielu manufaktūrūpniecības centru un tirdzniecības centru ar armijas piederumiem. Bet kalnā rūpniecības un kara rūpniecības attīstīšanai de Geer's pieaicināja no Beļģijas simtiem mācītu kalnraču un ieroču kalēju. Sakarā ar to sāka arī Danemoras un Falunas kapara raktuves ražot tikdaudz kapara, ka varēja kalt pat jau kapara naudu.

Lai veicinātu satiksmi un atvieglotu armijas pārvietošanos, Gustavs Ādolfs gādāja arī par labiem ceļiem un novilkā pirmās lielākās šosejas, pa kurām varēja pat pārvadāt smago artileriju. Šie ceļi, tāpat kā upes, kurās arī sāka regulēt, labi noderēja arī tirdzniecībai. Gustavs Ādolfs savā valdīšanas laikā nodibināja un uzbūvēja arī ap 15 pilsētu, starp kurām redzamu vietu ieņem Götēburgas osta.

Arī par izglītību Gustavs Ādolfs ir daudz rūpējies, nodibinot grāmatu spiestuves un arī liekot pamatu slavenai Upsalās bibliotekai, kurā arī sastopami daudzi, vēl maz izpētīti vēstures materiāli par Latvijū. Lai nodrošinātu augstskolas uzturēšanu, Gustavs Ādolfs tai dāvināja labu tiesu no sava privatīpašuma un nodibināja stipendijas arī mazuļīgiem studentiem. Bet nevien Zviedrijā, arī, kā zināms, Tērbatā, Gustavs Ādolfs nodibināja 1632. gadā augstskolu un Rīgā ģimnaziju, kurā varēja mācīties visu kārtu bērni, neizslēdzot arī zemnieku bērnus. Šāda gādība par izglītību sevišķi augsti vērtējama, jo tos laikus, kad visur vēl spokošanās vidus-laiku māņi un valdija gara tumsība, izglītība ieguva valsts dzīvī lielāku nozīmi, nekā rūpniecība un tirdzniecība.

Šo savu reformas programmu Gustavs Ādolfs varēja izvest arī tikai pateicoties mieram un zemes drošībai, kurā radās pēc priekš tiem laikiem priekš-

zīmīgās nacionalās armijas noorganizēšanas. Tikai Kromvels Anglijā un Gustavs Ādolfs Zviedrijā bij sapratuši, kāda nozīme ir nevien fiziski, bet arī idejiski stipram karaspēkam. Gustava Ādolfa ideja, ar kuŗu viņš iedvesmoja kareivjus, bij protestantisms, kuŗu jāglābj no katolicisma. Gustavs Ādolfs izveda savas armijas komplektēšanu tādā ceļā, ka sadalīja Zviedrijas apriņķus «rotās», pa 10 zemnieku katrā «rotā». No «rotas» ņēma pa vienam karavīram, kuŗu bij jāuztur pārējiem deviņiem, bet muižniekiem bij jādien visiem. Un tā kā Gustavs Ādolfs tos laikus gandrīz pastāvīgi kaŗoja, tad arī zemnieki cieta no šīm nastām, kuŗas tapa nepanesamas, kad Gustavs Ādolfs iejaucās t. s. 30 gadu kaŗā, kuŗā Zviedrijas iejaukšanās kļuva neizbēgama protestantisma stiprināšanas labad. Katolū līga Vācijā, no Austrijas pabalstīta, gūva uzvaru pēc uzvaras, veiklais katolū karavadonis Valenšteins sāka nostiprināties pat Baltijas jūras piekrastē, iegūstot Meklenburgas hercogisti un «Baltijas jūras admirāļa» tituli; tas jau tieši apdraudēja Zviedrijas suprematiju, jo Zviedrija bij jau paspējusi nostiprināties arī šaipus Baltijas jūras visā piekrastē, sākot no Somijas jūras līča līdz pašai Dancigai, un Gustavs Ādolfs pat apprecēja Brandenburgas kūrfirsta māsu, lai iegūtu sev šai pusē sabiedroto. Tai pašā laikā Eiropas katoliskie valdnieki pabalstīja arī Poliju, kuŗa vēl nepavisam nebij atmetusi cerības uz Zviedrijas pievienošanu. Un 1630. gada jūlija sākumā Gustavs Ādolfs izcēlās malā Vācijā un ar savu labi disciplinēto armiju, kuŗā, blakus minot, atradās arī latvieši. Tie bij Vidzemes bataljoni un Vidzemes un Kurzemes jātnieku regimentes. Šī armija drīz vien uzvarēja visus katoliskos pretiniekus un tikai ar Licenas kauju 16. novembrī 1632. gadā, kuŗā Gustavs Ādolfs krita, izbeidzās šis vēsturē reti piedzīvotais uzvaras gājīens, kuŗā protestantisma ideja apgaroja kareivju rindas, bet pats kaŗa vadonis apzinājās sava politiskā mērķa, kuŗš bij tālredzīgs un izgāja uz Zviedrijas nostiprināšanu. Pēc dažu vēsturnieku ziņām,

Gustava Ādolfa politiskie plāni bijuši ļoti plaši, un izgājuši uz Eiropas jauniekārtu pēc toreizējo Nīderlandes savienoto štatu parauga. Gustavs Ādolfs projektēja nodibināt savienību no visām Eiropas luterīcīgām vai protestantiskām zemēm, kurai pievienotos klāt arī Zviedrija, kā Baltijas jūras piekrastes valdniece. Šais nolūkos viņš domāja pasludināt par Zviedrijas troņamantinieku Brandenburgas kurfirsta troņamantinieku, 12 gadus veco Fridriķi Vilhelmu (nākošo «lielo kurfirstu»), saprecinot viņu ar savu 6 gadus veco meitiņu Kristīni. Bet no savienības nekas neiznāca, lai gan Gustava Ādolfa darba turpinātājs, kanclers Oksenserna gāja tos pašus ceļus.

Visu kopā saņemot jākonstatē, ka Gustava Ādolfa valdīšanas laiks bij nevien Zviedrijai svētīgs un lika pamatus Zviedrijas vairāk kā simtsgadīgai valdīšanai pār Baltijas jūru, bet viņa valdīšanas laikā arī mūsu dzimtene tika pie kulturas gaismas. Zviedrijas valdība deva mums skolas, sargāja zemniekus, centās nostiprināt likumību, par ko sevišķi gādāja Gustava Ādolfa pēcnācēji, un tapēc pie latviešu tautas izpelņijās atzinīgu piemiņu, nosaucot šos laikus par **l a b i e m z v i e d r u l a i k i e m**, bet pie muižniecības radīja naidu pret Zviedriju, kurš galu galā noveda pat pie valsts nodevības, veicinot Krievijas nostiprināšanos Latvijā, — lai tikai glābtu savas privilēģijas un muižas. Sīkāki ar to lasītājs var iepazīties Latvijas vēstures grāmatās.

XI. Zviedrija — Baltijas jūras valdiniece.

Aksels Oksenserna. Koleģijas. Pirmā avīze. Finances Ārējie panākumi. Gustava Adolfa meitas liktens. Zemnieku stāvoklis XVII. g. simtenī. Pirmā agrarreforma. Bankas.

Līdz Gustava Ādolfa troņa mantinieces mazās Kristīnes pilngadībai Zviedrijā valdīja sevišķi iecelta pavaldonība, kuŗas priekšgalā stāvēja valstskanclers (vai ministru prezidents) Aksels Oksenserna. Šī valstsvīra darbības platformā bij Gustava Ādolfa valsts reformas turpināšana un izveidošana. Saskaņā ar ievadīto valsts reformu arī 1634. gadā pārorganizējās valsts padome, kuŗa sadalījās 5 koleģijās: valsts kanclejā, augstākā tiesā, kuŗa koleģijā, admirālitātes koleģijā un finanšu koleģijā («rēķināšanas kambaris»). Šinīs koleģijās visas lietas tika apspriestas no attiecīgas padomes. Un šo veidu vēlāk pārņēma arī Pēteru Lielā Krievija. Tāpat arī valsts administratīvā reforma tika tālākizveidota, nodibinot priekš Götalandes sevišķu augstāko tiesu, kuŗas tur vēl nebija. Rūpniecības veicināšanai tika radīta sevišķa «kalnu pārvalde». Arī satiksme uzlabojās ar jaunu ceļu izbūvi, atklājot arī jaunus kanālus un ievēdot pat regulāru pasta satiksmi (1636. gadā). Pareizu ziņu izplatīšanai Stockholmhā sāka izdot pirmo Zviedrijas avīzi «Post och Inrikes Tidningas» (Pasta un iekšzemes ziņas), kuŗa arī vēl šodien pastāv kā Zviedrijas valdības vēstnesis un skaita par savu dzimšanas gadu 1645. gadu un tādā kārtā ir viena no vecākām Eiropas avīzēm. Arī aizjūras tirdzniecība Zviedrijā turpināja stiprināties un 1638. gadā nodibinājās Ziemeļamerikā pat zviedru tabakas plantācijas zem «Jaunzviedrijas» nosaukuma, kuŗu vēlāk ieņēma holandieši, tāpat kā Zviedrijas kolonijas Afrikā. Tāpat arī attiecībā uz izglītības pacelšanu Zviedrijas pavaldonis gāja Gustava Adolfa ceļus. Šeit atzīmējama Abo universitātes nodibināšana Somijā un kārtīgu mācības programmu ieviešana skolās. Arī par labām skolām grāmatām tika gādāts, uzdodot tās sastādīt slavenājam Eiropas pe-

dagogam Amosam Komeniusam. Ari tautas skolu skaits turpina pieaugt. Tikai finansiālā saimniecība neveicās un nekādi neizdevās segt izdevumus ar ienākumiem (kārtējiem). Un tamdēļ atkal, kā agrāk, vajadzēja pārdot privatās rokās kroņa īpašumus un pat tiesību vākt nodokļus no kroņa zemēm un arī zemnieku ciematiem, ko bieži ieguva muižnieki, aizdodot valdībai lielāku sumu uz reizi. Par to ārējā politikā Oksenšernam gan veicās. Drīz vien pēc Gustava Ādolfa nāves nodibinas 1633. gadā Protestantisko Vācijas Valdnieku Savienība, kuŗas vadību uzņemas Oksenšerna kā savienības direktors, iegūstot noteicošu iespaidu un pat apbalvojot savienības vārdā Zviedrijas karavadoņi Bernhardu no Veimaras ar Frankonijas hercogisti. Bet šī savienība ilgi nepastāvēja. Kara laime palika Zviedrijai neuzticīga, kareivji bij noguruši. Ari katoļu valdnieki sāka saprasties. Un Polijas jaunais ķēniņš, Vladislavs Vaza, Sigismunda dēls, pat 1635. gadā atteicās no virskundzības par Prūsiju, lai tikai iegūtu brīvas rokas pret Zviedriju, kuŗa arī jau savā ārējā politikā bij saistījusies ar katolisko Franciju. Ari Dānija centās, visur, kur iespējams, vājināt Zviedriju, no kuŗas iespaida pieaugšanas patiesi baidījās. Drīz vien arī ar Dāniju izcēlās, priekš pēdējās tomēr nelaimīgs, karš, kuŗa iznākumā Zviedrija 1644. gadā atguva atpakaļ Jemtlandi, Heigedaleni, Hallandi un Gotlandi un kuģniecības brīvību caur Zundu. Šeit atzīmējams, ka Dānija atteicās Zviedrijai par labu arī galīgi no Šāmu salas. Drīz vien arī visas Eiropas karajošās puses noslēdza Vestfales mieru (24. oktobrī 1648. gadā), pēc kuŗa Zviedrija ieguva Rūgenes salu, Uzedomu, Vallenu, Pomerāniju, Vismaru, Bremeni, 5 miljoni taleru kara atlīdzības un tiesību piedalīties Vācijas Reichstaga sēdēs, Tādā kārtā Zviedrija simts gadu laikā pārvērtās par Baltijas jūras lielvalsti un Gustava Vazas ideāli bij sasniegti, iegūstot Ziemeļvācijas upju grīvas, kā svarīgus tirdzniecības ceļus un svarīgas tirdzniecības vietas. Bet Zviedrijai rodas jauni ienaidnieki — ho-

landieši, kuŗi visur, kur tik spēja, mazināja Zviedrijas tirdzniecisko iespaidu.

Varētu likties, ka tik bagātīgi ieplūstošām mantām, gan no kariem, gan tirdzniecības, vajadzēja uzlabot vispārējo zviedru tautas labklājību. Bet patiesībā, kā jau aizrādīts, finansiēlais stāvoklis valstī kļuva arvien grūtāks, jo taupības ideja vēl nebij dziļi iesakņojusies zviedru tautā — it sevišķi augstmaņos, kuŗi ar iegūtām mantām cēla lepna pilis un veda plašu, dažkārt izvirtības pilnu dzīvi. Toreizējais Zviedrijas dzejnieks *Georgs Stiernhielm's*, varētu teikt, pat Zviedrijas pirmais dzejnieks, savā alegoriskā eņopejā zem nosaukuma «*Herkules*», apdzied senziedru veselīgo dzīves veidu un cēlo vienkāršību. Bet viņa balss pazuda šai izvirtības tukšnesī un izdzīve nemitējās. Ari ķēniņiene *Kristīne*, kuŗa maz interesējās par valsts lietām, izlietoja jo plaši valsts līdzekļus, lai papildinātu savus mākslas krājumus (starp citu, viņa iegūva gotu bīskapa *Ulfilas* bībeles tulkojuma rokrakstu no 4. gadu simteņa), pabalstītu visādus mīluļus un pievilktu pie sava galma ārzemniekus, sevišķi slavenus zinātniekus un filozofus, kā piem. *Dekartu* un c., kas prasīja lielus līdzekļus. Bet taisni šie zinātnieki bij reformēti katoļi vai kalvinisti, kuŗi drīz vien *Kristīnē* iedvesa zināmu riebumu pret sauso, prozaisko lutertīcību, sevišķi vēl pēc tam, kad viņa pati kopš 1651. g. stājās slepenos sakaros ar pāvestu, kuŗš atsūtīja pie *Kristīnes* galma pat 2 pārgērbtus jezuitus. Tāpat ari viņas mājas ārsts, kuŗš bija francuzis un Spānijas vēstnieks, netaupīja pūles, lai pārliecinātu ķēniņieni, ka jāatgriežas atpakaļ pie katoļtīcības. Sakarā ar to viņa stiprinājās apņemšanās atteikties no troņa un 1654. gadā *Kristīne* patiesi to ari izdarīja un devās papriekšu gan uz *Briseli*, bet no turienes uz *Insbruku*, kur atklāti pārgāja katoļtīcībā. *Kristīne* beidzot devās uz *Romu*, kur pavadīja ari savas pēdējās dienas. Un tā notika, ka protestantisma cīnītāja un aizsarga *Gustava Ādolfa* meita guļ apglabāta (mir. 1689. g.) *Romas Pētera* baznīcas pagrabos

līdzās citiem ievērojamiem katoliskās Romas priekšstāvjiem. Bet pāvests bij savu nodomu tikai pa daļai sasniedzis, jo pati Zviedrija tomēr palika luter ticīga.

Pēc Kristīnes valdību pārņēma vācu princis Kārlis Gustavs no Pfalces — Gustava Ādolfa pusmāsas dēis. Stāvoklis, kurā atradās valsts, bij pa daļai satricināts finansiālā ziņā. Kristīne bij iecēlusi daudz jaunu muižnieku, kuriem atdāvāja daudz kroņa muižu, tā kā samērā ar Gustava Ādolfa laikiem muižnieku skaits bij dubultojies, bet grafu pat piecārtojies. Līdz ar to arī lielākā daļa valsts zemju un rentes māju pārgāja šo muižnieku rīcībā, sakarā ar ko arī zemnieku stāvoklis pasliktinājās un zemnieki nonāca arvienu lielākā atkarībā, it sevišķi tie zemnieki, kuri dzīvoja uz rentes zemēm. Muižnieki atkal no savas puses centās izlietot jauniegūtās tiesības, lai apliktu zemniekus ar jauniem nodokļiem, jo neapmierinājās ar zemām rentes maksām. Tāpat arī muižnieki sāka ierobežot zemnieku kustības brīvību un centās ievest pilnu dzimtbūšanu kā Polijā. Zemnieku starpā jau Kristīnes laikā cēlās nemiers un joprojām pieauga, tagad zemniekiem pievienojās arī garīdznieki, kuri nebij mierā ar to, ka muižnieki piesavinājās patronata tiesības, t. i. piesavināja sevīm tiesību iecelt mācītājus — par ko, protams, iekasēja no mācītājiem arī attiecīgas nodevas. Bet arī pilsoņi izrādīja savu nemieru, jo muižnieki, kuri dzīvoja pilsētās, negribēja maksāt nekādus pilsētu nodokļus un valdības iestādes pie iecelšanas valsts amatos deva priekšroku muižniekiem. Un tā zemnieki, «pilsoņi un garīdznieki vienlīdzīgi jutās aizkārti savās tiesībās, un 1650. gadā, kad Kārlis Gustavs kronējās par Zviedrijas troņmantinieku, un pie šī gadījuma bij sasaukts Riksdag's, pieprasīja taisnīgu nodokļu nastu, jaunieceltiem muižniekiem izdāvāto un bieži par smiekla naudu pārdoto kroņa zemju un muižu «reducēšanu», t. i., atpakaļpārņemšanu valsts pārziņā, un lielāku taupību. Par visu šo trīs Zviedrijas kārtas iesniedza savu rakstisko protestu ķēni-

nam, protestējot arī pret muižnieku privilēģijām un viņu netaisnīgo rīcību. Kristīne savā laikā nekā nebija paspējusi izdarīt, lai atvieglotu tautas grūto stāvokli, bet tauta uz to gaidīja un Kārlim Gustavam nācās tagad atrast izeju no šī grūtā sociālā nemiera, kurš bij pieņēmis jau tik nopietnus apmērus.

Un drīz vien, sakarā ar valsts grūto finansielo stāvokli, Kārlis Gustavs 1655. g. izveda Riksdag'ā lēmumu par to, ka visas pārdotās un izdāvātās kroņa rentes zemes, kuŗas arī jau agrāk skaitījās par galma un armijas galveno uzturēšanas avotu, tāpat arī apgabali ar apakšzemes dabas bagātībām, nepieciešamie kalnrūpniecībai, un ceturtā daļā no kroņa muižām, kuŗas bija aizdāvātas kopš 1632. gada muižniekiem, atdodamas kronim atpakaļ. Tādā kārtā ap 3000 zemnieku rentes māju pārgāja atkal valsts īpašumā atpakaļ, bet visā visumā šo priekš tiem laikiem grandiozo agrarreformu, kuŗas izvešana arī nāca par labu latvju zemniekiem, nobeigt tomēr neizdevās gan pastāvīgo karu dēļ, gan aiz muižniecības pretošanās, gan nodevības, kā tas notika toreizējā Latvijā un Igaunijā, kur vācu tautības muižnieki padevās tikai tamdēļ Krievijai, ka tā solīja atstāt muižniekiem tās zemes, kuŗas tie bij piesavinājušies no ordeņa valsts, no kuŗas šīs zemes bij saņēmuši uz lēna (muižnieku rentes) tiesībām. Vispāri tomēr jākonstatē, ka Kārļa Gustava nodomi bij labi, un viņš arī citādi veicināja Zviedrijas saimniecisko plaukšanu, liekot pamatu pazīstamai Eskilstunas tērauda rūpniecībai un ierīkojot arī Zviedrijā pirmo aizdevu un vekselu banku, kuŗu nodibināja vidzemnieks Palmstruchs.

Bet Zviedrijas tradicionelie ārpolitiskie plāni, kuŗi izgāja uz Zviedrijas nostiprināšanos visā Baltijas piekrastē, spieda arī Kārli Gustavu uzsākt 1655. gadā karu ar Poliju, lai nodrošinātu sev, Polijas sabrukšanas gadījumā, kuŗa jau tagad bij paredzama, iespaidu Austrum-Prūsijā. Bet pēc Austrum-Prūsijas, kuŗa arvienu vēl atradās zem Polijas iespaida, tīkoja arī Brandenburgas kurfirsti. Drīz vien vieglā

uzvaras gājienā Zviedrijas kara pulki sasniedza Krakavu un arī Brandenburgas kurfirstam bij jāparaksta Karalaučos nolīgums par to, ka viņš turpmāk atzīs Zviedriju par savu sizerenu, t. i. virsvaldnieci, un apņemas Zviedrijai piepalīdzēt ar kara spēkiem un bez Zviedrijas atļaujas nelaidīs Baltijas jūrā kara kuģus. Līguma nodrošināšanai Prūsija bij spiesta iekļāt pusī no visiem Baltijas jūras muitas ienākumiem. Tos laikus Zviedrijai radās jauni ienaidnieki: krievi ielauzās Ingermanlandē, holandieši pabalstīja Dancigu, kura gatavojās uz karu un beidzot arī poļu tauta sacēlās pret «keceru ķēniņu». Izšķirošā brīdī Lielais Brandenburgas kurfirsts piekrāpa Kārli Gustavu, tādā ceļā piespiezdams Zviedriju atteikties no iegūtām tiesībām uz Prūsiju, jo tikai zem šāda noteikuma kurfirsts bij ar mieru dot solīto kara palīdzību. Bet 1657. gadā, kad Zviedrijai pieteica karu vēl Dānija, krievi bij jau ielauzušies Vidzemē un austrieši steidzās palīgā Polijai — tad arī «lielais Brandenburgas kurfirsts» pilnīgi atrāvās no Zviedrijas. Bet Kārlis Gustavs arī bez prūšiem tika galā ar saviem ienaidniekiem: pēkšņi uzbruka dāņiem, iekaroja Jütlandi un izlietodams ziemas salu, pārgāja pār Beltu, tā apdraudot pat Kopenhageni. 8. martā 1656. gadā dāņi parakstīja mieru Roeskildā, pēc kura Zviedrija uz mūžīgiem laikiem ieguva Blekingu, Hallandi, Skane, Bohuslānu, Bornholmu un Drontheimu. Dānijai bez tam bij jāapņemas slēgt Ūresundas jūras šaurumus priekš visiem Zviedrijas ienaidniekiem. Zviedru ķēniņš pēc šīs uzvaras bij nodomājis griesties pret Brandeburgu, Austriju un Poliju, bet tās bij jau noslēgušas pret Zviedriju jaunu koalīciju. Tamdēļ Kārlis Gustavs metās no jauna uz Dāniju, lai galīgi to pievienotu Zviedrijai, pēc kam arī Norveģija būtu padevusies — šī trejsavienība vieglāki tiktu galā ar naidīgo koalīciju. Bet Dānijai nāca palīgā holandiešu flote un arī Polijas-Brandenburgas-Austrijas pulki steidzās pievienoties dāņiem; tāpat arī norveģi izdzina zviedrus no Drontheimas, un tā Zviedrijas stāvoklis kļuva dienu no dienas ļaunāks, pat

vēl vairāk: naidīgie koalīcijas karapulki pārcēlās pāri uz Somiju un sakāva zviedrus pie Viborgas. Tikai ar lielām grūtībām zviedri turējās Pomērijā, dažās Prūsijas daļās un Baltijas provincēs. Te negaidot Kārlis saslima un 1660. gada sākumā nomira, atstājot mazgadīgu tronmantinieku. No Riksdag'a ieceltā pavaldoņa steidzās noslēgt mieru, uz ko arī pretinieki labprāt iegāja. Un tamdēļ Zviedrija tika samērā viegli ārā no grūtībām, un pazaudēja Dānijai tikai Bornholmu un Norveģijai — Drontheimu. Bet pat tad vēl Zviedrija tomēr savā kopplatībā, ar apm. 2¹/₂ miljoniem iedzīvotāju, pārsniedza Gustava Adolfa laiku Zviedriju divkārtīgi. Tā Baltijas jūra galīgi pārvērtās par Zviedrijas ezeru, jo visas šīs jūras salas un upju grīvas, izņemot Nemanu un Vislu, jau piederēja Zviedrijai.

XII. Kārlis XI. un absolutisms.

Pavaldoņa. Franču sistema. Raganu procesi 1682. g. Riksdags. Nesaudzīgās muižu redukcijas (1681.—1687.) Zviedru gādība par latviešiem.

Noslēgtais miers bij arī gandrīz vienīgais pavaldoņu panākums, kuŗu starpā trūka tādu vīru, kā Oksenstjerna, trūka noteikta darbības plāna; bet trūka arī valstsatbildības apziņas. Pašu intereses šie vīri stādīja augstāku par valsts interesēm, un daži no viņiem pat, kā stāsta vēsturnieki,*) nebij kautrējušies no Francijas ķēniņa Ludviķa XIV. saņemt zeltu, lai veicinātu Ludviķa politiskos plānus, kuŗam vajadzēja izjaukt angļu-holandiešu-zviedru savienību. To Ludviķis arī 1672. gadā panāca, noslēdzot franču-zviedru līgumu. Šie aizbildniecības gadi pieskaitāmi tamdēļ pie Zviedrijas pagrimšanas gadiem. Ari savstarpējas pavaldoņu padomes nesaskaņas atsaucās ļauni uz vispārējo stāvokli valstī, sakarā ar ko atkal sarežģījās finanses. Šai ziņā radās gandrīz

*) Skat. F. Arnheim „Schweden“ 81. l. p.

nepārvaramas grūtības un cits neatlika, kā ķerties pie agrākās prakses. Pavaldonis B o n d e lika priekšā uzlabot finanses ar muižu redukciju, bet arī no tā nekas neiznāca, ievērojot valsts kanclera de la G a r d i e pretošanos. Turpretim kroņa muižu un domeņu zemju izdāvašana atkal atjaunojās. Drīz vien pate valsts, kuŗas kasē arvienu mazāk ienāca nodokļu un rentes naudas, atradās tādā stāvoklī, ka ierēdņiem pietrūka algas. Pietrūka arī līdzekļu flotes un armijas uzturēšanai. Šiem nelabvēlīgiem apstākļiem pievienojās klāt, kā jau teikts, iekšējās cīņas starp zviedru divām orientācijām — dāņu un franču, pie kam galu galā uzvarēja «franču sistēma». Franču «sistēmas» iedvesmotājs bij mazgadīgā tronmantnieka Kārļa tēvocis de la G a r d i e, bet viņa pretinieks valsts padomnieks un vēlākais pilngadīgā ķēniņa — kanclers Gilenšerna: abiem, protams, bij savi piekritēji. Šīs nesaskaņas radīja atbalsi arī citās kārtās un sevišķi zemākā muižniecībā, kuŗai bij jācīnās ar pastāvīgām saimnieciskām grūtībām, kurpretim augstākā muižniecība, grafi un baroni svaidījās ar naudu un lepni uzdzīvoja. Arī Riksdag'ā, kuŗš kopš 1660. g. saskaņā ar toreizējo lēmumu, sāka pulcēties ik trīs gadus, radās savstarpējas nesaskaņas un neuzticība, pat aizdomas — sevišķi pilsoniskās kārtās pret muižniekiem. Šīs nesaskaņas vēlāk prata izmantot pilngadīgais ķēniņš, lai iegūtu sev neaprobežotu varu.

Neskatoties uz šādu, itkā novērojamu korupciju un pagrimšanu, tomēr viena otra valsts dzīves puse attīstās. Tā piem. nodibinātā no Palmstrucha aizdevu un vekseļu banka 1668. g. pārvērtās par Valsts banku, kuŗu pārzināja Riksdag's un kuŗa 1701. gadā ieguva emisijas tiesības. Šī banka pastāv vēl līdz šai dienai kā Zviedrijas Valsts banka. Arī zinātnes un mākslas uzplauka. Līdz šim pašā Zviedrijā bij tikai viena augstskola — U p s a l ā; tagad kopš dienvidus provinču atpakaļ iegūšanas no Dānijas, arī radās otra universitāte L u n d ā, senākā katoļu centrā, kur kā profesors darbojās slavenais valsts

tiesībnieks un vēsturnieks Zamuels Puffendorfs. Šai augstskolā drīz vien ieguva sevišķu nozīmi teoloģiskā fakultāte, par kuras goda doktoru ievēlēts arī Latvijas pirmais luteriskais biskaps Irbe. Ari skaistas un dārgas būves turpināja uzvest zemes lielkungi, pieaicinot franču architektus un gleznotājus (de la Vallée un c.). Bet tai pašā laikā tautā, it sevišķi ziemeļu provincēs, valdīja gara tumsība, sāka izplatīties pesteļu ticība, un simtiem sieviešu, kuŗas turēja aizdomās, ka tās raganas, vietējās tiesas, sadedzināja uz sārta. Tādas un tamlīdzīgas pretešķības neveicināja valsts spēku un to sekas drīz vien Zviedrija piedzīvoja. Jaunais ķēniņš Kārlis XI., kuŗš 1672. gadā sasniedza pilngadību, ļoti maz nodevās valsts darbiem, palaizdamies pilnīgi uz savu tēvoci, kuŗš pat nebija parūpējies par sava aizbildamā pietiekošu izglītību un arī nemaz necentās pieradināt to pie valdīšanas. Tāpat ķēniņš arī maz interesējās par valsts finansēm, kuŗas nonāca pilnīgā atkarībā no franču subsidijām. Ari armija un tās apgāde nebij agrākie. Un kad sakarā ar noslēgto ar Franciju līgumu, Zviedrijai vajadzēja uzbrukt no savas puses Brandenburgai, ar kuŗu atradās Francija kara stāvoklī, tad Zviedrija to gan izdarīja, bet kaujā pie Ferbelinas cieta galīgu neveiksmi, tādā kārtā zaudējama Eiropā nostiprinājušos neuzvaramo kara varoņu slavu. Šādu Zviedrijas vājību tūlī centās izmantot Zviedrijas vecie ienaidnieki, Holande, Vācija, Austrija — un kopā ar Brandenburgu noslēdza jaunu pretzviedru koalīciju, kuŗai drīz vien pievienojās Dānijas ķēniņš Krišjānis V., cerībās atdabūt atpakaļ Zviedrijas dienvidus daļu. Ari norveģi iebruka Zviedrijā, holandieši iznīcināja Zviedrijas floti, bet vāci iekaroja Zviedrijas provinces šaipus jūras.

Tagad tikai Kārlis XI. redzēja, kādā bezdibēna malā novedusi Zviedriju nespējīgā pavaldonība un no šī brīža ar apbrīnojamu enerģiju ķērās pats pie valsts pārvaldes, pēc tam kad noslēdza 1679. gadā ar Francijas palīdzību diezgan izdevīgu mieru, saska-

nā ar kuŗu Zviedrija Dānijai samaksāja kontribuciju, bet Prūsijai atdeva dažus apgabalus pie labā Oderas upes krasta.

Izlietojot to naidīgo gara stāvokli, kuŗš radās tautā pret izšķērdīgo lielmuižniecību sakarā ar grūto valsts finansu stāvokli, patvarību un ārējām neveiksmēm, Kārlis XI. panāca, ka 1680. g. Riksdag's nolēma uzsākt sevišķu izmeklēšanu pret agrākās valdības darbību, un lai uzlabotu valsts finanses, nolēma izvest agrāko kroņa muižu un domeņu zemju nesaudzīgu redukciju. Tāpat arī par daudz neatkarīgās valsts padomes kompetence tika stipri ierobežota, bet 1682. gadā Riksdag's pat nolēma nodot visu likumdošanas varu ķēniņam, kuŗam saskaņā ar to pašam arī vienīgi piekrita lemt par muižu redukcijas padziļināšanu. Kopš tā laika valsts padome un Riksdag's zaudē savu iespaidu un turpmāk »ķēnišķīgās valsts padomes» piekritībā paliek tikai tiesas lietas. Bijušos valsts padomniekus ķēniņš nesaudzīgi vajā, confiscējot piesavinātās kroņa rentes zemes un atņemot kroņa muižas nevien lielkungiem, bet arī zemākai muižniecībai. Šī redukcija, kuŗai piekrita pilsoņi, garīdzniecība un zemnieki, uz kuŗiem atbalstījās turpmāk Zviedrijas ķēniņi, izplētās arī uz no kroņa agrāk pārdotām un iekļātām zemēm, ja īpašnieki nevarēja pierādīt, ka cena, par kuŗu zeme iegūta, bij patiesi pilnvērtīga.

Līdz ar redukciju ķēniņš vājināja dzimts muižniecību arī citādā ceļā, un proti, iecelot muižnieku kārtā ierēdņus, kuŗi vēlāk ieguva pat grafu un baronu titulus.

Sakarā ar muižu redukciju, kuŗa ienesa ikgadus miljonus un kuŗu izveda arī Zviedrijas provincēs, (arī Latvijā un Igaunijā), Kārlim XI. izdevās nevien segt smago deficitu un nomaksāt valsts parākus, bet arī izvest uzstādīto kopā ar Gilenšernu apsardzības reformas plānu. Labu tiesu ieņēmumu izlietoja armijas (skaitā apm. 40.000) vajadzībām, nodrošinot virsniekus ar ienākumiem no kroņa muižām un rentēm, bet kareivjiem ierādot lauku mājas. Kareivju

apbruņošanu un ierindošanu bij jāuzņemās pagastiem, nozīmējot no sava vidus rekrūsus. Bez tam Zviedrijas valsts uzturēja vēl 25.000 algotu kareivju, kuŗus novietoja savās aizjūras provincēs. Ari floti pastiprināja Kārlis XI., palielinot kuŗu skaitu līdz 40 ar 11.000 jūrniekiem, bet dienvidos ierīkoja flotei bāzi un kuŗu būvētāvu Karlskronā. Ari valsts pārvaldē Kārlis rikojās neatkarīgi, stingri un nesaudzīgi, pat uz to sīkāko pārbaudot iestādes un viņu darbību, bet ari gādājis par labām algām, kuŗas ari laikā izmaksāja. Tā ari ierēdņi nostājās Kārļa pusē. Sevišķu stingrību Kārlis XI. ievēroja tieslietās, censdamies ievest taisnīgu tiesu, un nodibināja ari sevišķu komisiju likumu kodificēšanai.

Saimnieciskās lietās Kārlis XI. pieturējās pie to laiku iemīļotā «merkantilisma», t. i. tā ieskata, ka amati, rūpniecība, tirdzniecība un kuŗošana paceļami ar valsts aizdevumiem, aizsargu muižām un ievedumu aizliegumiem. Viņa laikā sevišķi uzplauka Zviedrijas ieroču rūpniecība un manufaktura, ari kalnrūpniecība atdzīvinājās. Tikai kuŗniecība cieta no Holandes-franču jūras kara, kuŗš toreiz izcēlās. Bet sevišķi grūti pārciešamas bij dažas neražas, kuŗas piemeklēja tos laikus Zviedriju. Tikpat rosiģi Kārlis XI. gādāja par Zviedrijas provincēm.

Kārļa nolūkos bij pēc iespējas pilnīgi saistīt pie valsts ari t. s. «Baltijas provinces», kur sevišķu vēribu piegrieza zemnieku stāvokļa uzlabošanai, ievēdot labierīcību baznīcās, skolās, tiesās un vispār pārvaldes lietās. Ari šeit izveda, kā jau teikts, muižu redukciju, kura Vidzemē deva pārsteidzošus panākumus, jo izrādījās, ka $\frac{5}{6}$ no visām muižnieku zemēm bijušas kroņa zemes! Zviedru valdība sastādīja ari t. s. vaku grāmatas, kuŗās ierakstīja zemnieku zemju vērtību, nomu, klaušas un citas nodevas. Zemniekus aizliedza pārdot, viņu īpašumus nebij brīvi atņemt, klaušas nebij brīvi palielināt, ģimenes locekļus vienu no otra atraut, nebij brīvs vairst muižniekiem sodīt zemniekus ar miesas un nāves sodiem.

Zviedrijas valdība visu zemi sadalīja draudzēs, un katrā draudzē pavēlēja nodibināt (1687.) draudzes skolas, ierādot skolai zemi, lai būtu skolotājam no kā pārtikt. Bet mācītājiem ierādīja īpašas muižas. Ik 6 arkliem (no arkla ienāca 60 dalderu nodevu) vajadzēja uzturēt vienu baznīcu. Baznīcas nepārzināja vairs muižnieki, bet konsistorija, kurai bij jārūpējās arī par skolām.

Drīz vien arī iznāca no drukas pirmās reliģiskā satura latviešu grāmatas, un Zviedrijas valdība deva arī līdzekļus mācītājam Glikam bībeles tulkošanai latviešu valodā — kas bij liels notikums latviešu dzīvē. Jau radās pirmās skolas. Vietu vietām mācītāji pat mācīja baznīcās; jo tos nelaulāja, kuŗi neprata lasīt. Uz visu šo skatījās ar īgnumu vietējā vācu muižniecība, kuŗa jau zviedru valdību vairs nevarēja ieredzēt un vēlāk (krievu laikos) arī atriebās latvju zemniekiem. Kārļa XI. nodomos bij pamazām pacelt arī latvju un igauņu zemnieku labklājību kā garīgo, tā miesīgo un dot zemniekiem visas zviedru zemnieku tiesības. Tas apdraudēja vācu muižnieku privilēģijas. Tamdēļ arī radās t. s. «Patkula sazvērestība», kuŗa vēl nav pietiekoši apgaismota mūsu vēsturiskā literatūrā. Ir zināms, ka toreiz Zviedrijas valdības rīcībā bij krituši jo svarīgi dokumenti par Baltijas vācu muižnieku valsts nodevības plāniem, kuŗi vēl nav izpētīti. Arī ir zināms, ka Patkula sazvērestības dalībnieki tiesāti no Zviedrijas tiesām un viņiem piespriests nāves sods, bet pašam Patkulim izdevās aizbēgt (1694. g.) un no tā laika Patkuls turpina savu noziedzīgo darbību ārzemēs.

XIII. Kārlis XII. (1697.—1718.).

Daņu-poļu-krievu koalīcija. Kārļa kara piedzīvojumi un plāni.
Rīgas saimnieciskā nozīme.

1697. gadā sāka valdīt Kārļa XI. dēls, kuŗu vēl šodien vēsture nav vienbalsīgi novērtējusi: vieni domā, ka viņa personība mazai Zviedrijai bijusi pa lielu, otriem Kārlis XII. ir «pēdējais Vikings», trešie atkal nosoda Kārli XII. kā tādu valdnieku, kuŗš iedzinis Zviedriju lielās nelaimēs. Bet neviens nenoliedz viņa varonību un stratēģiskās dāvanas. Kārlis XII. bij labi izglītots, brīvi runāja vairākas valodas un labprāt arī nodarbojās ar teoloģiskiem jautājumiem. Viņa uzskati par suvereno varu sakrita ar tēva uzskatiem un arī savā iekšējā politikā Kārlis XII. pieturējās pie tēva tradīcijām, turpinot «redukcijas» un pa vecam izspriežot visus jautājumus neatkarīgi no kārtu priekšstāvībām. Nodomi Kārlim XII. kā valdniekam bij labi, bet tos izjauca pēkšņie kara mākoņi. Dānijas ķēniņš Fridriķis IV. atkal pacēla jautājumu par Zviedrijas dienvidus provinču piederību, Polijas karalis Augusts II. tikoja pēc Vidzemes, bet Pēteris Lielais atkal gribēja sagrābt Zviedrijas apgabalus pie Somijas jūras līča, lai iegūtu izeju uz Baltijas jūru. Cerībā, ka Zviedrijas vēl nepiedzīvojušais un jaunais ķēniņš viegli būs uzvarams, rēķinot arī uz nemiera paplašināšanos muižnieku starpā kara gadījumā un no otras puses izlietojot nodevīgās Vidzemes muižniecības piedāvājumus, minētie valdnieki noslēdza 1699. gadā daņu-poļu-krievu koalīciju, lai atrautu no Zviedrijas tikotos apgabalus. Poļi iebruka Vidzemē, dāņi uzbruka Zviedrijas sabiedrotai — Holšteinai, bet krievi saplūda Ingermanlandē.

Ko darija Kārlis XII.? Ar pēkšņu uzbrukumu Kopenhagenai 18 gadu vecais zviedru ķēniņš piespiež Dāņiju atteikties no līguma ar Krieviju. Tikpat sekmīgi Rīgas pilsēta atgainājās no poļiem un arī krievi tika sakauti pie Narvas. Turpretīm zviedri ar savu labi reorganizēto armiju iebruka

Kurzemē, kuŗas hercogs bij nelaimīgā kārtā pievienojies pie pretzviedriskās koalīcijas un no turienes Kārlis devās tālāk līdz Varšavai un Krakovai. Uz Kārļa XII. ierosinājumu daļa poļu muižnieku, kuŗiem bij pretīga sakšu ķēniņu valdīšana, ievēlēja par ķēniņu Augusta II. vietā Francijas ķēniņa Ludviķa XIV. sievas tēvu poļu magnatu Leštšinski, kuŗš noslēdza ar Zviedriju draudzības līgumu, par ko Kārlis XII. turpināja savu kara gājienu arī uz Sileziju un Saksiju un piespieda Augustu II. atteikties no Polijas troņa par labu Leštšinskim un laust līgumu ar Krieviju. Tagad stāvoklis bij mainījies un varonīgais Kārlis XII. varēja pat diktēt savus noteikumus arī Austrijai, kuŗa paslēpus pabalstīja sakšus. 1707. g. Kārļa XII. galvenais štabs, kuŗš atradās netālu no Leipcigas-Altranštāda, līdzinājās kāda varēna ķeizara galmam, pie kuŗa pulcējās visu Eiropas valstu diplomati. Francija meklēja ar Kārli sabiedrību, Anglija bij atsūtījusi slaveno hercogu Marlboro, lai aizstāvētu savas pretfranciskās intereses. Arī Prūsija, kuŗa pati tikoja pēc Oderas upes grīvas, tagad bij piespiesta noslēgt ar Zviedriju līgumu.

Tomēr Kārlim XII. vēl palika varens ienaidnieks Pēters Lielais, pret kuŗu tad arī viņš devās ar savu dūšīgo armiju caur Poliju 1708. gadā. Kārļa nodoms bij ieņemt no dienvidus puses caur Ukraini Maskavu. Toreizējā Ukraines rietumdaļa piederēja Polijai, bet austrumdaļa ilgojās pēc atbrīvošanas no Moskovijas virsvaras. Te Kārļa plāni atrada dzirdīgas ausis. Pēteris Lielais arī nemaz nesagaidīja uzbrukumu no šīs puses, bet centās nostiprināt Ingermanlandijas piekrasti, kur jau bij uzcēlis 1703. g. St.-Pēterburgu, kuŗai vajadzēja noderēt par bāzi jaundibināmai Krievijas Baltijas jūras flotei.

Par nelaimi 1708./9. gada ziema bij nikna un no neparastā sala zviedri saslima lielā skaitā, kas Kārļa spēkus stipri vājināja. Arī ukraiņieši izrādījās par vājiem sabiedrotiem un ne sevišķi dedzīgiem savas neatkarības aizstāvjiem, izņemot hetmani Mazepu ar mazu pulciņu piekritēju. Tanī pašā

laikā Pēterim izdevās savilkt pret Kārli ap Poltavu arī lielus spēkus, gandrīz 4 reiz lielākus, nekā bij pašam Kārlim. Un 8. jūlijā 1709. g. kauja pie Poltavas beidzās ar krievu uzvaru. Zviedriem bij jāatkāpjas līdz Dņepras upei, kur zviedru armijas atliekas krita krievu gūstā, bet Kārlim izdevās paglābties uz toreizējās turpat tuvumā atrodošās Turcijas*) teritorijas — Benderos un piedabūt savā pusē turkus, kuri baidījās no Krievijas imperialismā. Tūlīt pēc šīs neveiksmes atjaunojās arī pretzviedriskā koalīcija. Saksijas kurfirsts Augusts II. padzina ķēniņu Leštšinsku un no jauna ieņēma Polijas troni, dāņi iekaroja Brēmeni, bet krievi ieņēma Rēveli un Rīgu un Somijā Viborgu. Nebij tomēr lielas nozīmes arī Turcijas uzstāšanai Zviedrijas pusē, jo, lai gan turku armijai izdevās apiet Pētera karaspēku pie Pruta's upes (1711. g.), tā kā gandrīz vai pats Pēteris krita gūstā, tomēr ar bagātiem kukuļiem krievi atpirkāms no turkiem. Drīz vien krievi panāca no turkiem pašā Kārļa apcietināšanu, kurū aizveda uz Adrianopoli. Pa to laiku Zviedrija zaudēja draugu pēc drauga. Anglijas karalis un Hanoveras kurfirsts stiepa rokas pēc Brēmenes, Prūsijas ķēniņš Frīdriķis I. ieņēma Stetini. Tik bēdīgs bij Zviedrijas stāvoklis 1714. gadā, kad Kārlim izdevās izbēgt no turku gūsta un viņš jāšus atgriezās atpakaļ caur Eiropu uz Zviedriju. Bet jau Zviedrijas lielvalsts stāvoklis bij satricināts: Zviedrijas iespaids viņpus Baltijas jūras, ko Gustavs Adolfs un viņa pēcnācēji ar tādām pūlēm bij nostiprinājuši, bij pazudis uz visiem laikiem. Pašā valstī karš bij radījis grūtības un nemierus. Iedzīvotājiem apnika pastāvīgās iesaukšanas karaklausībā un lielie nodokļi. Ierēdņi nesaņēma jau ilgāku laiku algas, kuŗas valdība lietoja kara vajadzībām; tirdzniecība panīka. Visi alka pēc miera, kas it sevišķi spilgti parādījās sanākušā 1713. g. Rīksdag'ā, kuŗā nogrupējās jau spēcīga opo-

*) Toreiz vēl Besarabija un daļa no Podolijas, tāpat kā Rumānija un visi Balkāni piederēja turkiem.

zicija pret agrāk tik populāro absolutismu. Tikai paša Kārļa XII. atgriešanās daudz maz apmierināja prātus. Tagad atlika vienīgi glābt to, kas glābjams. Šais nolūkos pagaidām bij ar diplomātijas palīdzību jānostiprina Zviedrijas starptautiskais stāvoklis un ar heroiskiem līdzekļiem jāuzlabo finanses. Šo grūto darbu uzņēmās Holšteinas brīvkungs v. Görtz — Kārļa XII. mīlulis, kuram Kārlis uzticēja kā ārējo politiku, tā arī iekšējo, piešķirot ārkārtīgas pilnvaras. Görtza nodoms bij ar pēdējiem spēkiem gādāt par līdzekļiem kara turpināšanai, kamēr neizdosies noslēgt daudz maz izdevīgu mieru. Kamēr pats Görtzs, apbruņots ar Kārļa pilnvarām apbraukāja gandrīz visus Eiropas galmus, lai izjauktu Zviedrijai naidīgo koalīciju vai sazinātos ar attiecīgo valstu opozīcijas grupām, Zviedrijā darbojās sevišķa «iepirkšanas deputācija», kuras uzdevums bij par katru cenu un ar visiem līdzekļiem gādāt, lai valsts kasē atkal sāktu ieplūst zelts. Šais nolūkos valdība izdeva dažādus vērtspapirus, pagaidu naudas, kala mazvērtīgu naudu ar augstāku vērtības apzīmējumu (t. s. Görtztalerus no kapara), izlaida piespiedu aizņēmumus, pilnvērtīgo naudu izņēma no apgrozības, aplika ar augstiem nodokļiem un muižām t. s. greznuma preces — pat ārējo tirdzniecību pārņēma valsts rokās, bet saimnieciskais stāvoklis negribēja nemaz uzlaboties. Tomēr Zviedrijas armija sāka atkal pieņemt spēkā, sakarā ar ko arī sāka pieaugt Zviedrijas prestižs un sadursmēs ar Norveģiju jau Zviedrija atkal sāk gūt uzvaras. Te pēkšņi 11. decembrī 1718. g. Kārlis XII. kritā pie Norveģijas cietokšņa Frederiksholda, kad taisījās to sturmēt.

No augšā pievestā īsā pārskata par Kārļa XII. valdību, mēs neapšaubami redzam, ka viņš prata gan izmantot savu priekšteču uzkrātās mantas — tikai apstākļi bija stiprāki par viņu pašu. Ari privātā dzīvē un kā valdnieks viņš nav nopeļams. Viņš cerēja reorganizēt valsts pārvaldi, ieviest vispārējo kara klausību un izvest arī citas reformas, ja tikai to

nebūtu aizkavējis karš, ko Zviedrijai uzspieda nenovīdīgie kaimiņi.

Ari mākslas un zinātnes veicināja Kārlis XII., sarīkojot piem. ekspedīciju uz Ēģipti un Palestīnu, turpinot pabalstīt universitāti, ierosinot tagad tik slavenā Götakanala būvi, kurš savieno Baltijas jūru ar Kategattu.

Tomēr uzskati par Kārli XII. zviedru vēsturiešiem, kā jau aizrādīts, dalās. 18. gadu simteņa zinātnieki pat skaita Kārli XII. par «militaristu». Apskatot un apsverot objektīvi tā laika apstākļus un ņemot vērā arī to, ka Zviedrijai bij gadu simteņu ilgstoši kari jau agrāk ar Dāniju dēļ Baltijas jūras virskundzības, ka pēc tās pašas Baltijas jūras piekrastes centās Hanzas pilsētas, kā piem. Libeka, kurai palīdzēja tāpat kā Dancigai holandieši, kā arī Polijai bij savi plāni Baltijas jūrā un ka beidzot arī Krievija vēlējās savu tiesu — tad ņemot vērā visus šos apstākļus, nav ko brīnīties par Zviedrijai naidīgo valstu koalīcijas nodibināšanos.

18. gadu simteņa sākumā arī Prūsija vairs nav agrākā un jau Prūsija kopā ar Brandenburgas marku pārvērtusies par varenu karalisti, kurai tāpat Zviedrijas vāra šaipus jūras nav vēlama. Un ja nu mēs vēl pie visa šī piemetinām Baltijas muižniecības nodevīgo sazināšanos ar Krieviju un Poliju*), tad ir pietiekoši skaidrs, ka Zviedrijas suprematija pār Baltijas jūru, kurā nepatika arī angļiem, bij pietiekošs iemesls, lai uzbruktu Zviedrijai.

Tādā kārtā nevis Kārļa XII. nemierīgā personība, ne arī tas apstāklis, ka viņš iedzilnājās tālu svešās zemēs un beidzot cieta neveiksmi, bij vainīgi pie tā, ka Zviedrija 18. gadu simteņa sākumā zaudē virskundzību pār Baltijas jūru un savas provinces šaipus jūras; vainīgs te bij tas pretinieku spēku samērs, kurā tik labi nojauta arī nodevējs Patkuls, kurš sākumā kūdīja sakšus un poļus uz Rīgas iekarošanu, bet vēlāk, redzot, ka poļi un sakši to gan nespēs, pārgāja pie Krievijas cara kā kontrizlūkošanas

*) Skat. par to sīkaki Latvijas vēstures grāmatās.

aģents. Turpretim Kārļa XII. stratēģiskais plāns bij gluži pareizs un, varētu teikt, uzņemts ar lielu politisku un taktisku tālredzību. Sākumā plāns arī labi izdodas: Dānija piespiesta noslēgt mieru, Polija sakauta, un arī Krievija cieš lielu neveiksmi pie Narvas. Ar lielu gudrību Kārlis piespiež atkāpties Augustu II. no Polijas troņa, kurā vietā panāk poļa Leščinska ievēlēšanu, kuram labas attiecības ar franču ķēniņu. Jaunais Polijas ķēniņš noslēdz aizsardzības līgumu ar Zviedriju un to izlieto Kārlis, lai no Polijas teritorijas uzbruktu Moskovijai un iebruktu Moskovijas visvājākā vietā — Ukrainē, kurā nemierā ar to, ka atrodas zem Maskavas jūga. Kārlis XII. meklē sakarus ar Ukraines brīvības cīnītājiem — mazākais sola palīdzēt Ukraines neatkarībniekiem. Bet paši ukraiņieši izrādas par maz spējīgiem, un Kārlis XII. tikai vienā ziņā bij vilnis — palaisdamies uz ukraiņiešu solījumiem. Jaunākos laikos tāpat arī vāci ienāca Ukrainē, aicināti no dažiem «samostijņniekiem» — neatkarībniekiem, bet arī tāpat kā Kārlis XII. cieta neveiksmi un izvēcās no Ukraines ar lieliem zaudējumiem. Par tikpat tālredzīgu uzskatāma Kārļa XII. sazināšanās ar turku sultānu, kurš bij Krievijas dabīgais pretinieks dienvidos un kuram nācās tik un tā karot ar Pēteri dēļ Azovas un arī dēļ Moldāvijas un Valachijas. Bet Zviedrijai par visbīstamāko izrādījās Polijas-Moskovijas koalīcija, un tā galu galā arī Zviedrija 18. gadu simteņa sākumā pazaudēja Baltijas provinces, un ar Ništades miera līgumu (noslēgto 1721. gadā) atdod Krievijai Ingermanlandi, Igauniju, Vidzemi un Somijas dienvidus daļu ar Viborgu; Hanoveras kurfirsts no savas puses paņem Brēmeni un Verdenas bīskapiju; Prūsija — Uzedomu un Pomerānijas piekrasti. Arī Dānijai Zviedrija nomaksā 600.000 tāleru un atsakas no agrāk iegūtās muitas brīvības. Pēc visa šī Zviedrija no pirmklasīgas Baltijas jūras valsts pārvēršas par līdzvērtīgu citām ziemeļu valstiņām, bet Zviedrijas vietā kopš šī laika sāk spēlēt dominējošo lomu uz Baltijas jūras Krievija. Arī saimnieciskā ziņā Zviedrija

stipri paspēlēja. Tā, piem. vēsturnieks Dr. Gundlings, kuŗš savu vēsturi sarakstījis 1733. gadā*) veltī ļoti zīmīgus vārdus toreizējai Latvijai.

Par Vidzemi Dr. Gundlings zin vēstīt uz 376. lap. p., ka Vidzeme skaitījusies par Zviedrijas labības klēti, no kuŗas arī vēl daudz izvests uz citurieni. Ari holandieši pērk labprāt Vidzemes labību, jo tajā neieņemoties tārpī, tāpēc, ka kūlus vidzemnieki žāvējot ar uguni un siltumu. Pā Vidzemi gājusi arī tirdzniecība uz Poliju un Moskoviju. 1695. gadā no «latviešiem apkārt ap Rīgu» izvesti 29.655 lasti labības un linsēklu. Uz Franciju vien gadā izvests linsēklu par 30.000 tāleriem. Tāpat arī Rīgā bijusi laba sāls tirdzniecība. Tāpēc arī Zviedrija zaudējot Rīgu, ir daudz pazaudējusi arī saimnieciskā ziņā. Un atkal tālāk uz 382. lapp. tas pats Dr. Gundlings raksta: «Kad zeme maz ražo, tai nav spēka, bet bagātai zemei brangi klājas, kā piem. zviedriem piederošai Vidzemei, kuŗu var sadalīt Igaunijā («Estland») un Latvijā («Lettland»). Zviedrija neļauj izvest no sevis labību, — tā tad tai ir labības trūkums. Bet Ingermanlandei un latviešiem («Letten») ir daudz labības. No Vidzemes nāk 3.000 lastu rudzu, 2.000 lastu kviešu, viņiem ir arī lini un pakulas. Vidzemes labība iet līdz Italijai un Spānijai. Uz Pomeraniju ikgadus izveda 6.750 lastus. No Rīgas izveda 91.000 kuŗu mārciņu pakulu. Linu Rīgai vien ir 21.000 kuŗa mārciņas. Vidzemē arī nodarbojas ar koka tirdzniecību. Maskavas tirdzniecība ar rabarbaru, zvēru ādām un teļu ādām arī gāja pāri Vidzemei. Moskoviters drikst gan Vidzemē tikai vairumā tirgoties, bet ne pārdot pa olektīm vai pa mārciņām. No 100 tāleriem moskoviters maksāja tikai muiņas 2 tālerus. Uz zirgu tirdzniecību Vidzemē pastāv valsts monopols. Puse Polijas tirdzniecības pieder arī vidzemniekiem. Maskaviešiem viņi pārdod sāli,

*) Izdota Leipciģā un saucas «D. Nic. Hier. Gundling etc. ausführlicher Discours über den jetzigen Zustand der europäischen Staaten» Par ko sīkāk skat, manu rakstu Izglītības Ministrijas mēnešrakstā 1925. g. 9. burtnicā «Dr. N. Gundlings par Latviju un latviešiem.»

franču šnabi, lakatus, manufakturu un Holandes galanterijas. Ari visa viņu tirdzniecība atrodas Rīgas un Narvas tirgoņu rokās. Moskoviteriem viss bij jāiepērk no Zviedrijas pilsoņiem. 1702. gadā Rīgā ienāca 488 kuģi un izgāja 490 un t. t.» Tā raksta Dr. Gundlings par Rīgu — šo lielo Baltijas jūras tirdzniecības centru. Un šādā veidā Rīga varēja uzplaukt arī tikai zviedru laikos, jo zviedri iznīcināja Hanzas privilēģijas, bet Visbijai jau sen vairs Baltijas tirdzniecībā nebij nekādas nozīmes. Tā top arī saprotams tas fakts, kuŗu pieved K. Mettig's savā «Geschichte der Stadt Rīga», uz 361. lapp., par Rīgas pilsoņu lielo uzticību Zviedrijai. Visa Rīgas rāte, 22 locekļi, 556 lielās ģildes pilsoņi, 364 mazās ģildes brāļi ar saviem Āltermaņiem nosodījuši Patkuļa nodevīgo rīcību, kuŗš vedā pret Rīgu poļu un sakšu kara pulkus un visi minētie Rīgas pilsoņi ar parakstiem un zem zvērasta solījušies turēt pastāvīgu un ilgstošu uzticību Zviedrijas ķēniņam. Turpretim muižniecība, kuŗa vēl nesen tikai Patkulam bij nosūtījusi lielāku naudas sumu viņa plānu realizēšanai pie Polijas ķēniņa galma, ne par ko negribēja parakstīt šādu uzticības rakstu, aizbildinoties ar to, ka «muižniecības starpā nav tik daudz mācītu galvu, kā Rīgas pilsonības starpā un tālab arī muižniecība nevarot sastādīt tik «skunstīgu» rakstu.» Un kad Rīgas tuvumā norisinājās vēsturīgā cīņa un uz Spilvas pļāvām Kārlis XII. sakāva sakšu-poļu kara spēkus un beidzot tos padzinā arī no Daugavgrīvas, kuŗu jau ienaidnieks bija paspējis pārdēvēt par «Augustenborgu» (pēc Polijas ķēniņa Augusta II.), arī šajās kaujās piedalījās bruņotie Rīgas pilsoņi, kuŗi labi saprata, kuŗā pusē tiem vērts turēties, un no kuŗas puses sagaidami taustami labumi. Tā tad mēs redzam, ka zviedru valdnieku rūpes par tirdzniecības un saimnieciskās dzīves pacelšanu neattiecas uz Zviedrijas provincēm vien, un atrada piekrišanu arī pie Rīgas pilsoņiem, kuŗiem pēc Rīgas iekarošanas no Krievijas vairs neklājās tik labi, kā agrāk.

XIV. No absolutisma uz kārtu monarķiju.

Holšteiniešu partija. Izlīgšana ar Krieviju. Saimnieciskā atplaukšana Franču iespaida stiprinašanās. Pietisms Misticisms

Tai pašā laikā, kad sabruka Gustava Ādolda celtais sarga mūris pret lielo austrumu kaimiņu, sabruka arī Zviedrijas absolutisms, kurš nebija paspējis arī iekšēji paglābt Zviedriju no vājināšanas. Un Kārļa XII. troņa mantinieci, viņa māsu Ulriku Eleonori tauta tikai tamdēļ vien ievēlēja par Zviedrijas ķēniņieni, ka viņa solījās atkal sasaukt Riksdag'u, kurš tad arī patiesi 1719. gada sākumā sanāca, bet arī nekādu izeju no grūtā stāvokļa atrast nevarēja. Vismaz ķēniņiene drīz vien pati atteicās no valdīšanas un Zviedrijas troni ieņēma viņas vīrs, Hessenenes princis Frīdrihs, kurš bij arī reizē Zviedrijas armijas virspavēlnieks. Princim Frīdrihim nācās vēl vairāk piekāpties kārtu priekšā, atsakoties no dažām priekšrocībām. Saskaņā ar panākto vienošanos par turpmāko valsts satversmi, visa vara valstī pieder Riksdag'am, kurš sanāk ik 3 gadus reiz. Ķēniņš skaitas par itkā Riksdag'a priekšsēdētāju, bet viņam pieder tikai 2 balsis, un jāpadodas vairākuma lēmumiem. Valsts padomnieki savukārt ir atbildīgi Riksdag'am, kurš tos ieceļ un atceļ. Ķēniņš Frīdrihs gan centās vēl ar zemnieku palīdzību paplašināt savu varu, bet tas tomēr neizdevās, jo absolutisma ideja bij Zviedrijā galīgi bankrotējusi. Bet Riksdag's turpināja izveidot savu kompetenci, nodibinot pat sevišķu slepenu izpildu komiteju, kurai piekrita vadīt valsts ārējo politiku, un piederēja noteikšana finansu jautājumos — tā kā zināmā mērā pat paša parlamenta pilnvaras caur to ierobežojās, kas atkal bij priekš tiem laikiem jāuzskata par normalu, jo Riksdag'a sastāvs priekš valdīšanas bij par smagu. Tā piem. Riksdag'ā muižniecības priekštāvju vien bij ap 2000, kur tad nu vēl garīdzniecība, pilsētnieki un zemnieki. Te jāatzīmē, ka valsts dzīvē ļoti lielu lomu sāka spēlēt valsts ierēdņi, kuri pa lielākai daļai piederēja pie sīkmuižnieku kārtas. Zemnieku nozīme tagad vairs

ari nav tā, kas agrāk, jo turīgākie zemnieki drīz vien paši pārgāja muižniekos, bet vispār zemnieki tomēr arvienu vēl stāvēja par neaprobežotu ķēniņa varu.

Neskatoties uz šādi radītu valdības kontroli, tomēr stipra personība, kā tas drīz vien notika, arvien vēl varēja spēlēt izcilus lomu valsts dzīvē. Tāds bij piem. Zviedrijas ārlietu ministrs grafs H o r n s, kurš ar savu veiklo politiku ieguva Riksdag'ā lielu piekritēju skaitu un prata ieinteresēt vairākumu priekš saviem plāniem. Horna ārpolitikas programmas galvenais mērķis bij uzturēt mieru, bet iekšēji — pacelt Zviedriju saimnieciskā ziņā, kas, saprotams, atrada plašāko atbalstu. Diezgan grūti bij Hornam cīnīties ar t. s. «Holšteiniešu partiju», kuŗa tīkoja pēc personalām valdnieku pārmaiņām un vēlējās, lai tronī ieņemtu Pēterā Lielā meitas vīrs, Holšteinas hercogs. Paša Pēterā politika arī izgāja uz to, lai Krievija iegūtu Zviedrijā noteicošu iespaidu un viņš prata atrast saviem plāniem pat Zviedrijā diezgan daudz piekritēju. Tikai Horns redzēja un saprata šo spēli, kuŗa draudēja Zviedrijai ar tādu pašu likteni, kādu vēlāk Krievija sagatavoja Polijai, jo bij arī kļuvusi pazīstama Pēterā Lielā tiekšanās uz Atlantijas okeanu un Krievijai šai virzienā ceļā stāvēja Somija un Zviedrija. Tamdēļ arī Horna politika galu galā uzvāreja, jo Zviedrijai bij nepieciešams miers, kuŗu apdraudēja holšteiniešu partija ar izredzēm uz Krievijas iejaukšanos, jo Pēteris droši vien būtu sarežģījumu gadījumā pabalstījis savu znotu. Bet aizsardzības līgumu ar Krieviju Horns gan noslēdza. Tagad Zviedrija varēja arī drošāki nodoties sava saimnieciskā stāvokļa uzlabošanai un dziedināt tās brūces, kuŗas radās no lielā ziemeļu kara. Tā nedaudz gados ar valdības pabalstu atklājās 150 fabrikas. Lai paceltu un aizsargātu ražošanu, ar sevišķu likumu bij paredzēts, ka svešās valstis tikai uz saviem kuģiem drīkst ievest Zviedrijā savus ražojumus — ar ko Horns izslēdza svešzemju konkurenci, tāpat kā to izdarīja Anglija Kromvela laikā. Ari aizjūras tirdzniecības veicināšanai Horns nodibināja

«Ostindijas kompaniju» (1731. g.), kuŗa tirgojās ar Ķīnu un Indiju. Sevišķi nopelni Zviedrijas saimnieciskās dzīves atjaunošanā pieder Jona sam Alströmer'am (dz. 1685. g., mir. 1761. g.), kuŗš lika pamatu Zviedrijas tekstilrūpniecībai pēc Anglijas parauga, un arī sakarā ar to pacēla aitkopību, uzlabojot vilnainās sugas un tādā ceļā sekmēja arī lauksaimniecību. Alströmer's bij arī pirmais, kas grieza savu tautiešu vērību uz kartupeļu kulturu. Līdzās Alströmer'am arī daudzi citi zviedri uz pašu iniciatīvi cēla uzņēmumus, būvēja kuŗus, apbraukāja svešas zemes pēc precēm un tā stiprināja savu tēviju saimnieciski.

Rūpniecības pacelšanai 1739. gadā nodibinājās sevišķs manufaktūras kantoris, kuŗa uzdevumos bij iepirkt jēlvielas, sadalīt tās naudas, kuŗas bij nodomātas rūpniecības veicināšanai, ievest trūkstošos specialistus no ārzemēm, dot lietišķus padomus un prasīt fabriku noteikumu ievērošanu no uzņēmumiem. Lai paceltu iekšzemes ražošanu, valdība pavisam aizliedza ievest dažas preces, un paaugstināja muitas; ievēda ražojumu un izvedumu premijas, izsniedza rūpniecības uzņēmumiem aizdevumus, atlaida un pagarināja nodokļus un t. t. Sakarā ar to pieauga lielā mērā nevien ražošana, bet arī ražojumu vērtība ikgadus kāpa; tāpat pacēlās arīvienu jaunas fabrikas un drīzi pieauga strādnieku skaits līdz 18.000. Galvenā Zviedrijas to laiku izvedumu prece bij dzelzs. Šī eksporta veicināšanai valdība nodibināja 1747. gadā «Dzelzsindustrijas kantori», ar uzdevumu regulēt dzelzs cenas, uzlabot tehnisko ražošanas procesu un taml. Ievērojot to, ka Zviedrijas tirdzniecības bilances pasīvā skaitījās ievērojams postenis ievesto graudu un Horna valdības mērķis bij izlīdzināt tirdzniecisko bilanci, tad arī graudu un vispāri labības importu aplika ar lielām ievēdmuitām. Bet valdība arī pielika visas pūles, lai uzlabotu lauksaimniecības stāvokli pašu zemē, piem. organizējot lētu hipotekārisku kredītu. It sevišķi liela nozīme bij rīkojumam par strejģabalu pievieno-

šanu pie saimniecībām, noapaļojot tādā ceļā lauku mājas. Tāpat arī valdība uzsāka nopietnu cīņu ar privāto spirta dedzināšanu, kuŗa patērēja milzums labības.

Arī kuģniecība sāka attīstīties un Zviedrijas tirdzniecības flote jau skaitīja 572 zēģelniekus ar 4000 jūrniekiem. Šai tālredzīgai saimnieciskai politikai radās drīz vien labas sekas: izvedumi pārsniedza ievedumus un tādā ceļā visa finansiālā sistēma arī nostiprinājās. Tomēr, ievērojot to, ka valsts banka rūpniecību pabalstot pārvērtās arī par kreditbanku un kredita izsniegšanai bij nepieciešamas arvien jaunas naudas zīmju emisijas, drīz vien izlaistai papirnaudai sāka aptrūkt zelta nodrošinājuma, un galu galā papīra naudas vērtība sāk krist — tā radās «inflācija», t. i., pārmērīgi papīra naudas izlaidumi. Tas bij viens no galvenākiem vēlākās rūpniecības un vispār saimnieciskās krīzes cēloņiem.

Līdzās ar saimniecisko uzplaukumu arī zinātnes un mākslas sāk ieņemt cienīgu vietu šai Zviedrijas miera sistēmā. Pie augstskolām atklājas jaunas profesuras, bagātie laudis veicina zinātniekus, ziedo līdzekļus zinātniskam darbam un apbalvo izgudrotājus. 1739. gadā Stokholmā nodibinājās zinātniska akadēmija, kuŗa piegrieza lielu vērību arī lauksaimniecības pētīšanai. Pie akadēmijas dibinātājiem pieder jau mums pazīstamais Alströmer's, valstsvīrs v. Höpkins, slavenais botaniķis K ā r l i s v o n L i n n e, kāš pirmais aprakstījis Zviedrijas laukus. Tālāk pie šīs akadēmijas piederēja arī slavenais astronoms C e l z i j s, kuŗš izgudroja termometri, izpētīja ziemeļblāzmu un piedalījās arī Laplandes pētīšanā. Pie akademiķiem piederēja arī P. W. W a r g e n t i n s, pirmais Zviedrijas statistiķis (pēc viņa izvestās tautas skaitīšanas Zviedrijā 1755. gadā dzīvoja 1.875.000 iedzīvotāju) un vispār pirmā Eiropas statistiskā biroja dibinātājs (1756. g.). Arī valodniecībai piegriezās to laiku zviedru zinātne, pētot zviedru valodas izcelšanos (prof. J. J h r e). Valstsvēsturnieks O l a f s v. D a l i n s sastādīja Zviedrijas vēsturi līdz Gustava Ādolda laikam un 1769. gadā parādījās arī Zviedrijas

valstsvēsture līdz 15 gadu simtenim. Ari valodas un stila ziņā jau notikusi liela evolūcija — jau rodas jaunā zviedru literariskā valoda, kuŗu lieto vēl līdz šai dienai. Bet šo laiku literaturai pieder vēl moralizējošā un pedagoģiskā nokrāsa. Te jāatzīmē, ka līdzās ar Francijas politisko iespaidu Zviedrijā, iespiežas arī Francijas kultura, nākot tiešos ceļos no Prūsijas, kur arī tikusi viesmīlīgi uzņemta. Tā Zviedrijas literatūra nonāk arī zināmā mērā zem franču literatūras idejiskā iespaida. Stockholmas turīgās aprindās rodas arī literariski saloni, kā piem. No *denflichta* kundzes salons, pie kuŗa piederēja grafs *Gilenborgs*, vairāku odu, satīru un didaktisku dzejoļu autors, kuŗus daudzi lasīja un pat mācījās no galvas. Ari Somijas zviedris grafs *Kreits* sarakstīja savu slaveno pastorāli franču gaumē, nosaucot to par «*Atis un Kamilla*».

Bet nevien literatūrā, arī mākslā, dzīves uzskatos un izglītībā arvienu vairāk nostiprinās franču iespaids. Zviedrija savā arhitektūrā sāk pieturēties pie rokoko stila, sabiedrība ģērbjas pēc franču mōdēm, grāmatu krātuves pildas ar franču grāmatām, Zviedrijas jaunatne arvienu biežāki dodas uz Franciju, uz turieni arī brauc papildināties spējīgākie mākslinieki, kā piem. slavenais galma portretists *Lundbergs*, *A. Roslins* un c. Bet arī Zviedrijā savukārt ierodas franču zinātnieki, skolotāji, mākslinieki, filosofi un Stockholmas zīmēšanas skola (dib. 1735. g.) jau drīz vien pārvēršas par franču mākslas centru, un Stokholmas teātri uzved tikai franču lugas. Ari to laiku zviedru politiķu un slavenu valstsvīru atmiņas uzrakstītas franču valodā, kuŗa izplatās arī starp pilsētniekiem.

Tā Zviedrijas karaliste garīgā ziņā nonāk zem Francijas iespaida, bet politiskā — zem Krievijas. Bet franču filosofu brīvie dzīves uzskati apdraudēja stingro zviedru reliģisko garu un ieviesušais libertīnisms (brīvdomāšana) varēja satricināt vienu — otru līdz tam neapšaubamu dogmu vai mācību, uz kuŗas pīlarojās visa svinīgā protestantisma būve vēl kopš.

Gustava Ādolfā laikiem. It sevišķi izplatījās Zviedrijā tos laikos, tāpat kā pie mums, pietisms un hernhutisms, bet arī citas sektes sāka rasties: misticisms un ticība uz gariem (spiritisms) apņēma pat Zviedrijas augstākos slāņus. Te būtu pieminams naturfilosofs Emanuels v. Svedenborg's, kurš atrada piekritējus arī Anglijā, Amerikā un kura grāmata «Debess un elle pēc redzētā un dzirdētā» vēl nesēn 1921. gadā tika pārtulkota latviešu valodā un izdota Liepājā «Jaunās baznīcas izdevumā». Tādu virzienu ņēma Zviedrijas garīgā attīstība tai laikā, kad notika saimnieciskā atjaunošanās un visa vara valstī piederēja kārtām.

Šai Zviedrijas saimnieciskā un garīgā uzplaukšanas laikā arī likumdošana attīstas un 1734. gadā nāca klajā Jaunais Zviedrijas valsts likumu krājums, kurš vēl tagad spēkā Zviedrijā un arī Somijā.

XV. Kārtu monarhijas izvirtība 18. gadu simteņa otrā pusē.

Krievu iespaids stiprināšanās. Partiju cīņas un korupcija. «Naktmices» un «platmales». Gustava III. apvērsums (1772. g.).

Neskatoties uz Horna lieliem nopelniem valsts politikā un viņa personīgām spējām, arī ar viņu bij nemierā un sāka kritizēt viņa valsts darbu. Vieni atrada, ka par maz pabalstīta Zviedrijas rūpniecība, otri atkal vēlējās iejaukties Eiropas lietās, kur patlaban notika cīņas ap t. s. «Polijas mantojumu». Arī holšteiniešu partija atdzīvojās un šoreiz ar franču palīdzību centās atjaunot savu stāvokli, izlietojot katru gadījumu, lai radītu šaubas par Hornu. Tā piem., kad 1725. gadā bij jāatjauno 1724. gadā noslēgtais līgums ar Krieviju, viņa pretinieki izpaua Hornu par slepenu krievu piekritēju. Šī aģitācija pastiprinājās, kad Krievija uzsāka ar Turciju karu. Tagad opozīcija baidināja, ka krievi prasīšot no Zviedrijas palīgspēkus. It sevišķi pastiprināja opozīcija savu darbību sanākot 1738. g. Riksdag'am. Ar franču nau-

das palīdzību Horna pretinieki dibināja opozīcijas klubus, dzirdināja tautu šenķos un krogos. Un tā arī beidzot, attīstot tamlīdzīgu darbību, opozīcija ieguva 1739. gadā virsroku. Tūlīt pēc tam noslēdza t. s. «subsīdijas līgumu» ar Franciju, uzsāka sarunas ar Turciju par draudzības līguma noslēgšanu, bet par visu piespieda Hornu atkāpties, tāpat arī izspieda viņa domu biedrus no valsts padomes.

Tā radās Zviedrijas politiskā dzīvē divas grupas, no kurām valdošā grupa noteikti gatavojās uz karu ar Krieviju saskaņā ar aizrādījumiem no Parīzes. Uz Somiju pārvadāja karaspēkus un nogādāja proviantu. Ari tautas gaŗa stāvokli prata uzbudināt pret Krieviju. Un kad 1740. g. nomira Krievijas cāriene Anna Ivanovna, valdošā partija, saziņā ar Elizabeti Petrovnu, nākošo Krievijas ķeizarieni, un paklausot Francijas padomam, pieteica Krievijai 1741. gadā karu, kuru apkaunojošā kārtā paspēlēja, padodoties visai Zviedrijas armijai 1742. gadā pie Helsingforsas mazākam skaitam krievu. Tikai pieņemot par ķēniņu Krievijai tikamu pretendentu Holštein-Gottorpas hercogu Adolfu, Zviedrijai izdodas noslēgt daudz maz pieņemamu mieru. Bet pēc Zviedrijas vakantā troņa (1741. gadā nomira Ulrika Eleonora) tīkoja arī Dānijas kroņprincis Fridriķis, kuram bij nodomā atjaunot visu 3 Skandināvijas valstu savienību. Bet taisni no tā bijās Pēterburgas valdība un visiem līdzekļiem strādāja tam pretīm. Dānijas princis bij atradis piekritējus arī Zviedrijas zemniekos, kuri pat uzsāka 1743. gadā dumpi un jūlija mēnesī draudēja ieņemt Stockholmu. Tomēr vāji organizētos zemniekus sakāva regulārais karaspēks un tā galu galā tika uz Zviedrijas troņa Krievijai pieņemamais kandidāts. Lai viņu stiprinātu, Elizabete, pamatojoties uz noslēgto līgumu, nosūtīja uz Dienvid-Zviedriju pat vienu korpusu kareivju, lai itkā palīdzētu kara gadījumā ar Dāniju. Šis korpuss, no kara daudzas pārrēstības cieta vietējie iedzīvotāji, sabija Zviedrijas dienvidos gandrīz veselu gadu. Kad šo korpusu izvāca, bij arī beidzot sasniegts

miers ar Krieviju, kuŗu parakstīja Abo pilsētā, atdo-
dot Krievijai vēl labu tiesu no dienvid-austrumu So-
mijas.

Tā Zviedrija nonāca gandrīz zem Krievijas pro-
tektorata. Tikai tagad to sajuta arī muižnieku par-
tija, kuŗos sāka beidzot runāt nacionalā apziņa. Tā
pauzē laiks līdz 1752. g. Riksdag'am, kad jau jauni ap-
stākļi izsauca arī jaunas parādības valsts dzīvē.
Troņmantņieciņas jautājums vairs nestāvēja uz die-
nas kārtības, arī sarežģījumi nedraudēja ārējā po-
litikā. Visa vērība piegriežas iekšējām lietām un
partiju cīņas atjaunojas. Pamazām nostiprinājās
atkal ar Francijas palīdzību — t. s. «brīvības» par-
tija, kā pretstats «galma» partijai. Šīs abas partijas
arī izlieto visus līdzekļus (pat svešu valstu naudas
pabalstus), lai panāktu savas varas nostiprināšanu.
Tas it sevišķi bij saskatams 1756. gada vēlēšanas
cīņā, kad aģitācijas vilņi sacēlās nepieredzēti augsti,
bet galu galā uzvarēja tomēr «brīvības» partija. Tū-
līt pēc tam sākās pretinieku vajāšanas un sevišķai
komisijai uzdeva meklēt pēc sazvērestībām. Jaunā
partija arī nesaudzēja ķēniņa tuviniekus un izveda,
ja bij vajadzīgs, pat Riksdag'ā lēmumus pavisam bez
ķēniņa piekrišanas, pieliekot tiem sevišķi izgatavotu
zīmogu ar ķēniņa vārda pirmiem burtiem. Lietas
nonāca tiktālu, ka «galma partija» citu ceļu neatrada,
kā uzlabot savu stāvokli, ka izdarot apvērsumu
un apcietinot «brīvības partijas» vadoņus. Tas bij
nodomāts naktī no 21. uz 22. jūniju 1756. gadā. Arī
ķēniņa padome zināja par sazvērestību. Pēc «brī-
vības partijas» vadoņu apcietināšanas vajadzēja sa-
saukt ārkārtēju Riksdag'u, lai grozītu 1720. un
1721. gada pamata likumus. Bet Riksdag'a vairā-
kumam un «brīvības partijas» vadoņiem sazvērestī-
bas plānu atklāja kāds nodevējs. Sazvērestības va-
doņus tūlīt apcietināja un dažus pat notiesāja uz
nāvi, izpildot nāves sodu atklāti. Bet ķēniņam «brī-
vības partijas» lideri paziņoja, ka viņu atcels, ja tas
«negrozīs savus uzskatus». Aiz dusmām pret ķēni-
ņieni (Prūsijas ķēniņa Fridriha II. māsu Luīzi Ul-

to pusi, no kurienes plūda zelta skaņas. Un Zviedrijai arī draudēja Polijas liktens. Mēs jau redzam, ka Zviedrija tagad paspēlē karu pēc kara. Zviedrijas parādi pieaug, pieauga arī papīra naudas inflācija, bet tautas gara stāvoklis kļuva sakarā ar visām neveiksmēm stipri nospiests. To izlietoja opozīcijā stāvošā «naktsmiču» vai krievu orientācijas partija un ar Krievijas, Anglijas, Dānijas un Prūsijas palīdzību ieguva 1765. gadā vēlēšanās vairākumu.

Jaunais Riksdag'a vairākums tūlīt atcēla no amatiem visus «brīvības partijas» valsts padomniekus un iecēla par ārlietu ministri grafu Levenhielmu, kurš, kā bij zināms, atklāti saņēma subsidijas no Krievijas. Valsts budžetu atkal pa vecam atdeva Riksdag'a pilnas sapulces apspriešanai (brīvības partija to uzticēja slepenai padomei); cenzuru par laicīgām grāmatām atcēla un tāpat arī citās valsts aparāta daļās ieveda jauninājumus, ierobežojot arī muižnieku iecelšanu par ierēdņiem. Ārējā politikā draudzība ar Krieviju ieņēma dominējošo vietu, sakarā ar ko arī Zviedrija pat pārtrauca Sveaborgas cietokšņa izbūvi. Kas zīmējas uz satversmes grozīšanu, kurū agrāk Riksdag's izdarīja ar vienkāršu nobalsošanu, tad arī šai ziņā ieveda ierobežojumu, darot atkarīgu tādu grozīšanu no 2 (dažādu) viena pēc otra sekojošo Riksdag'u lēmumiem.

Bet arī pret krievu partiju sacēlās nemiers: sašutumu izsauca nesaudzīgā politisko pretinieku vajāšana, nespēja uzlabot finanses un saimnieciskā krīze, kura sešdesmitos gados iestājās rūpniecībā, tirdzniecībā un arī zemkopībā. Tas radīja bezdarbu un izsauca visā zemē rūgšanu un nemieru. Šo stāvokli izlietoja opozīcija, pie kuras piederēja «platmales», tā saucās muižnieciskā brīvības partija, lai, saziņā ar ķēniņu un ar franču palīdzību tiktu atkal no jauna pie varas. Plāns bij labi pārdomāts. Kādā decembra dienā pēkšņi ieradās Riksdag'ā ķēniņš Adolfs Frīdrihs un paziņoja, ka jāpārvel Riksdag's, citādi viņš atkāpšoties. Ievēribu pelna arī tas apstāklis, ka ķēniņa pusē nostājās arī armija. Viņa prasības tāpēc arī tūlīt izpildīja un 1770. g. Riksdag'a

vēlēšanās ieguva virsroku, kā to varēja sagaidīt, apvienotā opozīcija, bet, diemžēl, Adolfs nomira 1771. gadā.

Jau 1770. gadā Riksdag's pierādīja, ka nedz «platmales», nedz «brīvības partija» nevēlas revīdēt pastāvošo iekārtu, pie kuŗas ķēniņa vara bij nenozīmīga, bet noteicošais vārds pieder kārtām. Izņemot dažus pārgrozījumus finansu politikā (spaidu) kursa atcelšanu, pārtraukto aizdevumu atjaunošanu un valsts padomes iecelšanu un tml.), Riksdag's nedomāja grozīt muižniecībai labvēlīgo stāvokli. Adolfa Fridriķa pēcnācējs G u s t a v s III. (no 1771.—1792.), kuŗš ieradās no Parīzes, kur bij pratis nodrošināt sev politisku un finansiēlu palīdzību no Francijas puses, lika Riksdag'am priekšā izlīgšanas programmu, ar nolūku samierināt visas partijas. Bet «brīvības partija» ar anġļu un krievu naudas palīdzību ieguva atkal Riksdag'ā vairākumu un turpināja liberalas programmas izvešanu, izvedot cauri to jauninājumu, ka turpmāk pie ierēdņu iecelšanas nav vis jāskatas uz viņa labdzimtību, bet tikai noderīgumu. Tas bij liels sitiens «platmalēm», bet arī ārējā politikā «brīvības partija» gāja citus ceļus, pastāvot uz Zviedrijas-Krievijas savienības līguma noslēgšanu. Šādos apstākļos G u s t a v s III., saziņā ar muižnieku vadoņiem un armijas virsniekiem, kuŗi arī baidījās par savām privilēģijām, 19. augustā ar Stockholmas garnizona palīdzību, apcietināja valsts padomes locekļus un partiju vadoņus, kuŗi to dienu bij sanākuši pili uz apspriedi. Jau 21. augustā Riksdag's pieņēma lēmumu par ķēniņa varas apjomu, saskaņā ar no paša ķēniņa priekšā likto programmu. Par apvērsumu sevišķi uztraucās Krievija un Dānija. Bet Krievija bij aizņemta ar Polijas dalīšanu, bez tam karš ar Turciju ieilgā. Anġlijai arī nebij vēlami sarežģījumi, bet Prūsija pabalstīja Zviedriju — un tā beidzot arī Dānija un Krievija, kuŗās, blakus minot, valdīja nežēlīgākais despotisms, bij spiestas atzīt jauno iekārtu Zviedrijā, pēc kuŗas Zviedrijas ķēniņš atbrīvojās no katras aizbildniecības, bet vēl tālu nepārvērtās par Krievijas carienei Katrīnai II. līdzīgu despotu.

XVI. Apgaismošanas laikmets Zviedrijā.

Valdības plāni. Karš ar Krieviju. Gustavs III. nostiprina savu varu. Zemnieku un pilsoņu brīvības. Iejaukšanās franču revolūcijā. Muižnieku sazvērētība.

Saskaņā ar jauno paplašināto satversmi, ķēniņam Gustavam III. turpmāk piederēja izšķiroša nozīme visā valsts pārvaldē. Viņš pats iecēla valsts padomniekus, kuŗi arī tikai vienīgi viņam bij atbildīgi. Riksdag'am gan vēl palika tiesība lemt par karu, noteikt nodokļus, piedalīties likumdošanā, bet Riksdag'a sanākšana uz periodiskām sesijām vairs nebija paredzēta. Tas izskatījās gandrīz pēc absolūtas monarhijas, bet Gustava personīgās īpašības un turēšanās pie apgaismotāju filosofijas, kuŗas piekritējs bija Gustavs līdzīgi saviem laika biedriem Prūsijas Frīdriķim II. un citiem to laiku valdniekiem, un kuŗa uzlika lielus lielus pienākumus pret pavalstniekiem, tāpat arī laimīga padomnieku izvēle izsauca pret ķēniņu Gustavu tautas un sabiedrības simpatijas. Tiesiskās apziņas kultivēšana, cilvēcība likumdošanā, tautas labklājība, iecietība, sirdsapziņas brīvība, saimnieciskā stāvokļa uzlabošana, preses brīvība, spīdzināšanas aizliegšana, brīva tirdzniecība uz laukiem, tiesnešu sastāva atjaunošana, tālāk finansu reforma, izlaižot sudraba naudu un iemainot papīra naudu pēc cieta kursa — tas yis, protams, atrada daudz piekritēju. Tāpat arī Gustavs atcēla dzimtsbūšanu zviedru Pomeranijā, kuŗa vienīgā no Eiropas zemēm bija palikusi vēl Zviedrijai pāri no agrākām lielām kontinentalām provincēm, un 1782. gadā Gustavs atļāva arī žīdiem apmesties uz dzīvi visā Zviedrijā. Ari māksla, zinātne un vispār garīgā kultura uzplauka šinī Zviedrijas apgaismošanas laikmetā. 1786. gadā Gustavs nodibināja daiļliteratūras akadēmiju, vēstures un arheoloģisku akadēmiju, tāpat arī mākslas akadēmiju, operu, teātri un beidzot arī glezniecības akadēmiju līdzās ar Nacionalo muzeju, bet gandrīz visur pieturējās pie franču paraugiem. Jāatzīmē, ka Gustava laikā it sevišķi nostiprinājās franču kultura Zvie-

drijā un arī toreizējie zviedru muziķi, rakstnieki un domātāji, kā Kārlis Bellmans, Kellgrens, Lidners, Leungren, nerunājot par māksliniekiem kā Tobiļu Sergeli, Hallu, Lafrensen u. c., atradās tāpat zem franču mākslas iespaida, ļoti bieži arī paši apmeklējot Parīzi un tur studējot.

Bet līdzīgi citiem apgaismotiem tolaiku valdniekiem, arī Gustava dvēselē blakus šādiem cēliem pasaules uzskatiem mitinājās nevaldama despotisma kāre, kuŗu izvirtušie galma ļaudis sevišķi cītīgi kultivēja, jo tādos apstākļos, protams, bij vieglāki izmantot šo svārstību sevis labā. Bet no otras puses tas radīja arī plašāku opozīciju un jau 1786. g. Riksdag's uzstājās pret vienu otru nebūšanu, nepiekrītot valdības likumprojektiem.

Šādos apstākļos Gustavs uzskatīja par vienīgo sava iespaida stiprināšanas iespējamību kādu izdevīgu karu. Un izlietojot Krievijas grūtības ar Turciju (1787. g.), viņš paklusām gatavoja uzbrukumu Pēterburgai, kuŗu gribēja ieņemt ar vienu sitienu. Bet šim karām tomēr nebija panākumu un uz viņu arī tautu nevarēja aizraut, lai gan Gustavs prata lietas nostādīt tā, itkā Krievija pirmā būtu uzbrukusi. Šī neveiksme atkal tikai spēcina opozīciju, kuŗa nodibināja slepeno t. s. «Anjala savienību» ar nolūku gāst ķēniņu. Tikai tas apstākļis, ka Dānija pēkšņi pieteica karu Zviedrijai un ielauzās līdz Gotenburgai, novilcināja šo sazvērestību un deva iespēju ķēniņam atkal no jauna iegūt tautas simpatijas, it sevišķi pie zemniekiem un pilsoniskiem elementiem, pie kuŗiem arī Gustavs, tāpat kā jau agrākie Zviedrijas ķēniņi, griezās grūtā brīdī. Šīs atjaunojošās simpatijas salauza galīgi sazvērestību un viņas dalībniekus izdevās pa lielākai daļai apcietināt. 1789. gadā sasauktais Riksdag's izteica ķēniņam atkal pilnu uzticību, atļāva līdzekļus kara turpināšanai un paplašināja, neskatoties uz muižnieku protestu, ķēniņa varu, gandrīz padarot to par absolūtu valdnieku, pat ar tiesībām pieteikt karu. Turpmāk Riksdag's pats arī vairs neierosina likumus, bet valsts

padomes vietā tiek iecelta augstākā tiesa, kuŗa jau pa pusei sastāvēja no pilsoņiem.

Zemnieki arī iegūst pilnīgu rīcības brīvību ar savām zemēm un pilsoņi atkal dabūn tiesību pirkt muižas, kas tiem agrāk bij liegts. Tas izsauca vēl lielāku nemieru pie muižniekiem.

Tai pašā laikā Gustavs centās uzstāties par labu Francijas gāstam ķēniņam Ludviķim XVI., kuŗu franču revolucionāri apcietināja un ar kuŗu Gustavs bij personīgi diezgan labi pazīstams. Lai to panāktu, Zviedrijas ķēniņš pat noslēdza 1791. gadā līgumu ar Zviedrijas lielāko ienaidnieku — Krieviju, cerībās ar krievu palīdzību doties uz Franciju, lai atjaunotu Francijas monarķiju un stiprinātu caur to arī savu paša stāvokli. Bet Gustavam neizdevās šo plānu izvest, jo muižnieciskā savvērestība bij jau lēmusi par viņa dzīvību un 16. martā 1792. gadā virsnieks Ankarštremis nošāva ķēniņu Stockholmas operā. Tomēr lielas pārmaiņas nenāca, palika tas pats agrākais stāvoklis: ārējā politikā no vienas puses valdīja bailes no Krievijas, no otras — ne visai noteiktā griba tuvināties franču republikai arī neizlauzās cauri, bet par to iekšējā dzīvē bij vajadzīga stingra saimnieciska roka. Gustava III. pēcnācējs Gustavs IV. bij mazgadīgs un tamdēļ viņa vietā valdīja viņa tēvocis Hercogs Kārlis, kuŗam tomēr arī trūka laba valdnieka īpašību; tikai 1796. gadā sasniedzot pilngadību, Gustavs IV. ieguva arī tiešu iespaidu uz pārvaldi un centās iet tēva pēdās, caur ko izpelnījās savu pavalstnieku labvēlību. Grūtais finansiels un saimnieciskais stāvoklis, kuŗš radās sakarā ar vairākkārtīgām neražām, kam sekoja tirdzniecības un kuģniecības pagrimšana, un, protams, grūtības naudas tirgū, piespieda pat iekļāt Vismaras pilsētu Meklenburgai, bet tā radās līdzekļi, lai nostabilizētu izlaisto papīra naudu uz $\frac{2}{3}$ no viņas vērtības. Grūtākajam bij tagad gan pāri, bet valstssaimniecību vairs nevarēja būvēt bez plāna. Tā radās noteikta saimnieciska politika, kuŗas galvenais uzdevums bij veicināt koku eksportu un lauksaimniecību. Šais nolūkos tika izvesta lielo kanālu būve (Söder-

telje, Göta, Trollhättan, kuŗi vēl tagad noder kā saimnieciskas arterijas). Uz laukiem valdība atļauj zemniekiem turpināt izdališanos patstāvīgās mājās. Daudzās vietās atklātas lauksaimnieciskas kameras ar uzdevumu veicināt zemkopības pacelšanu. Ari rūpniecība attīstas šīnī ziņā ievērojama angļu inženiera Samuela O v e n a nodibinātā tvaiku mašīnu fabrika 1804. gadā Stockholmā.

XVII. Zviedrija Napoleona laikā. UniĶa ar Norveģiju.

Gustavs IV. pret Franciju. Krievija iekaro Somiju. 1809. g. konstitucĶja. — Napoleona maršals. — Zviedrijas troņa kandidats. Bernadote pret Napoleonu. Norveģijas pievienošana 1814. g.

Gustavs IV., pretēji savam tēvam, baidĶjās no liberalisma idejām un tamdēļ ari viņa valdĶšanas laikā nav atzīmējams garĶgā kulturā kāds sevišķs progress; bet taisni pretēji, viņš pat izdod pavēli noplēst Stockholmas operas teatri, (šo pavēli tikai tamdēļ vien neizpildĶja, ka Gustavs tika gāsts no troņa savas nelaimĶgās ārējās politikas dēļ). Gustavs IV. negribēja pievienoties t. s. «kontinentalai sistemai», kuru uz Francijas ierosinājumu nodibināja lielvalstis pret Anglijas jūras tirdzniecĶbu, bet viņš pat nostājās Anglijas pusē, noslēgdams ar Angliju subsidĶjas lĶgumu. Toreiz Napoleons bij sasniedzis savas varas augstumus un par tādu Zviedrijas preteškĶbu atļāva Krievijai izrēķināties ar Zviedriju, ari pats dodams rĶkojumu iebrukt Zviedrijā no dienvidiem savam maršalam Bernadotam (nākošam Zviedrijas ķēniņam). Krievi 1808. gadā iedrāzās Somijā iekšā bez kādas kara pasludināšanas un drĶz vien Zviedrijas armĶja Somijā kapitulē, atdodama krieviem pat Sveaborgu. Angļi gan solĶja nosūtĶt uz Zviedriju palĶga spēkus 11.000 lielu korpusu, kuru gribēja izsēdināt malā Gotenburgā, bet Gustavs, ļaunu paredzēdams un baidĶdamies no ta, ka ari angļi vēl nepaliek Gotenburgā pavisam, to noliedza. Ari zemnieku sacelšanās Somijā pret krieviem nevarēja grozĶt stā-

vokli. 1809. gadā ziema bij ārkārtīga nikna, tā kā aizsala viss Baltijas jūras līcis un kazaki it viegli ieņēma Alandu salas. 1809. gada pavasarī krievi bij jau ieņēmuši visu Ziemeļ-Zviedriju un tā nekas cits neatlika, ka Gustava IV. pēcnācējam Kārlim XIII. (Gustavs pa to starpu tika no kādas virsnieku sazvērēstības gāsts!) parakstīt mieru 17. septembrī 1809. g. Fridrichshamnā, pēc kuŗa Zviedrija atdeva Krievijai Somiju un Alandu salas. Drīz pēc tam Zviedrija noslēdza mieru arī ar Dāniju, kuŗa, izlietodama Zviedrijas grūtības ar Krieviju, arī bij iebrukusi Zviedrijas ziemeļos. Pēc visām šīm neveiksmēm Zviedriju vēl piespieda piedalīties kontinentālā sistemā. Tas bij pazeminoši priekš Zviedrijas patriotiem un izsauca naidu pret Napoleonu, ar ko arī izskaidrojams Zviedrijas vēlākais atvērēsinājums pret Franciju. Sakarā ar ārējām grūtībām, pasliktinājās arī iekšējais stāvoklis, bet vieglāki arī negāja pēc valdnieka maiņas. Gāžot Gustavu IV., Riksdag's arī uz visiem laikiem atcēla no troņa Gustava pēcnācējus un izsludināja atkal jaunu valsts satversmi, t. s. 1809. gada konstitūciju. Pēc šīs konstitūcijas ķēniņam pieder izpildu vara, tiesība slēgt līgumus, pieteikt karu, parakstīt mieru — visos šinīs un citos jautājumos ķēniņš bij gan Riksdag'am neatbildīgs, bet par to bij atbildīgi tie valsts padomnieki, kuŗi līdzās ar ķēniņa parakstu deva arī savu parakstu zem ķēniņa rikoījuma. Tā tika ieviesta t. s. kontrasignēšana, vai ķēniņa paraksta apstiprināšana. Augstākās tiesas locekļus jaunā konstitūcija padarīja neatceļamus. Riksdag'am jāsanāk katrus 5 gadus un viņš lemj par nodokļiem, budžetu, finansu likumdošanu un tml. Bet balsošanā pa vecam piedalas tikai kārtas un pietiek, ja par likumu balso 3 «balsis», t. i., ja trīs kārtas, piem., muižnieki, garīdznieki un pilsoņi — nobalso par kaut kādu likumprojektu, tad tas skaitas kā pieņemts. Tikai valsts satversmes grozīšanas gadījumā nepieciešams visu 4 kārtu lēmums un nobalsošana pa diviem lāģiem. Reizē ar šo konstitūciju ievēda

ari jaunu Riksdag'a kārtības rulli un jaunu preses likumu.

Ievērojot to, ka Gustava IV. pēcnācēji bij pavisam atcelti no Zviedrijas troņa un ķēniņam Kārlim ari nebij bērnu, radās vajadzība pēc jauna troņamantnieka. Sakarā ar to atkal cēlās domstarpības: vieni gribēja ievēlēt Norveģijas princi, lai panāktu Norveģijas-Zviedrijas uniju, bet radās ari tādi, kuŗi labāk vēlējās saņemt valdnieku no Napoleona (tāpat kā savu laiku no Krievijas žēlastības), cerībās tādā ceļā atbrīvot Somiju. Šī partija bij jau sen izredzējusi Zviedrijai par karali Napoleona maršalu Ž a n i B a p t i s t u B e r n a d o t i, kuŗš bij no Napoleona ari jau izpelnījies firsta Pontekorvo tituli. Bernadote, vienkārša franču advokata dēls, piederēja pie pilsoniskām aprindām, bet bij ļoti spējīgs un apdāvināts strategs, kuŗš drīz vien pacēlās no seržanta par maršalu un ieguva lielu karavadoņa slavu un, protams, ari Napoleona draudzību, jo Napoleons tādus cienīja. Bez tam Bernadote apprecēja agrāko Napoleona ligavu Marseļas tirgoņa meitu Desideriju Klari, kuŗas māsu bij jau apņēmis Napoleona brālis, Spānijas ķēniņš Jozefs Bonaparte. Tolaiku apstākļos ta bij priekš Zviedrijas laba un vēlama kandidātūra. Iegūstot par karali tādu augstistāvošu personu un it īpaši tuvu stāvošu pašam Eiropas noteicējam Napoleonam, Zviedrija varēja cerēt uz atelpu. Un tā ari beidzot Riksdag's ievēlēja par Zviedrijas ķēniņa likumīgo troņmantnieku Napoleona maršalu Bernadotu, kuŗš pārgāja luterticībā un pieņēma «K ā r ļ a J o h a n a» vārdu. Bernadota pēcnācēji vēl šodien valda Zviedrijā.

Ar Kārļa Johana Bernadota ierašanos sākās Zviedrijā laimīgāki laiki. Lai gan par ķēniņu Kārlis Johans tika tikai 1818. gadā, tomēr faktiskais valdnieks viņš bij jau kopš savas ierašanās un to tūlīt ari juta Zviedrijas valsts dzīve. Bernadote bij labs kara vadonis un apdāvināts administrators ar pietiekošu personīgu autoritāti. Viņu ari labāki klausīja, jo tā mēdz arvien būt, ka ārzemnieku arvien vairāk klausā, nekā pašu cilvėku. Bez tam Zviedrijā

19. gadu simteņa sākumā kārtu priekšstāvība nestāvēja vairs augstā cieņā pateicoties tam savtīgumam un intrigām, kuŗas dzina muižnieki savā varas kārē. Tamdēļ arī drīz vien kāds gudrs un tālredzīgs valdnieks varēja iegūt nevien panākumus, bet arī nostiprināties. Tā arī notika, ka pilnīgi svešs francuzis pārvēršas par iemīlotu Zviedrijas ķēniņu.

Bet Napoleons, kuŗš pabalstīja Bernadota kandidaturu un tagad cerēja dabūt Zviedriju zem sava pilnīgā iespaida, bij vīlies, jo, neraugoties uz Napoleona draudiem, Bernadote ievēroja savā politikā tikai Zviedrijas intereses. Tā, piem., zem Napoleona draudiem izdarītā kara pieteikšana Anglijai 1810. gadā palika uz papīra un Zviedrijas izdevīgā tirdzniecība ar Angliju pa vecam turpinājās. Šos laikos sevišķi uzplauka Gotenburgas pilsēta, kuŗa toreiz pārvērtās par tirdzniecības un tranzīta centru visai Ziemeļ-Rietumu Eiropai, jo no turienes, pretēji kontinentālai sistēmai, gāja angļu preces uz Vāciju, Krieviju, Poliju. Lietās nonāca tiktālu, ka Napoleons deva rīkojumu ieņemt Zviedrijai piederošo Pomēranijas daļu kā sankciju pret nepaklausīgo saviem plāniem Zviedriju, kuŗa neievēroja kontinentālo sistēmu. Bet tos laikos jau Napoleona zvaigzne sāka rietēt, Austrijas galms pielika visas pūles, lai vājinātu Napoleonu un šai ziņā Austrijas kanclers Meternichs izlietoja visus apstākļus un arī prata pievilkt Zviedriju pret-Napoleoniskā koalīcijā, bet pēdējai pievienojās Bernadote arī tikai pret garantētām kompensācijām. Tā viņš, piem., 1812. g. augusta beigās, satiekoties ar Aleksandru I. Abo pilsētā, panāca no Aleksandra solījumu, ka Krievija pabalstīs Norvēģijas pievienošanu pie Zviedrijas un atzīs Bernadota dinastiju par likumīgu Zviedrijas dinastiju. Te būtu jāpiezīmē, ka atceltais Gustavs IV. arvien vēl cerēja, mazākais savam dēlam, atpakaļ iegūt pazaudēto «ziemeļu zvaigzni», kā toreiz sauca Stockholmu. Kas zīmējas uz Norvēģiju, tad pretēji t. s. Somijas sistēmas piekritējiem, Bernadote cerēja nostiprināt Zviedriju caur savienību ar Norvēģiju un tā nodrošināties no tālākās Krievijas agresivitātes.

Krievijai tas zināmā mērā arī patika, jo tādā ceļā viņai palika iekarotā Somija. Bet nepieciešamība piedalīties koalīcijas kara gājienā pret Napoleonu neatļāva ķerties tūlīt pie Norveģijas sistēmas realizēšanas. Arī piepēši radušās izredzes uz Francijas troni, kuras Bernadotam iedvēsvoja Eiropas diplomātija, cerībās piedabūt Bernadotu un arvien vēl slavenos Zviedrijas kareivjus uz enerģiskāku piedalīšanos kara darbībā, pievilka Bernadota intereses vairāk Eiropas lietām.

Tomēr, kā labs valdnieks, viņš saudzēja savus karaspēkus, piedaloties izšķirošā kaujā pret Napoleonu pie Leipcigas, tikai ar artilēriju, bet par to izlietoja gan savus diplomātiskos panākumus, lai piespiestu arī Dāniju piekrist viņa plāniem attiecībā uz Norveģiju. Kā zināms, Dānija bij palikusi uzticīga Napoleonam un tamdēļ arī vēlāk pazaudēja Šlezvig-Holšteinu. Arī no iebrukuma pašā Francijā Bernadote atturējās, pirmkārt, saudzējot savu agrāko tēviju un, otrkārt, it sevišķi vēl tāpēc, ka cerības uz Francijas troni bij zudušas pēc tam, kad Burboni bij atraduši no Austrijas puses lielāku pabalstu. Pēc Parīzes miera (30. maijā 1814. g.) Kārlis Johans Bernadote atgriezās uz Zviedriju un ar draudiem un veiklu diplomātiju panāca Zviedrijas ķēniņa Kārļa XIII. ievēlēšanu arī par Norveģijas ķēniņu. Bernadote steigās tamdēļ, ka tūvākā nākotnē vajadzēja sākties Vīnes kongresam un līdz tam laikam vajadzēja jau radīt faktus.

4. novembrī 1814. g. Norveģijas Stortings (lielā valsts sapulce) nolēma, ka Norveģija turpmāk kā brīva, neatkarīga, nedalāma, suverēna valsts stājas apvienībā ar Zviedriju zem viena un tā paša ķēniņa. Izpildu vara Norveģijā piekrīt ķēniņam un atbildīgai valsts padomei, no kuras 3 locekļi uzturas arvien ķēniņa tuvumā. Norveģijā uzturas Zviedrijas ķēniņa vietnieks. Likumdošanas vara pieder Stortingam (kurš sadalās Odelsting'ā un Lagthing'ā, tā apmēram, kā augšnamā un apakšnamā). Trīs pēc kārtas

sekojošie Stortinga lēmumi var grozīt satversmi arī pret ķēniņa gribu.

Kas zīmējas uz ārējām lietām, tad tās vadīja kopējs ārlietu ministrs, bez tam pastāvēja kopēja diplomātija un konsuli, un abas valstis noslēdza aizsardzības līgumu. Kā Bernadote bij paredzējis, tā arī notika un Vīnes kongress rēķinājās ar notikušo faktu, it sevišķi vēl pateicoties Anglijas iespaidam, kuŗu arī zināmā mērā Zviedrijas-Norveģijas savienība nodrošināja no Krievijas puses. Zināmas grūtības cēla gan Dānija, kuŗa prasīja sev solito Pomerāniju (Bernadote tādu solījumu bij kādreiz devis, lai iegūtu Dānijas piekrišanu Norveģijas pievienošanai). Tagad Zviedrija, kuŗa jau bij izvedusi savu Norveģijas programmu, visādi vilcinājās ar solījuma realizēšanu, kamēr beidzot Dānija atteicās no Pomerānijas, atdodot to Prūsijai pret Lauenburgu un 2 miljoni tāleru, bet Zviedrija saņēma no Prūsijas par atteikšanos no Pomerānijas 4 miljoni tāleru. Tagad Zviedrijai vairs no cietzemes nepalika nevienas pēdas un Zviedrija bij galīgi atgriezusies savās dabīgās robežās ar 1.465.000 lielu iedzīvotāju skaitu 1815. gadā.

XVIII. Kārlis Johans XIV. un Eiropas reakcija.

Zviedrijas liberalismis. Norveģija atceļ 1821. g. muižnieku kārtu. Krievijas «legitimisms». Kredītiestādes un zemkopības veicinašana. Zviedrijas nacionalisti. Skandināvijas renesanse. Pretvācu kustība 1848. g. Arodnieciska izglītība.

Kā jau varēja sagaidīt, Eiropas reakcija arī atstāja savu iespaidu uz Zviedriju, kuŗa kopš 1809. gada bij gandrīz vienīgā konstitucionelā ķēniņvalsts Eiropā, bet patiesībā šī iekārta vēl Zviedrijā nebij dziļi iesakņojusies un Eiropas reakcija meta savas ēnas arī uz Zviedrijas ķēniņa rīcību: 1818. gadā Bernadote uzkāpa galīgi uz Zviedrijas-Norveģijas troņa un tagad tik parādīja arī savu īsto seju, pārvēršoties par padevīgu reakcijas un «svētās aliances» kalpu. Kārlis XIV. mēģināja visādi iztapt Eiropas legitimistiem un arī savā zemē apspieda kuŗu katru liberalaku strāvu. Grūtības vēl radās sakarā ar to, ka Kārlis Johans neprata zviedru valodu un palaidās uz to, ko viņam ziņoja galminieki, kuŗi viņu bieži maldināja. Tā maz pamazām radās arī opozīcija, kuŗa bij izmanama kā zemniekos, tā arī nacionālajā sīkmuižniecībā. Ari Riksdag'ā nodibinas liberalā opozīcijas partija, kuŗa ievērojami stiprinās pēc Julija Revolūcijas. Šī liberalā strāva, kuŗa izgāja uz patvarības apkaŗošanu, visspilgtāki parādījās to laiku presē — Stockholmas «Argusā» un sevišķi lielā politiskajā laikrakstā «Aftonbladet», kuŗš iznāk vēl šodien. Avīzes arī asi kritizēja birokratismu, patvarību likumdošanā, pieprasīja reformas, taupību, preses brīvību, noziedzīgo ierēdņu atcelšanu, valstspadomes reorganizāciju un tautas priekšstāvības reorganizāciju, grozot reakcionāro kārtu priekšstāvību. Valdība gan aizliedza liberālās avīzes, bet tās atjaunojās zem citiem nosaukumiem un arvien no jauna pacēla savas balsis, neskatoties uz represijām un atklātības darbinieku ieslodzīšanu cietokšņos. Galu galā arī Riksdag'a vairākums palika liberāls un panāca izpildu varas reformēšanu, pārvēršot valstspadomi «Ministrijā», kuŗā

ietilpa 7 departamenti: iekšlietu, tieslietu, kulturas, (izglītības un reliģijas), kara flotes un finansdepartamenti un kuņģā iegāja bez tam vēl 3 ministri bez portfeļa. Šī ministrija bij atbildīga Riksdag'am un tādā ceļā viena daļa no liberalās programmas bij pildīta. Sakarā ar to no opozīcijas atkrita liela daļa mērenāko un sabiedriskā doma arī nomierinājās. Arī Norveģijā norisinājās tāda pat liberāla kustība, kuņģa tomēr bij radikalāka un, piem., atcēla 1821. gadā muižniecību un titulus un izveda cauri, ka turpmāk ķēniņa vietniekam Norveģijā jāpieder pie norveģu tautības.

Arī ārējā politikā Zviedrija ieturēja neitrālu līniju un gudri neiejaucās Eiropas raibos pēc-Vīnes kongresa notikumos. Mazi sarežģījumi radās ar Dānijas prasību, lai Norveģija nomaksā parādu, bet šīnī jautājumā Zviedrija izlīga ar Dāniju ar Anglijas starpniecību. Nopietnāks konflikts draudēja izcelties starp Zviedriju un Krieviju «leģitīmisma» principa aizskāršanas dēļ. Kā zināms, Krievija pat kristīgos grieķus liedzās pabalstīt pret turkiem aiz šī principa un visur un visādi centās izvest stingru paklausību valsts varai, visviens, kāda ta būtu. Zviedrijas konflikts ar «leģitīmisma» principu pastāvēja iekš sekošā. Zviedrija bij pārdevusi 5 vecus kara kuņģus atkritušām no Spānijas Dienvidamerikas republikām un Aleksandrs I. ultimātīvi pieprasīja šī nolīguma anulēšanu, piedraudot pat ar karu. Zviedrijai nekas neatlika, kā piekāpties.

Miera apstākļi, kuņģi valdīja Zviedrijā tāpat, kā visā Eiropā pēc Napoleona krišanas, deva iespēju arī uzlaboties saimnieciskai dzīvei, kuņģa bij kļuvusi ļoti grūta sakarā ar lieliem kara izdevumiem, vairākām neražām, pārlieliem preču ievadumiem, papīra naudas izlaidumiem un vājinātām nodokļu maksātāju spējām. Tomēr maz pamāzām izdodas izvest finansu reformu (trešo pēc kārtas!), izpērkot papīra naudu par $\frac{3}{8}$ no viņas vērtības. Tai pašā laikā radās Zviedrijā pirmās diskontobankas, kuņģu skaits ar laiku pieauga, un nodibinājās arī pirmās krājķases Gotenbūrgā un Stockholmā. Kā

diskontobankas, tā arī krājkases bij privatas. Zināmas grūtības pārdzīvoja Zviedrijas koku tirdzniecība ievērojot to, ka Anglija kā pretspaidu pret kontinentālo sistemu, ieveda augstas muitas uz kokiem un tikai kopš 1842. gada stāvoklis koku tirgū atkal sāka uzlaboties, pēc tam, kad Anglija atcēla augstās muitas.

Bet iedzīvotāju galvenā nodarbošanās pa vecam bij zemkopība un lopkopība: 82% no visas tautas bij nodarbināta lauksaimniecībā. Nodibinātās zemkopības kameras (Hushallningssällskap) bij pielikušas daudz pūles pie sējuma platības paplašināšanas un raža bij pieaugusi līdz $10\frac{2}{3}$ miljoniem dubultcentneru, tā kā bij iespējams pat eksportēt auzas un kviešus. Sava nozīme bij arī jaunnodibinātiem Zemkopības institutam un Zemkopības akadēmijai. Tāpat arī lopkopību veicināja valdība, ievēdot uzlabotas lopu sugas.

Pārejot pamazām pie brīvirdzniecības, arī ārējā Zviedrijas tirdzniecība sāka spēji uzlaboties un sasniedza 1845. g. importā — 29 miljonus kroņu un eksportā — 33 miljonus kr. Tirdzniecības flotē jau skaitījās 2744 kuģi, daudzi ar tvaika dzinamiem. Liela nozīme Zviedrijas rūpniecības uzplaukšanā bij labiem satiksmes ceļiem, it sevišķi Gōta kanalam, kuŗš nāca 1832. g. un savienoja Zviedrijas dienvidus krastu ar ziemeļa krastu.

Arī garīgā dzīvē manāma sakarā ar saimniecisko uzplaukšanu lielāka rosība. Literatūrā atzīmējama nacionāli-romantiska strāva ar prof. T e g n e r u priekšgalā. Tegnera spalvai pieder skaista Fritjofa saga (teika). Tai laikā G. G e i j e r s uzrakstīja pirmo zinātnisko lielo Zviedrijas vēsturi. Pie šo kultūras darbinieku grupas pieder arī Zviedrijas «Sporta-tēvs» — Pēters L i n g s, kuŗš, tāpat kā Geijers, rakstīja drammas un stāstus iz Zviedrijas pagātnes, bet arī ir pazīstams kā «Zviedrijas veselības gimnastikas» izgudrotājs. Šiem Zviedrijas tautiskiem celmlaužiem sekoja daudzi citi, kuŗi turpināja darbību tautiskā virzienā; pie viņiem pieder vēsturnieks F r i k s e l s (Fryxell), un jurists Š l i t e r s

(Schlyter), kurš izdeva Zviedrijas senos likumus. Ari zinātnes nozarēs radās pirmklasīgi zinātnieki, kā ķimīķis Karls Scheele, Jakobs Bercēlius, botaniķi Eliass Fries, Kārlis Agardt, anatoms Retciuss, zooloģis Nilssons u. c.

Atzīmējams, ka šī romantiski-vēsturiskā strāva Zviedrijas garīgā dzīvē radīja atskaņas arī citās Skandināvijas zemēs — Norveģijā un Dānijā, un izvērtās t. s. Skandināvijas renesanses kustībā: vairākkārt sanāca kopējas Skandināvijas zinātnieku konferences, notika akademiskās jaunatnes satikšanās, un visās runās izskanēja ilgošanās pēc Vis-Skandināvijas tēvijas. Šī kustība sevišķi pastiprinājās 1848. g., kad dāņi sacēlās Šlezvig-Holšteinā pret vāciem. Toreiz visa Skandināvija steigās izteikt līdzjūtību apspiestiem, zem svešā jūga atrodošajiem dāņiem, un ienaida pret Vāciju un vāciešiem putoja. Simtiem karstasinīgu savvaļnieku ieradās Dānijā, lai piedalītos svētā atbrīvošanas kara gājienā pret apspiedējiem vāciem. Lietas nogāja tiktālu, ka arī Zviedrijas-Norveģijas ķēniņam bij jāpadodas sabiedriskai domai un oficiāli jāiet Dānijai palīgā. Tādā ceļā galu galā Dānija atkal tika pie Šlezvig-Holšteinas, kuŗu gan vēlāk sešdesmitos gados atkal Prūsija kopā ar Austriju viņai atņēma. Bet šī epizode iz vācu-skandināviešu attiecību vēstures ir ļoti zīmīga un pierāda, ko spēj panākt solidara nacionāla sajūšma. Tikai, diemžēl, Skandināvijas solidaritātei vēl pagaidām bij vairāk dzejiski un romantiski pamati, nekā lietīšķi-saimnieciski un reālas attiecības starp Skandināvijas valstīm bij tālu no ļoti draudzīgām. Ari norveģi ilgojās pēc savas neatkarības un tā kā mēs jau redzējām, Norveģijā bij radusies diezgan spēcīga kustība, kuŗa prata izvest savu gribu, neraugoties uz Zviedrijas spiedienu. Šī kustība ar laiku pieņēma plašumā un izauga par spēcīgu nacionālu neatkarības kustību, kuŗa arī sasniedza beidzot sava ideāla iemiesojumu 20. g. simteņa sākumā. Visspēcīgāka tomēr šī garīgā Skandināvijas kustība un dziņa pēc izglītības bij Zviedrijā, kuŗa arī faktiski izglītības laukā daudz vairāk

panākusi, nekā pārējās Skandināvijas valstīs. Izglītību un zinātnisko pēfīšanu veicināja arī Zviedrijas Riksdag'a labvēlīgā izturēšanās un bagātie privatpersonu ziedojumi. Stockholmā nodibinājās 19. gadu simteņa sākumā medicīniska fakultāte (1810.), Tehniska augstskola (1826.), Mežu akadēmija (1818.). Arī pirmās augstākās meiteņu skolas jau nodibinājās Stockholmā un Gotenburgā. Sevišķi lielu nozīmi ieguva 1842. g. likums par obligatorisko tautas izglītību, pēc kam radās arī drīz vien pirmā tautas augstskola. Tā Zviedrija arī tautas izglītības ziņā ieņem redzamu vietu Eiropas valstu vidū, bet veicinādama tautas izglītību, Zviedrijas valdība, bez šaubām, caur to tikai veicināja valsts labklājību. Atzīmējams te būtu, ka Zviedrijā tos laikus tikpat lielā mērā prese izcēla arodnieciskās izglītības nepieciešamību, kā pie mums, cerībās tā aizturēt zviedrus no izceļošanas, kuŗa sākās arī Zviedrijā 19. g. simteņa vidū neredzētos apmēros, sakarā ar inteliģences pārprodukciju.

XIX. Lielo reformu laikmets.

Garantijas līgums ar Angliju un Franciju. Alandu salu neitralizēšana. Saimnieciskais progress. Muitas reforma. Pašvaldības. Kārlis XV. (1857.—1872.) un Zviedrijas 1866. g. satversme. Zemnieku partija. Liberāla sabiedriskā iekārta.

Šo liberālo nacionālo politiku turpināja Kārļa Johana XIV. mantinieks Oskars I. (no 1844. g.), kuŗš bij gan dzimis Francijā, bet jau agrā bērnībā pārnācis uz Zviedriju, kur baudījis zviedrisku izglītību un izaudzis par īstu ziemeļnieku. Oskars pievilka pie valsts darba liberālos ministrus, paplašināja preses brīvību, un pārbaudīja likumus, reformējot kriminallikumus.

Parīzes februarrevolūcija 1848. gadā atstāja arī savu iespaidu uz Zviedriju un Oskars I. uzdeva izstrādāt valsts satversmes reformas projektu, liekot pamatā vispārējās vēlēšanu tiesības un pieturoties pie divpalātu sistēmas. Bet šis projekts tika realizēts tikai Oskara pēcnācēju

laikā. Kas zīmējas uz Oskara I. ārējo politiku, tad viņš bij tikpat liels Krievijas pretinieks, cik dedzīgs Skandināvijas orientācijas piekritējs. Tam bij arī savi labi iemesli. Vēl nebij aizmirsta Somija, kur dzīvoja liels skaits zviedru, arī Norveģijas lapiem neatļāva vairs krievi ganīt briežus ziemā Somijas pierobežu apgabalos, sakarā ar ko tie sāka sprāgt. Tāpat arī atspirgušai Zviedrijas tirdzniecībai un rūpniecībai sāpēja pazaudētie tirgi. Un kad sākās Krimas karš, ķēniņš Oskars arvien vairāk pieslējās pretkrieviskai koalīcijai. 1854. gadā angļu flote iznīcināja krievu apcietinājumus uz Alandas salas, sakarā ar ko uzausa zviedru patriotos cerības uz Somijas atpakaļpievienošanu. Nākošā gadā angļu flote bombardēja jau Sveaborgas cietoksni Somijā, un tāi pašā gada rudenī Zviedrija jau parakstīja garantijas līgumu ar Franciju un Angliju, kurā solījās ne pēdas no Skandināvijas salas neatdot krieviem, par ko Anglija atkal no savas puses apsoliya pabalstīt Zviedriju krievu uzbrukuma gadījumā. Šis veiklais pretkrieviskās koalīcijas diplomatisks solis piespieda Krieviju piekāpties un parakstīt 30. martā 1856. gadā Parīzē miera līgumu, kurā, starp citu, Krievija uz mūžīgiem laikiem atsakas no apcietinājumu celšanas uz Alandu salām, kas tomēr priekš Zviedrijas bij liels panākums.

Šinī gadījumā Oskars bij pierādījis savas diplomatisks spējas un arī iekšējā dzīvē turpināja jo tālredzīgi iesāktos saimnieciskās reformas darbus, atceļot piem. cunfetes un tā atbrīvojot amatus no liekiem ierobežojumiem. 1854. gadā Zviedrija savienojās ar telegrafisku kabeli ar Eiropas telegrāfiem un tāi pašā laikā sākās arī Zviedrijā dzelzceļu būvēs gan ar privātiem, gan ar valsts līdzekļiem. Un 1862. gadā jau bij gatavs Gotenburgas-Stockholmas dzelzceļš. Šie ceļi lielā mērā pacēla ziemeļu mežu eksploatāciju un tā radās Zviedrijas ziemeļzemniekiem atspāids tik biežos neražas gados, jo tagad bij iespējams segt radušos graudu iztrūkumu ar pārdoto mežu. Liela nozīme piegriežama arī jaunievēstai naudas vienībai (kronai), pasta-telegrāfa ta-

rifa nokārtošanai un metrisko mēru un svaru ievēšanai. It sevišķi lielu nozīmi ieguva liberalā muitas tarifu politika. Aizsargu muitas politika, kā bij pietiekoši noskaidrojies, vairs neattaisnoja uz viņu liktās cerības un jau 50-os gados Zviedrija atcēla izvedmuitas, kas lielā mērā pacēla koktirdzniecību un sevišķi lauksaimniecību. Tāpat valdība veicināja arī rūpniecību, gan samazinot, gan atceļot attiecīgās muitas. Noslēgtie tirdzniecības līgumi un nolīgumi ar Dāniju par Sunda transita muitas likmju izbeigšanu un brīvu transitu caur jūras šaurumiem galīgi atbrīvoja Zviedrijas ārējo tirdzniecību. Sekas šai labvēligai saimnieciskai politikai bij ārkārtīgas. Zviedrijas ārējā tirdzniecība no 1845.—1860. g. g. gandrīz dubultojās; labības raža pieauga, paplašinājās arī sējumu platība. It sevišķi uzlabojās Zviedrijas saimniecība Krimas kara laikā, pēc kura gan iestājās atslābums, kuru tomēr ar veikliem finansu paņēmieniem prata izbeigt finansu ministrs Gripenstedts.

Sakarā ar šo saimniecisko uzplaukumu arī attīstījās spēcīga komunaliestāžu kustība *), tāpat arī baznīcas iekārta noorganizējās uz pašvaldības pamatiem ar baznīcas padomēm un sinodēm priekšgalā. Pilsētās valdīja vietnieki, uz laukiem pagasta padomes un apriņķa padomes — «lānos». Bet pašvaldību nostādīja uz likumīgiem pamatiem Oskara I. pēcnācējs, viņa dēls Kārlis XV., kurš jau 1857. g. pārņēma valdīšanu no sava grūtsirdībā kritušā tēva, Kārlis pieturējās gan pats pie konservatīviem uzskatiem, bet ievēroja jo stingri konstitūciju, jo liberalismā principi bij Zviedrijas valsts dzīvē un sabiedrībā jau tik dziļi iesakņojušies, ka arī ķēniņam cits nekas neatlika, kā padoties laika garām. Viņa valdīšanas laikā arī nāca gatava satversmes reforma, kuru bij ierosinājis viņa tēvs. Šī satversme, kura stājās spēkā 22. jūnijā 1866. gadā un pastāvēja nepārtraukti līdz 1919. gadam, radīja novecojušas kārtu priekšstāvības vietā modernu konstitucionālu ie-

*) Skat. manus rakstus par Zviedrijas pašvaldībam mēnešrakstā «Pārvaldības balss» 1924. g. gājumā.

kārtu pēc divpalatas sistēmas ar tautas priekšstāvju namu un augšnamu. Augšnama locekļus pēc šī likuma vēlēja pilsētu pašvaldības un apriņķa (lāņa) padomes uz 9 gadiem, bet ievēlēt varēja tikai tādus kandidātus, kuriem piederēja vai nu īpašums 80.000 kronu vērtībā, vai gada ienākums no 4000 kronām. Augšnama loceklis arī nedrīkstēja būt jaunāks par 35 gadiem. Turpretim apakšnama deputātus vēlēja tieši un viņi varēja būt arī 25 gadi veci un ar mazāku cenzu: 1000 kr. lielu īpašumu vai tikai 800 kronu gada ienākumu. Apakšnamu vēlēja tikai uz 3 gadiem un deputāti saņēma dienas naudas (1200 kr. gadā). Kā varēja sagaidīt, augšnamā ienāca lielgruntnieku, tirgoņu un pilsētnieku pārstāvji, bet apakšnamā zemnieki. Abu palatu tiesības bij vienlīdzīgas, bet strīdus gadījumā abas palatas balsoja kopā un ievērojot to, ka apakšnamā deputātu bij vairāk (piem. 1894. gadā 230 pret 150), tad arī apakšnamam piederēja noteikšana. Abu namu priekšsēdētājus iecēla ķēniņš, tāpat arī ķēniņam piederēja tiesība iesaukt abus namus uz ārkārtīgu sesiju. Ari garīdzniecība, kuŗa pēc jaunās satversmes neieņēma vairs izcilus vietu kā atsevišķa kārta, dabuja savu organizāciju — ģenerālsinodi, kuŗa sanāca ik 5 gadus, lai nozīmētu baznīcas dzīvi, kuŗa bija autonoma. Visvairāk ieguva no satversmes reformas zemnieki un pilsētnieki, kā tas arī saskanēja ar iedzīvotāju spēku samēru, jo reformas laikā ap 72% iedzīvotāju nodarbojās ar lauksaimniecību un zveju, tikai 15% — rūpniecību un kalnrūpniecību, 5% ar tirdzniecību un 8% — brīvām profesijām. No 190 ievēlētiem apakšnama locekļiem jau pirmā palatā bij ievēlēti 135 zemnieki. Zemnieku nozīme vēl pieauga pēc tam, kad nodibinājās Zviedrijas zemnieku partija «Landmannpartei», kuŗai pieslējās arī lielgruntnieki. Tūlit pēc tam zemnieki arī pasludināja savu programmu, kuŗa prasīja pārvaldes vienkāršošanu, taupību, labāku tiesas iekārtu, zemes nodokļu atcelšanu un beidzot visādu naturalnodevu, šķūšu un citu pārdzīvotās senlaiku apsardzības sistēmas nastu atcelšanu. Līdzās ar libe-

ralo vēlēšanu tiesību ieviešanu radās Zviedrijā pilnīgi moderna valsts iekārta, kuŗa galīgi sagrāva viduslaiku kārtu organizāciju. Šī kārtu organizācija bij arī radusies tamdēļ, ka garīdzniecība noslēdzās aizsargādama savas privileģijas, muižniecība — savas, pilsoņi — savas, bet vairākums neorganizētu zemnieku bij padots šim mazākumam, kuŗš zemniekus pārvaldīja, tiesāja, sodīja, komandēja un dzīvoja pat uz viņu rēķina. Šī socialā netaisnība ar jaunās iekārtas rašanos bij daudz maz izlīdzināta, bet vēl ne pavisam, jo vēlēšanas tiesības ieguva tikai mantīgā šķira, t. i. ap 10% no visiem iedzīvotājiem. Bet tāda pat iekārta bij Anglijā, Francijā un citās konstitucionelās valstīs. Tikai jaunākos laikos radās patiesa demokrātiska vienlīdzība, kad nosaka likumdošanu nevis mazākums, bet gan vairākums.

Līdzās ar socialo attīstību arī vispār dzīves apstākļi sāk manāmi uzlaboties. Likums par vispārējo skolas izglītību pacēla arī tautu garīgā ziņā un drīz vien radās vairākas jaunas avizes. Pilsētas ierīkoja ūdensvadus, cēla ērtus namus un ielas apgaismoja jau ar gāzi. Ari uz laukiem, it sevišķi dienvidos, jau bij ieviesusies labierīcība pat lopu kūtīs. Šai attīstībai bija arī savas ēnas puses. Rūpniecībai pieņemoties radās arī liels skaits strādnieku, bet radās arī tie trūkumi un netikumi, kuŗi mēdz pavadīt spēju rūpniecības uzplaukšanu. Ari tirgoņu starpā iespiedās jauni elementi, kuŗi nevisai rēķinājās ar godīgām tirgoņu tradīcijām, kad gribēja nopelnīt. Augstākā sabiedrībā pa vecam bij spēkā franču iespaids, kas pieauga līdzās ar politisko tuvināšanos Francijai. Un kad Francija pazaudēja 1870. gadā kuŗu ar Prūsiju, zviedru sabiedrība to sāpīgi sajuta līdz ar frančiem.

XX. Vāciskā orientācija un demokrātiskā kustība.

Muitas karš ar Vāciju. Socialie likumi Sieviešu jautājums Dabas bagātību izmantošana. Lauksaimniecības, rūpniecības un izglītības stāvoklis. Garīgā kultura.

Bet šī franciskā orientācija ar Kārļa XV. nāvi (1872. g.), kad nāca uz troņa viņa vāciski orientētais brālis Oskars II., sāka pamazām atslābt. Oskara II. gandrīz 35 gadu ilgā valdīšanas laikā iestājās Zviedrijas-Vācijas attiecībās lūzums. Oskars, kurš jaunībā bij aizrāvis ar vācu dzeju un literatūru, arī savā politikā sāka ieturēt Vācijai draudzīgu virzienu un 1881. gadā pat saprecināja savu vecāko dēlu Gustavu (tagadējo ķēniņu) ar Badenes princesi Viktoriju. Oskars II. visur pastrīpoja savas vāciskās simpatijas un pat pierunāja Riksdag'u galīgi atteikties Vācijai par labu no kādreiz Meklenburgai (1803. g.) iekļātās un Zviedrijai piederošās Vismaras pilsētas.

Šādaī valdnieku tuvināšanai sekoja arī sabiedriskā tuvināšanās, sākumā gan kultūrelā laukā, pastrīpojot tikai abu tautu radniecību. Zviedru studenti un inženieri devās papildināties zinātnēs uz Vāciju; uz turieni arī brauca mācīties kara mākslu jaunie virsnieki. Vācu zinātniskās metodes drīz vien sāka piesavināties zviedru augstskola un t. t. Drīzi pēc tam sākās abpusīga saimnieciski-zinātniska tuvināšanās, savstarpēji apceļojot abas zemes. Vācu pētnieki apmeklēja zviedru muzejus un bibliotēkas, vācu lauksaimnieki atkal praktiski iepazinās ar Zviedrijas augstiem sasniegumiem lauksaimniecībā, pieauga arī vācu-zviedru tirdzniecība un tuvinājās arī abu zemju strādniecība.

Vācijas attīstība arī Oskaram II. imponeja it sevišķi militārā ziņā un viņš nodomāja pārveidot Zviedrijas apsardzību pēc prūšu parauga. Bet te radās pretnieki no zemnieku partijas puses, kuri nebija ar mieru palielināt jau tā grūtās nodokļu nastas ar jauniem maksājumiem. Arī liberalie bij pretim, bet it sevišķi uzstājās pret «pārprūsošanu»

Jaunradītā pēc Vācijas parauga socialistiskā partija. Tikai pret attiecīgu zemes nodokļu samazināšanu izdevās valdībai izvest likumu par dienesta laika pagarināšanu no 30 dienām uz 42. Likuma pieņemšanu par armijas reorganizēšanu veicināja arī tā pārkrievošanas sistēma, ko Krievija sāka izvest Somijā, un ievērojot to, ka Somijai ar Zviedriju bij diezgan gara dabīga robeža, Zviedrijā radās nopietnas bažas par Krievijas tālākām tieksmēm uz neaizsalstošu jūru. Sakarā ar šīm bažām arī izdevās beidzot pagarināt kara dienestu līdz 90 dienām un klausību līdz 20 gadiem, ieskaitot izdienējušos kareivjus dienesta rezervē un zemes sargos. Un galu galā likumdošanas iestāde 1901. gadā pieņēma kājnikiem 240 dienas garu dienestu, bet specialās daļās pat 365.

Līdzīgi rūpēm par armiju Oskars II. lielu vērību piegriezta arī flotei un cietokšņu būvei, uzvedot stiprus apcietinājumus uz Gotlandas salas un pie Gotenburgas. Bet visas šīs apsardzības reformas kuŗas maksāja lielu naudu, izdevās izvest tikai tamdēļ, ka Zviedrijas saimnieciskais stāvoklis nostiprinājās. To panāca ievēdot maz pa mazam kopš 1878. gada atkal no jauna aizsargu muitas kā rūpniecībai, tā arī lauksaimniecībai. Zviedrijā bij arī savi brīvirdzniecības piekritēji, bet galu galā pasaules apstākļi — Amerikas un Vācijas konkurence ne mazākā mērā Krievijas lētie gaudi, spieda tomēr pieturēties pie aizsargu muitām un tirdzniecības līgumos ievērot vislielāko labvēlības principu.

To ļoti sāpīgi sajuta arī Vācijas eksporta rūpniecība un Vācija ievēda kā pretspaidu paaugstinātas muitas uz Zviedrijas akmeņiem, augsļiem (brūklenēm), koka izstrādājumiem un tml. Šis Zviedrijas-Vācijas muitas karš vilkāš ļoti ilgi, bet izbeidzās ar to, ka Zviedrija 1910. gadā noslēdza ar Vāciju tādu tirdzniecības līgumu, kuŗā bij ievērotas abpusīgas intereses. Zviedrijas Riksdag'ā notiekošās apspriedēs un debatēs par un pret aizsargu muitām, radīja dzīvu atbalsi arī sabiedriskā doma, sakarā ar ko arī notika pat dažas pārmaiņas Zviedrijas politiskā dzī-

vē. Zemnieku partija apvienojās ar konservatīvo pilsonību, blakus viņai sāka lielu lomu spēlēt radikālā «tautas partija», vai «liberalā koalīcija», kuŗa savā ārējā politikā bij antantofila. Tam pretī stāvēja socialdemokrātiskā partija, kuŗa saskatams «Zviedrijas Venizelosa» — tagad mirušā H. Brantinga mērenais spārns, sindikalistiskie — Hinke Berggren'a idejiskie domu biedri un beidzot republikaniskie «jaunsocialisti». Šī partija ar laiku izvērtās par spēcīgu republikas cīnītāju un bīstamu monarķijas pretinieku. Zviedrijas socialdemokrātiskā partija skaita daudz biedru (jau 1907. gadā ap 230.000), ir labi organizēta un ar lieliem panākumiem cīnījusies par strādnieku kā socialā tā politiskā stāvokļa uzlabošanu. Sakarā ar šādu nopietnu sabiedrisku spiedienu izdevās socialā likumdošanas laukā panākt likumus par bērnu aizsardzību, atlīdzību nelaimes gadījumos, šķirējtiesu konfliktos ar darbu devējiem, sieviešu nakts darba normēšanu, veikalu slēgšanu noteiktā laikā, slimo kasēm, strādnieku aizsardzību, apdrošināšanu pret vecuma bezspēcību un beidzot ļoti svarīgās socialo lietu ministrijas nodibināšanu.

Ari cīņa par sieviešu tiesībām norisinājās Zviedrijā ar lieliem panākumiem un tā s. sieviešu emancipācija ir Zviedrijā priekšzīmīga. Nevien sievietes civilstāvoklis ir uzlabojies, bet arī materialais stāvoklis un darba apstākļi, iegūstot jau kopš 1863. gada tiesību iestāties pasta dienestā un uz dzelzceļiem. Kopš 1866. g. sieviete Zviedrijā sasniedz arī tiesību iestāties augstskolās un pat iegūt profesuras. Jau kopš 1862. gada sieviete, kuŗa maksā nodokļus, iegūst arī komunalvēlēšanu tiesības, sakarā ar ko sasniedz lielu iespaidu visās komunallietās, skolās, draudzēs un nabagu apgādēs. Jau 1913. g. Zviedrijā ir ap 67 sieviešu — pilsētas domnieču. Bet Zviedrijas sieviete vēl nav ieguvusi iespaidu politiskā dzīvē, lai gan ta ir kreiso politisko partiju neatlaidīgā prasība. Līdzīgi sieviešu kustībai pieaug Zviedrijā arī atturības kustība un reliģiskas - pretalkoholiskas sektes. Atzīmējams, ka uz 5,6 miljo-

niem Zviedrijas iedzīvotāju 1912. gadā skaitījās tikai 4400 žīdu un 2600 katoļu (pārējie luterāņi), bet tomēr Zviedrijā pastāv daždažādi reliģiskie virzieni.

No sociāliem problemiem, kuri patlaban nodarbina Zviedriju līdzīgi strādnieku jautājumam, sieviešu jautājumam un antialkoholiskai kustībai, jāatzīmē vēl maz izpētīta emigrantu kustība, kuŗa dažgad sasniedza 50.000 lielu izceļotāju skaitli. Lielais daudzums zviedru izceļo uz Ameriku, kur zviedrus viņu strādības un gādības dēļ augsti ciena. Lai paglābtu šos emigrantus no pārtautošanas, sāka pēdējos gados dibināties emigrantu biedrības, kuŗas apgādāja tautiešus svešumā ar garīgu barību, uzturēja viņos nacionālo sajūtu un centās izpētīt arī emigrācijas iemeslus.

Neskatoties uz to, ka Zviedrija pēdējos desmitos gados ikgadus pazaudēja lielu skaitu ražotāju un pat sieviešu skaits pārsniedza vīriešus (uz 1000 vīriešiem 1045 sievietes), tomēr Zviedrija saimnieciskā ziņā sasniedza zināmu uzplaukumu. To sekmēja lielā mērā labie satiksmes ceļi. Zviedrijas dzelzceļu gaŗums 1912. gadā jau bij sasniedzis 14.237 km., pāravadānot gadā ap 63 miljoni pasažieru un 41 miljonu tonnu preču. Dzelzceļu izbūve joprojām turpinājas un to veic Zviedrija ar saviem līdzekļiem, izlietojot šāis nolūkos plašo dzelzsrūpniecību. Tāpat atzīmējami arī svarīgie tvaika prāmi starp Helsingöru-Helsingborgu, Malmö-Kopenhageni un Trelleborgu-Sasnitzi, uz kuŗiem pāravadā veselus dzelzceļa vilcienus no Eiropas cietzemes uz Zviedriju. Ari ūdensceļi (kanāli) sabūvēti lielā skaitā, starp kuŗiem Trollhättanas kanāls ieņem redzamu vietu, jo atļauj jūras kuģiem iebraukt līdz Venerezeram. Ari citi satiksmes veidi, kā telegrafs, telefons, zemes ceļi ir Zviedrijā labā stāvoklī un tiek joprojām izkopti. Ievērojot lielo rūpniecības uzplaukumu, zemkopība 20. gadu simtenī jau vairs neieņem pirmo vietu Zviedrijas tautsaimniecībā un laikā starp 1870. un 1910. g. zemkopībā nodarbināto iedzīvotāju skaits noslīdējis no 72% uz 48%. Tāpat arī zemkopības ražojumu vērtība tālu nerasniedz rūpniecības pro-

duktu vērtību. Techniskā ziņā Zviedrijas lauksaimniecība gan stāv ļoti augstu un jau sen pazīst labu zemkopības likumdošanu, augstāko lauksaimniecisko izglītību, tāpat kā zemo un vidējo; savas kredīstādes, kooperatīvās apvienības, pētišanas stacijas, sēkļu selekciju institutus, lopkopības veicināšanu un vispār zemkopību ar visiem moderniem tehniskiem paņēmieniem. Zviedrija tomēr pate vēl ieved labību, jo pēdējā laikā piegriežas vairāk lopkopībai*) un piensaimniecībai, izvedot gaļu un sviestu uz Angliju. Lielus panākumus Zviedrija ieguvusi cukura biešu audzēšanā un skaita jau ap 30 cukurfabriku. Atzīmējams, ka Zviedrijas rūpniecība piemērojas arī lauksaimniecības tehniskām vajadzībām un pirmā sāka izgatavot slavenos Lavala separatorus. Patlaban pasaules piensaimniecības laukā Zviedrija ieņem vadošo vietu. Bet Zviedrijai ir arī lielas dabas bagātības, kā piem. meži, kuŗu vērtība 1908. gadā aprēķināta uz 112 miljoni kronu. No Zviedrijas mežiem 60% atrodās privatīpašumā, 38% pieder valstij un pārējais komunalīstādēm. Tas apstāklis, ka arī zemniekiem pieder prāvs daudzums mežu, ir ļoti bieži izglābis zemniecību no pārdzīvojamām lauksaimniecības krīzēm. Tādā kārtā ap 40% no Zviedrijas eksporta iztaisa tad arī koki, kurus eksportē galvenām kārtām uz Angliju un Anglijas kolonijām, ar ko izskaidrojama arī pēdējā laikā novērojamā starp šīm abām valstīm tuvināšanās. Bet arī kokapstrādāšana ir Zviedrijā plaši attīstījusies, par ko liecina ap 2200 zāģētāvu, liels skaits sērkokociņu un celulozes fabriku un citu koku apstrādāšanas uzņēmumu, kuŗi nodarbina ap 100.000 strādnieku. Pazīstamākie Zviedrijas koka tirdzniecības centri ir mazā Sūdsvall'as pilsētīņa Norrlandes piekrastē, bez tam vēl G e f l e un S ö d e r h a m n.

Bet vēl arī citas dabas bagātības skaita Zviedrija par savām — tās, kuŗas atrodas apakš zemes. Bet šolaiku vairs kapars nespēlē Zviedrijas tautsaimniecībā to lomu, kuŗa tam piederēja 17. un 18. ga-

*) Skat. manus attiecīgus rakstus žurnala «Economists» 1923. g. gājumā.

du simtenī. Turpretim dzelzs produkcijas ziņā Zviedrija ieņem redzamu vietu pasaulē, jo ražo 41,5% no visas pasaules dzelzs. Sakarā ar to arī Zviedrijā attiecīgi attīstījusies mašīnu un metalrūpniecība, kuŗa skaita vairāk kā 1800 fabriku ar veselu strādnieku armiju. Dzelzi, tēraudu, kuŗus, motorus, mašīnas, rīkus, pulksteņus, lokomotives, lielgabalus u. t. t. līdz precizākām mašīnām, Zviedrija ražo pate. Tāda pat plaša attīstība konstatējama Zviedrijas apstrādāšanas rūpniecībā vai nu dzīvnieku produktu, vai ādas, papīra, gumijas, darvas, tekstil un citās rūpniecībās.

Pavisam Zviedrijā bij 1911. gadā ap 14.000 rūpniecības uzņēmumu, ar ko izskafdrojams strādnieku skaita pārsvars pār zemniekiem. Šo rūpniecību lielā mērā veicina arī lētais dzinējspēks, kuŗu Zviedrija iegūst no saviem bagātīgiem ūdenskritumiem. Patlaban Zviedrija pārdzīvo gan saimniecisku krīzi, bet vēl nesenajā kara laikā cēlās arvienu jauni un jauni uzņēmumi gan rūpniecībā, gan tirdzniecībā: kuŗubūvētāvas u. t. t.

Bet arī izglītības ziņā Zviedrija sasniegusi augstu pakāpi: blakus senām augstskolām radās arī dažas privatas, atvērtas ar privātiem līdzekļiem. Zviedrija 1914. g. skaitīja 77 ģimnazijas, 15117 tautu skolas ar 22148 skolotājiem, 45 tautas augstskolas, daudzus strādnieku institutus, bibliotekas, daudz un dažādas arodu skolas, tirdzniecības, tehniskās un lauksaimniecības skolas. Skolās mācība nav pārspilēti gaŗa, bet par to skolēni vasaras atpūtas laikā uzlabo veselību. Ari ar daudzām kulturas istādēm Zviedrija var lepoties: šeit mināmi muzēji (arheoloģiskie, etnografiskie), operas, teatri, mākslas galerejas. Sevišķi dibinātās «N o b e l p r ē m i j a s» uzdevums ir veicināt zinātniskus pētījumus, piespriežot ikgadus procentes no 35 miljoni kronu lielā kapitāla priekš prēmiju izdališanas dažādās zinātniskās nozarēs. Šo kapitālu uzdāvāja dinamita un bezdūmu pulvera izgudrotājs Alfreds Nobels (nomira 1896. gadā), lielās Bofors lielgaballietuves īpašnieks.

Bet Zviedrijas zinātnieki arī paši ieguvuši labu slavu pasaulē, kā izgudrotāji, ceļotāji, ķīmiķi, mediķi, vēsturnieki un t. t.

Pie redzamākiem Zviedrijas teologiem un baznīcas vēsturniekiem pieder H. Landström's, arķibīskaps N. Söderblom's, filosofiem — Chr. Boström's, S. Ribbing's, K. Wikner's, V. Norström's. Slavens ir kriminalists — K. Oliverkrona, pazīstams starptautisko tiesību speciālists H. Hammarskjöld's un filoloģi — A. Noreen, J. Lundell, A. Kock un daudzi citi.

Arī Zviedrijas vēsture labi izpētīta un šeit bez jau atzīmētiem vēl minami vēsturnieki Karlson's (Zviedrijas vēsture līdz 1706.), H. Hildebrandt's (Vidus laiku), K. Styffe (Vidus laiku pāreja uz jauniem), K. Malmström's, Kl. Odhner's, O. Alin's, H. Hjätne, S. Boëthin's, S. Klason's, O. Varenius un daudzi citi. Starp kultūras vēsturniekiem vēl minams slavenais O. Montelius, literatūras vēsturnieks H. Schück's; mākslas vēsturnieks — G. Upmark's un vēl daudzi citi. Tikpat slaveni ir Zviedrijas dabas zinātnieki — fiziologs F. Holmgren's, matemātiķis Sv. Arrhenius u. c., ceļotāji Sven Hedin's, A. Nordenskjöld's u. c. Blakus Strinbergam Zviedrijas literatūrā ieņem redzamu vietu K. Hamsun's, G. af Geijerstam's, W. v. Heidenstam's, Selma Lagerlöf, Ellen Key P. Hallström's u. c. Starp gleznotājiem minami G. v. Rosen's, Cederström's, Kronberg's, A. Corn's, K. Larsson's, B. v. Liljefors, K. Nordström's, ķēniņa Oskara II. jaunākais dēls princis Eižen's, Ankerkrona u. c. Arī skulptūra skaita daudzus pazīstamus vārdus, kā G. Klason's, P. Hasselberg's u. c. Starp skanražiem minami, diemžēl, tikai nedaudzi — Bellman's, A. Lindblad, W. Stenhammer's, par to Zviedrija devusi daudz dziedātāju — slaveno un skaisto Jenny Lind, Ellen Gulbranson, John Forsell.

Ari zviedru tautas māksla, līdzīgi tautas tērpaī, uzglabājusies vēl Zviedrijas ziemeļu apgabalos, ko veicina sevišķas mākslas veicināšanas biedrības.

XXI. Norveģijas atdališanās. Zviedrija kā neitrāla valsts.

Jauni starptautiski līgumi. Vispārējās vēlēšanu tiesības. Gustavs V. un viņu konflikts ar Staafu. Zemnieku gājiens uz Stokholmu. Zviedrija pēc pasaules kara. Attiecības ar Baltijas valstīm.

Visa šī augstā kulturelā attīstība bij tikai tamdēļ iespējama, ka Zviedrija baudīja ilgāku laiku nepārtraukti mieru un netika ierauta lielā politikā. To pašu attīstību, tikai mazāk rūpnieciskā garā, sastopam Norveģijā, kur tāpat sistemātiski uzlabojas saimnieciskais stāvoklis. Norveģijā tāpat meži un lauksaimniecība ir iedzīvotāju pamata nodarbošanās, bet rūpniecība, tāpat kā Zviedrijā, pārspēj lauksaimniecību. Kā jau varēja sagaidīt, uzlabotā tautas labklājība radīja arī veselīgu nacionālu strāvu, kurā itkā atgrūda norveģus no zviedriem. Neraugoties uz sasniegto mūitas uniju un Norveģijas pievienošanos pie Zviedrijas - Dānijas nolīguma par kopēju naudas vienību, kas uzskatams par savstarpējās saimnieciskās satiksmes veicināšanu, šī satiksme sevišķi neizveidojās, un Norveģijas saimnieciskā apgrozība ar Zviedriju ir palikusi niecīga, tāpat arī ar Dāniju — tā tad to īsto pamatu Skandināvijas valstu apvienībai trūka! Un bez saimnieciskās bāzes nevar rasties starptautām nekādas tūvākas politiskas attiecības, ko mēs arī novērojam pie Skandināvijas «brāļu tautām». Katra no tām ir savā laikā centusies atbrīvoties — zviedri no dāņiem, norveģi no zviedriem, un visi ir savā starpā jo nikni kaŗojuši, lietojuši visus klasiskos apspiešanas paņēmienu, nīdušies, skauduši viens otram. Tikai pēdējā laikā t. s. «Skandināvisms» ir mēģinājis pārsviest tiltu pāri šai asiņainai un asarainai pagātnē ar dziesmām un jaunatnes konferencēm, radot kopējus tautiskos sajūsmas brīžus.

Tomēr Norveģijas separatisms kopš astoņdesmitiem gadiem pieaug. Tāpat kā Zviedrijā, arī Norveģijā radikalās partijas ieguva pārsvaru un šo partiju programā stāvēja pirmā vietā Norveģijas neatkarība. Jau 1885. gadā Norveģijas Storting's nolēma, ka turpmāk Norveģijas armija vairs nav padota Zviedrijas virspavēlniecībai. Tālāk — 1892. gadā Norveģijas Storting's pieņēma budžetu atsevišķā konsularā tikla sagatavošanai ārzemēs, kas bij Norveģijai no liela svara, ievērojot attīstošos kuģniecību un rūpniecību, it sevišķi kuģubūvētavu nozarē. Kad izbeidzās 1897. gadā Zviedrijas-Norveģijas muitas unijas līgums, tad to Norveģija vairs atjaunot negribēja, un 1899. g. nolēma, ka no Norveģijas valsts karoga izmetamas Zviedrijas zīmes. Tai pašā laikā pie dienvid-Norveģijas-Zviedrijas robežām norveģi sāka celt cietokšņus.

No šiem nedaudziem, bet tik svarīgiem faktiem mēs redzam, kādas bij tās cildinātās Norveģijas-Zviedrijas «tuvināšanās jūtas», par kurām mēdza tik plaši izrakstīties zviedru presē. Un kad sākās krievu-japāņu karš un bij jau redzams, ka Krievija ir patiesībā milzis uz māla kājām, tad arī atbaidošais Somijas liktens vairs nevarēja atturēt norveģus no sava mērķa realizēšanas. Tāpat arī grūtības lielā Eiropas politikā sakarā ar Marokas jautājumu itkā atraisīja Norveģijas rokas un 23. maijā 1905. gadā Norveģijas Storting's spēra pirmo soli uz neatkarību, pieņemdamas likumu par patstāvīgu konsulatu ierīkošanu ārzemēs, kurū tomēr Zviedrijas ķēniņš Oskars neapstiprināja. Uz to visi Norveģijas ministri iesniedza atlūgumos. Jaunu ministriju Oskaram sastādīt neizdevās, jo katrs, kurū Oskars uzaicināja, atteicās. Beidzot 7. jūnijā Norveģijas Storting's pasludināja, ka Norveģijā ķēniņš pagaidām atcelts, sakarā ar ko arī pate no sevis izjuka unija ar Zviedriju. Tomēr Norveģija, nevēlēdamās paasināt attiecības, paziņoja, ka ir ar mieru Norveģijas vakanto troni piedāvāt kādam no Zviedrijā valdošās Bernadotes ģimenes. No šīs kombinācijas atkal atteicās Oskars un iesauca ārkārtēju Riksdag'u, lai at-

rastu ceļus šī konflikta mierīgai atrisināšanai: karot i domās nevarēja pilaist. Un Zviedrijas-Norveģijas karu nebūtu pielaidušas arī lielvalstis. Tādā kārtā Norveģijas atbrīvošanās norisinājās pilnīgā miera ceļā. Beidzot 23. septembrī 1905. g. Norveģija un Zviedrija parakstīja t. s. *Karlstadtes* (pēc pilsētas *Karlstadt*, kur notika sarunas) konvenciju par unijas izbeigšanu, apņemoties savstarpējus strīdus izšķirt tā, kā to paredz Hagas šķīrējtiesa.

18. novembrī 1905. gadā Norveģijas Storting's ievēlēja par ķēniņu Dānijas princi Kārli, kurš pieņēma Haakona VII. vārdu. Tuvā radniecība ar Anglijas ķēniņa namu — Haakons VII. apprecējis tagadējā Anglijas ķēniņa māsu — un arī tā nozīme, kuŗu ieguva Norveģija priekš Anglijas kā aizsargu valnis pret Krievijas ekspansiju uz rietumiem, drīz vien radīja starp Angliju un Norveģiju tikpat labas attiecības, kā starp Angliju un Dāniju, kuŗa zināmā mērā sargā Anglijas varu no Vācijas ekspansijas uz ziemeļrietumu pusi, tāpat kā Holande un Beļģija to dara rietumu virzienā.

Norveģijas neatkarības pasludināšanai sekoja arī rosīgāka Zviedrijas diplomātijas darbība, jo sakarā ar unijas izbeigšanu pazaudēja spēku arī 1855. gadā noslēgtais Zviedrijas garantijas līgums. Šī līguma vietā Norveģija noslēdza ar Angliju, Franciju, Vāciju un Krieviju jaunu garantijas līgumu. Norveģijai sekoja Zviedrija. Pie šī gadījuma Krievija lūkoja panākt tiesību no jauna celt cietokšņus uz Alandas salām, ko viņai bij noliedzis 1856. g. Parīzes līgums, bet Zviedrijas Riksdag's vienbalsīgi uzstājās pret to, un beidzot no Vācijas pabalstītai, Zviedrijai izdevās noslēgt Pēterburgā 1908. g. līgumu ar Krieviju, Dāniju un Vāciju, un Berlinē — ar Dāniju, Vāciju, Angliju, Franciju un Holandi par savstarpēju teritoriālu garantiju. No tā laika Zviedrija skaita sevi par nodrošinātu un neitrālu valsti un pie šī viedokļa arī pieturējās pasaules kara laikā, kad Vācijas pusē piedalījās no Zviedrijas tikai brīvprātīgie.

Zviedrijas pēdējo gadu vēsturē arī redzamu vietu ieņem iekšējās cīņas par Zviedrijas satversmes reformu un vispārējām vēlēšanu tiesībām. 1907. gadā beidzot Riksdag's tad arī pieņēma likumu par vispārējām vēlēšanu tiesībām un proporcionālo vēlēšanu sistemu, saīsinot otrās palatas pilnvaras līdz 6 gadiem un pazeminot kā vecuma, tā arī īpašuma cenzu līdz 25. g. un 50.000 kr., resp. 3000 kr. gada ienākuma priekš tiem, kuŗi uzstādāmi par kandidātiem.

Bet tas jau notika tagadējā ķēniņa Gustava V. (no 1907. g.) valdīšanas laikā. Tagadējā ķēniņa laikā arī izvestas vairākas citas svarīgas reformas: tiesu reforma, nodokļu reforma, muitas likmju revīzija, dzelzsraktuvju nacionalizēšana līdz zināmam procentam valstij piedaloties peļņā un tml. Lielu vērību saimnieciskā politikā piegriezā arī ūdensspēku izmantošanas nokārtošanai, kas padarīja Zviedrijas rūpniecību neatkarīgu no akmeņoglēm, kuŗas bij lielu tiesu jāieved.

Paredzot lielo pasaules karu, sevišķu vērību piegriezā mūsu laiku Zviedrija zemes apsardzībai, izvedot veselu apsardzības programmu, kurā ietilpa dienesta laika pagarināšana, cietokšņu celšana, krastu aizsardzība, jaunu bruņu kuģu būve u. tml. Bet ievērojot lielās naudas līdzekļu vajadzības, radās arī spēcīga opozīcija pret šo programmu. Opozīcija sūdzējās par parlamentārisma trūkumiem, par pārlielām otrās palatas tiesībām, par militarismu; pārmeta valdībai, ka viņa maz vērības piegriezusi neitralitātes principa nostiprināšanai u. tml. 1911. gadā vēlēšanās kreisie ieguva lielu pārsvaru un nodibināja liberalo Staafa kabinetu. Liberalais Riksdag'a vairākums panāca, ka tika nodibināta speciala apsardzības komisija, (bet sastāvoša tikai no civilistiem), kuŗa apņēmas pārbaudīt apsardzības budžetu, bet jau tūlīt apturēja apsardzības programā paredzēto bruņu kuģu būvi. Sakarā ar tādu sasteigtu rīcību visā zemē iestājās nemiers un iesākās pretkustība. Īsā laikā nodibinājās sevišķas līdzekļu vākšanas komitejas, kuŗas vāca līdzekļus pārtraukto bruņu kuģu bū-

vēs turpināšanai un patiesi savāca 12 miljonus kro-
nu. Tāpat arī apdomīgākie Riksdag'a locēkļi aizrā-
dīja uz Krievijas gatavošanos Somijā, kurā tur bū-
vēja stratēģiskus dzelzceļus ziemeļu virzienā un pa-
matoti iebilda, ka nemaz neesot iemesla cerēt uz
drīzu tautu sabrālošanos un mūžīgo pasaules mieru,
ar ko sevišķi pamatoja apsardzības budžeta nevaja-
dzību socialisti. Drīz vien izrādījās, ka arī ārkārtēja
Riksdag'a apsardzības komisija netikvien neatrada
par iespējamu samazināt apsardzības budžetu, bet
pat vēl pieprasīja jaunus asignējumus, ieteicot pat vēl
paplašināt aizsardzības sistemu un pagarināt aktīvo
dienesta garumu u. tml. Bet arī tagad vēl premjers
Staafs negribēja atteikties no savas programmas, ie-
vērojot tuvu stāvošās Riksdag'a vēlēšanas 1914. ga-
dā, kurās tad tautas balss lemšot par to, vai turpi-
nāt bruņošanos. Šāds Staafa izaicinošs paziņojums
izsauca veselu vētru konservatīvajās tautas daļās.
Kā senos laikos, tā arī tagad, pirmie, kas uzstājās
par zemes aizsardzību, bij zemnieki. Un 6. februārī
1914. gadā vairāk kā 30.000 liela zemnieku demon-
strācija ieradās Stockholmā un ķēniņa priekšā svi-
nīgi izsacīja savu sašutumu, bet arī gatavību visu
ziedot priekš Zviedrijas neatkarības un brīvības. Aiz-
kustinātais ķēniņš atbildēja, ka arī viņš pielikšot vi-
sus spēkus apsardzības jautājuma tūlītējai nokārto-
šanai.

No ķēniņa pils zemnieki gāja uz ministru presi-
dentu, bet tur viņus sagaidīja bargs rājiens un pār-
metums, ka viņu rīcība neesot demokrātiska. So-
cialisti un kreisie liberāļi sarīkoja tūlīt arī vēl impo-
zantāku pret demonstrāciju, bet viņu lideri taisīja
asus pārmetumus ķēniņam par viņa itkā nekonstitu-
cionelo rīcību un pieprasīja rakstisku solījumu, ka
ķēniņš turpmāk bez kabineta piekrišanas nerunās
tieši ar tautu. Bet ķēniņš Gustavs V. uz to atbildēja,
ka viņš nekad neatteikšoties no savām tiesībām va-
jadzības gadījumā atklāti un brīvi izrunāties tieši ar
Zviedrijas tautu. Lai gan tas izsauca ātkal socialistu
demonstrācijas — šoreiz pret ķēniņu un par repu-
bliku, tomēr drīz vien pēc tam Staafa ministrija kri-

ta un izdevās nodibināt pilsonisku koalīciju, kura drīz pēc tam atlaida Riksdag' u mājās un izsludināja jaunas vēlēšanas. Šoreiz tomēr atkal socialisti ieguva relatīvi vislielāko mandatu skaitu. Bet te izcēlās jau pasaules karš un šādos apstākļos, kuri prasīja neitralitātes aizsardzību, galu galā apsardzības programmu izdevās gan izvest, pagarinot pat aktīvo dienesta laiku līdz 340 dienām kājniekos un 365 artilerijā. Bet izdevumu segšanai un lai iegūtu līdzekļus paredzēto apcietinājumu celšanai, ievēda sevišķu īpašuma nodokli un tabakas monopolu. Pasaules kara laikā iekšējās cīņas itkā norima, rūpniecībai un tirdzniecībai bij daudz darba, bet pēc pasaules kara iestājās liela saimnieciska krīze un atkal paasinājās sociālās pretešķības. Sakarā ar pēckara pasaules jaunām attiecībām un iegūto Somijas neatkarību, Zviedrija atkal sāk cerēt uz plašākiem saimnieciskiem sakariem ar Austrumu Eiropu un atzina arī beidzot Latviju de jure, ar kuru uzņēma regulārus diplomātiskus sakarus, ieceļot par savu sūtni Latvijā U. T. U n d e n a kgu. Latvijas pirmais sūtnis Zviedrijā bij nel. F r. G r o s v a l d s. Kas zīmējās uz Zviedrijas ārējo politiku, tad tā pa vecam ir neitrāla, nosveroties palēnītīnām uz Anglijas pusi, ar kuru tomēr arī radušies vislielākie saimnieciskie sakari. Attiecībā uz Norveģiju un Dāniju, konstatējama griba atrast kopēju politisku līniju, sakarā ar ko jau vairākkārt notikušas Skandināvijas ārlietu ministru un parlamentāriešu konferences, un 1924. g. tika noslēgta pat speciala savstarpēja konvencija par šķīrējtiesu strīdus gadījumos. Lai gan visas Skandināvijas valstis arī pieder pie Tautu Savienības, tomēr Zviedrija un arī pārējās Skandināvijas valstis atturas no lielās politikas, izvairoties no visa tā, kas tās varētu tajā ieraut. Ar to arī izskaidrojams Zviedrijas vēsums pret Baltijas valstīm, pret kuŗām, kā luterīcīgām un agrākām Zviedrijas provincēm, tomēr radušās zviedru tautā simpatijas. (Šeit būtu minama Latvijas bīskapa iesvētīšana no Zviedrijas arķibīskapa N. Söderbloma. Gustava Adolfa portrejas dāvašana latvju tautai, palīdzība trūcīgiem bērniem

u. tml.). Tas pats attiecas uz Zviedrijas tuvināšanos Somijai, kuŗa notiek vairāk garīgā un kultūrelā virzienā, arī izvairoties no politikas. Kādu laiku Alandu salu dēļ attiecības ar Somiju bij pat asas, bet tagad iestājies mierīgāks posms pēc Alandu salas jautājuma izšķiršanas, atdodot tās Somijai. Bet Zviedrija ir tomēr joprojām ļoti atturīga, negrib sevišķi saistīties ar Somiju, baidas no iespējamiem sarežģījumiem ar Krieviju un tamdēļ arī pabalsta Somiju vairāk diplomatiskā ceļā. Tomēr arī Zviedrijā ir aktivisti, kuŗi būtu ar mieru pat noslēgt ciešākus līgumus ar Somiju līdz militārai konvencijai.

Zviedrijas attiecības ar citām valstīm ir arī uzskatamas par normalām. To lielā mērā arī veicina tā labā reputācija, kuŗu ieguvuši zviedri pasaulē kā ar savu stabilo valutu, tā arī labiem rūpniecības izstrādājumiem, cieto tēraudu, labo sviestu, sugas lopiem, separatoriem un savu taupīgo, strādīgo dabu. Arī savā valsts dzīvē zviedri visā visumā ir normali — pašdarbīgi, neaizraujas par daudz ar abstraktām teorijām un pieraduši savā vēstures gaitā pie lēnas evolūcijas, kuŗa veicināma tikai ar patiesu visas tautas līdzdarbību. Zviedris ir pieradis pie grūtībām, kuŗas viņam sagādā daba biežo neražu veidā, sakarā ar ko tūlīt manāmi palielinas emigrācija un pamazinas laulību skaits. Tāpat arī vispār Zviedrijas ilgstošā zemkopības krīze, kuŗa piespieda no graudkopības pāriet pie lopkopības, atstāja savu iespaidu uz zviedru tautas rakstura, audzinot cerības uz rūpniecību. Tagad patlaban Zviedrijā rūpniecība ir pārsvarā, saskaņā ar ko arī lielā mērā pieauga strādnieku skaits un radās dažādi sociālās dabas jautājumi. Rūpniecība lieliski uzplauka it sevišķi kaŗa laikā, bet ta bij konjunktura, par kuŗu tagad dārgi jāmaksā. Pēc kaŗa iestājās tikpat liela krīze rūpniecībā un bezdarbnieku skaits pieauga, sakarā ar ko cēlās streiki, nemieri, un ceļu meklēšana izejai no grūtā stāvokļa. Te pelna ievēribu nodoms apgādāt daļu bezdarbnieku ar zemi, ko ierosināja pašas arodbiedrības. Sakarā ar šī iekšējās kolonizāci-

*) Skat. pirmā daļā ziņas par zemes īpašumiem.

jas jautājuma pacelšanu izrādījās, ka Zviedrijā 1919. g. bij 85.421 rentes saimniecību — 919.000 ha lielas, no šīm piederēja valstij — 6201, baroniem — 5589, akciju biedrībām — 16.056, fideikomisiem — 7057, muižniekiem — 12.877 un citiem — 34.318. Bez tam valstij ziemeļos pieder 200.000 ha mežu, baznīcai un kulturelām savienībām — 500.000 ha., no kurām apstrādāti tikai 96.000 ha. Jautājums par to, kādā ceļā sadalāmas zemes un kā vispār izvedama šī agrar-reforma, vai labāki sākot iekšējā kolonizācija, stipri nodarbina Zviedrijas politiķu prātus. Tikpat lielas domu starpības izsauc jautājums par 8-stundu darba dienu, kurai ir savi piekritēji, bet vēl vairāk pretinieku. Pašreizējā rūpniecības krīze tomēr attur arī kreisākās partijas no pārātriem soļiem un ievestais pagaidu likums par 8 stundu darba laiku netiek tik stingri ieturēts, jo paši strādnieki ir ar mieru ilgāki strādāt, ievērojot pārdzīvojamo krīzi.

XXII. Atskats.

Tā mēs savā apskatā esam nonākuši tuvu mūsu dienām, kad beidzas vēstures perspektīve un vēsturnieka darbs iziet vairāk uz faktu reģistrēšanu, atstājot viņu novērtēšanu mūsu laiku politiķiem. Beidzot šo pārskatu par Zviedrijas vēsturi, mums jāmet skats atpakaļ uz zviedru tautas attīstību un jānāk pie slēdziena, ka Zviedrijas valsts attīstība šai pārdzīvotā pēdējā gadu tūkstoši gājusi liču ločiem gan uz augšu, gan leju, saskaņā ar pasaules apstākļiem. Pēc lielās vikingu ekspansijas no 9.—11. gadu simtēnim, kad Zviedrija iekaro Somiju un arī lielu daļu Baltijas krastu, nerunājot par Krieviju un vācu jūras krastiem, iestājas atslābums, jo nebija kā to turēt un ko ar to visu darīt. Bet jau 13. gadu simtēnī Zviedrijas robeža atkal stiepjas gandrīz līdz Novgorodai, lai Gustava Vaza laikā (16. g. s. sākumā) no jauna sarautos. Trešo reizi Zviedrija paceļas 16. ga-

du simtenī un jau 17. gadu simtenī pārvērš Baltijas jūru par Zviedrijas ezeru, apņemot to no abām pusēm. Tai laikā arī Zviedrijai radās pat kolonijas aizjūras Amerikā un Afrikā. Bet 18. gadu simteņa sākums nes līdzās ar Krievijas nostiprināšanos Baltijas jūras piekrastē, Zviedrijai teritorijas samazināšanos, zaudējot pat Somiju 19. gadu simteņa sākumā un atkāpjoties atpakaļ uz savu pussalu. 19. gadu simtenī rodas «Skandināvisms», t. i. ideja par visu triju valstu solidaritāti, kuŗu neizdevās panākt ar t. s. Kalmaras uniju, bet jau 20. gadu simteņa sākumā izirst Zviedrijas-Norveģijas unija.

Tādu pašu uzplūdumu un atslābumu mēs novērojam Zviedrijas saimnieciskā dzīvē, kuŗas pamatā sākumā bij zemkopība. Bet jau drīz zemkopībai pievienojas lopkopība, kuŗa līdz 14. gadu simtenim līdzās ar zveju ir iedzīvotāju galvenā nodarbošanās. Ap 14. gadu simteni sākās kalnrūpniecība, bet viņas, tāpat, kā arī zemkopības, produktus agroza sveši tirgoņi — vāci. Bet jau 16. gadu simtenī Skandināvija salauž galīgi Hanzu un tā rodas pašas Zviedrijas tirdzniecība un kuģniecība. Zviedrijas lielās mežu bagātības un ķīmiskie koku apstrādāšanas produkti ir līdzīgi rūdai un metāliem labi tirdzniecības priekšmeti. Tāpat arī Zviedrija izved gaļu un labību, kuŗas bij pārpilnība. 17. gadu simtenī rūpniecības un tirdzniecības veicināšana, sevišķi kalna rūpniecība, iztaisa valdības galveno uzdevumu. Kādu laiku pašu raktais kapars pat stabilizēja tirdzniecības bilanci. Tikpat liela vērība piegriesta kuģniecībai un tirdzniecībai — tamdēļ arī ievajadzējās valdīšana pār Baltijas jūru un Ziemeļ-Eiropas upju grīvām. (Šo konjunkturu arī izlietoja Kurzemes hercogs Jēkabs). Šai laikā valsts vara aizstāv monopolus, lieto plaši aizsargu muitas, veicina pilsētu būves. Bet ar Zviedriju sāk konkurēt holandieši un jau 18. gadu simtenī šī lieliskā attīstība izbeidzās, pazaudējot gandrīz visas provinces viņpus Baltijas jūras. 18. gadu simtenī atzīmējama arī tāda paša vērības piegriešana rūpniecībai un tirdzniecībai, veicinot rūpniecību ar aizliegumiem un augstām aizsar-

gu muitām. Šos laikos par zemkopību interesējās ļoti maz. Bet 18. gadu simteņa vidū iestājās pirmā lielā rūpniecības krīze, kuŗu pārcieta vienīgi kuģniecība. Tā nāca godā atkal lauksaimniecība, kuŗa bij tik tālu pagrimusi, ka vajadzēja pat ievest labību. Bet tagad lauksaimniecībai piegriež jau sistematisku vērību, tāpat kā kalnrūpniecībai — šiem dabīgiem Zviedrijas saimniecības pamatiem līdzās mežu saimniecībai. Sakarā ar to izved arī lauku regulēšanu, ciematu sadalīšanu mājās, muižu zemju apvienošanu. Šajos nolūkos nodibina pat lauksaimnieciskās akadēmijas, skolas u. tml. Trīslauku sistēmas vietā jau pāriet pie daudzlauku sistēmas un pamazām panāk atkal labības eksportu (Krimas kara laikā). Bet 19. gadu simteņa vidū stipri saraujas kalnrūpniecība, kuŗa iztaisija $\frac{2}{3}$ no visa Zviedrijas eksporta 19. gadu simteņa sākumā; arī mežu eksports iet atpakaļ. Bet 19. gadu simteņa otrā pusē, sakarā ar ūdens, zemes- un dzelzceļu izbūvi, arī atspīrgst k o k a t i r d z n i e c ī b a, it sevišķi pēc tam, kad arī Anglijā sāk mainīties apstākļi uz labo pusi. Otru vietu tagad Zviedrijas saimnieciskā dzīvē ieņem lopkopība, sevišķi sviesta ražošana (izved ap 42 milj. kg.) un sugas lopi; trešo vietu ieņem rūpniecība. Beidzot lielā kara laikā atkal sāka pirmo vietu valsts saimniecībā ieņemt rūpniecība. Atzīmējams, ka Zviedrijas eksportam koki dod 45%, kalnrūpniecība 37% un zemkopība tikai 16%. Pēc specialistu atzinumiem, Zviedrija vēl tālu nav nostādījusi racionāli savu mežu eksploataciju, kuŗu var vēl pastiprināt. Līdzās ar citām saimnieciskām nozarēm attīstas arī kuģniecība un tirdzniecība. Rūpniecības uzplaukšanu veicinājusi Zviedrijas valdības veiklā tālredzīga ūdensspēku izmantošanas politika, kuŗa sevišķi augsti tika novērtēta pasaules kara laikā, kad bij grūti piegādāt ogles. Tai pašā laikā arī Zviedrijā attīstās lielā mērā cukurrūpniecība pašu vajadzībām un lai cukuru Vācijā iemaiņītu pret oglēm.

Beidzot apskatot valsts iekšējo politisko attīstību, arī šeit nomanāma pakāpeniska demokratizācija. Agro viduslaiku ķēniņa valsts ar gandrīz neap-

robežoto varu pārvēršas pamazām par kārtu monarkiju, kura izvirst 18. g. simtenī par aristokratisku republiku ar ķēniņu priekšgalā, kuŗš top absoluts. Tikai 19. gadu simtenī rodas demokrātiska tautas pārstāvība, kuŗa iegūst 20. gadu simtenī kā bāzi vispārējo vēlēšanu likumu. Atzīmējams tomēr, ka Zviedrijas valsts dzīvē visu laiku lielu lomu spēlēja zemnieki, kuŗiem piederēja arī tiesības piedalīties Riksdag'ā (valsts sapulcē!). Tikai jaunākos laikos rūpniecības uzņēmumu darbinieki pārspēj skaita ziņā zemniekus un sakarā ar to radās valsts dzīvē radikal-demokrātiskas strāvas.

Bet visa Zviedrijas tautas vēsture ir skaists piemērs un spilgta ilustrācija tam, ko mēdz saukt par «cīņu par dzīvību». Ar savu bagāto, it sevišķi pēdējo laiku, attīstību un priekšzīmīgo tehnisko kulturu, Zviedrija var noderēt par priekšzīmi pārējām Baltijas jūras tautām un pamācību, ka tikai ar darbu, izturību un pacietību un pašāvību uz saviem spēkiem sasniedzama tautas labklājība.

